

Ghid privind art. 9 din Convenția europeană a drepturilor omului

Libertatea de gândire, de conștiință și de religie

Actualizare la 30 aprilie 2019

Editurile sau organizațiile care doresc să traducă și/sau să reproducă în întregime sau parțial acest raport, în format tipărit sau electronic (Web) sunt invitate să scrie la publishing@echr.coe.int pentru a primi detalii despre modalitățile de autorizare.

Pentru informații privind traducerile actuale ale ghidurilor de jurisprudență, consultați documentul „[Traduceri în curs](#)”.

Prezentul ghid a fost întocmit de Jurisconsultul Curții și nu obligă Curtea. Acesta poate suferi modificări de formă.

Textul original al acestui ghid este în limba franceză. Publicat pentru prima dată în septembrie 2015, acest ghid se actualizează periodic. Actualizarea curentă a fost finalizată la 30 aprilie 2019.

Ghidurile privind jurisprudența pot fi descărcate de la adresa www.echr.coe.int (Jurisprudență – Analiză juridică – Ghiduri de jurisprudență). Pentru orice informații noi despre publicații, vă rugăm să consultați contul de Twitter al Curții: <https://twitter.com/echrpublication>.

© Consiliul Europei / Curtea Europeană a Drepturilor Omului, 2019

Cuprins

În atenția cititorilor	5
I. Principii generale și aplicabilitate.....	8
A. Importanța art. 9 din Convenție într-o societate democratică și locus standi al unei organizații religioase.....	8
B. Convingeri protejate de art. 9	8
C. Dreptul de a avea o convingere și dreptul de a o manifesta	11
D. Obligații negative și pozitive ale statului.....	17
1. Ingerința în exercitarea drepturilor protejate și justificarea acesteia.....	17
2. Obligații pozitive ale statelor contractante	20
E. Suprapunerea garanțiilor de la art. 9 cu alte dispoziții ale Convenției.....	21
II. Comportamente concrete protejate de art. 9	24
A. Aspectul negativ	24
1. Dreptul de a nu practica o religie și de a nu-și dezvălui convingerile.....	24
2. Obiecția pe motive de conștiință: dreptul de a nu acționa împotriva conștiinței și convingerilor sale	25
B. Aspectul pozitiv.....	29
1. Principii generale	29
2. Libertatea religioasă și problemele de sănătate fizică și mintală.....	31
3. Respectarea unor precepte alimentare.....	31
4. Purtarea veșmintelor și simbolurilor religioase.....	32
5. Libertatea de religie, familia și educația copiilor.....	38
6. Predicare și prozelitism.....	43
7. Libertatea cultului religios	43
8. Lăcașuri și clădiri de cult	46
Libertatea de religie și imigrația	49
1. Șederea și angajarea străinilor pe teritoriul național și libertatea de religie	49
2. Expulzarea către o țară care încalcă libertatea de religie.....	51
III. Obligațiile statului în calitate de garant al libertății de religie	53
A. Obligații negative: obligația de a nu împiedica funcționarea normală a organizațiilor religioase	53
1. Forma juridică a organizațiilor religioase în statele contractante.....	53
2. Recunoașterea, înregistrarea și dizolvarea organizațiilor religioase	54
3. Utilizarea de către stat a unor termeni peiorativi la adresa unei comunități religioase....	61
4. Măsuri financiare și fiscale	63
5. Măsuri adoptate împotriva partidelor politice de inspirație religioasă	69
B. Obligații negative: respectarea autonomiei organizațiilor religioase	70
1. Principiul autonomiei organizațiilor religioase.....	70
2. Amestecul statului în conflictele intra- sau interconfesionale	71
3. Conflicte între organizațiile religioase și membrii acestora (credincioși și clerici)	76
4. Conflicte între organizațiile religioase și salariații acestora	77
C. Obligații pozitive	81
1. Protecția împotriva atacurilor fizice, verbale sau simbolice din partea terților.....	81
2. Religia la locul de muncă, în armată și în instanță.....	84

3. Libertatea de religie a deținuților	87
Lista cauzelor citate	90

În atenția cititorilor

Prezentul ghid face parte din seria Ghiduri privind jurisprudența, publicată de Curtea Europeană a Drepturilor Omului (denumită în continuare „Curtea”, „Curtea Europeană” sau „Curtea de la Strasbourg”), cu scopul de a informa practicienii din domeniul dreptului cu privire la hotărârile și deciziile fundamentale pronunțate de aceasta. În situația de față, prezentul ghid analizează și rezumă jurisprudența referitoare la art. 9 din Convenția europeană a drepturilor omului („Convenția” sau „Convenția europeană”) până la 30 aprilie 2019. Cititorii vor găsi aici principiile-cheie dezvoltate în acest domeniu, precum și precedentele relevante.

Jurisprudența citată a fost aleasă dintre hotărârile și deciziile de principiu, importante și/sau recente*.

Hotărârile și deciziile Curții soluționează nu numai cauzele cu care aceasta a fost sesizată, ci servesc, de asemenea, pentru a clarifica, a proteja și a dezvolta normele Convenției; astfel, acestea contribuie la respectarea, de către state, a angajamentelor pe care și le-au asumat în calitate de părți contractante [*Irlanda împotriva Regatului Unit*, 18 ianuarie 1978, pct. 154, seria A nr. 25, și, recent, *Jeronovičs împotriva Letoniei* (MC), nr. 44898/10, pct. 109, CEDO 2016].

Sistemul instituit de Convenție are ca finalitate să soluționeze, în interes public, probleme care țin de ordinea publică, ridicând normele de protecție a drepturilor omului și extinzând jurisprudența din acest domeniu la întreaga comunitate a statelor care sunt părți la Convenție [*Konstantin Markin împotriva Rusiei* (MC), nr. 30078/06, pct. 89, CEDO 2012]. Astfel, Curtea a subliniat rolul Convenției ca „instrument constituțional al ordinii publice europene” în domeniul drepturilor omului [*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi împotriva Irlandei* (MC), nr. 45036/98, pct. 156, CEDO 2005-VI].

Prezentul ghid include referințe pentru cuvintele-cheie din fiecare articol citat din Convenție sau din protocoalele suplimentare. Problemele juridice abordate în fiecare cauză sunt sintetizate într-o [Listă de cuvinte-cheie](#), care provin dintr-un tezaur cuprinzând termeni extrași direct (în cea mai mare parte) din textul Convenției și din protocoalele la aceasta.

[Baza de date HUDOC](#) a jurisprudenței Curții permite căutarea după cuvinte-cheie. Astfel, căutarea după aceste cuvinte-cheie vă va permite să găsiți un grup de documente având conținut juridic similar (motivarea și concluziile Curții din fiecare cauză sunt rezumate prin cuvinte-cheie). Cuvintele-cheie pentru fiecare cauză sunt disponibile în Fișa detaliată a documentului. Veți găsi toate explicațiile necesare în [manualul de utilizare a HUDOC](#).

* Jurisprudența citată poate fi într-una din cele două limbi oficiale sau în ambele (franceză și engleză) ale Curții și ale Comisiei Europene a Drepturilor Omului. Dacă nu se specifică altfel după denumirea cauzei, referința citată este cea a unei hotărâri pe fond, pronunțate de o Cameră a Curții. Mențiunea „(dec.)” se referă la o decizie a Curții, iar mențiunea „(MC)” semnalează că respectiva cauză a fost examinată de Marea Cameră. Hotărârile pronunțate de o Cameră care nu sunt definitive la data prezentei actualizări sunt marcate cu un asterisc (*).

Art. 9 din Convenție – Libertatea de gândire, de conștiință și de religie

„1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.

2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.”

Cuvinte-cheie HUDOC

Obligații pozitive (9)

Libertatea de gândire (9-1) – Libertatea de conștiință (9-1) – Libertatea de religie (9-1) – A-și schimba religia sau convingerea (9-1) – A-și manifesta religia sau convingerea (9-1): cult (9-1); învățământ (9-1); practici (9-1); îndeplinirea ritualurilor (9-1)

Ingerință (9-2) – Prevăzută de lege (9-2): accesibilitate (9-2); previzibilitate (9-2); garanții împotriva abuzurilor (9-2) – Măsură necesară într-o societate democratică (9-2): siguranța publică (9-2); protecția ordinii publice (9-2); protecția sănătății (9-2); protecția moralei (9-2); protejarea drepturilor și libertăților altora (9-2)

Introducere

1. Libertatea de gândire, de conștiință și de religie este un drept fundamental, consacrat nu doar de Convenția europeană a drepturilor omului, ci și de multe acte naționale, internaționale și europene.

2. Art. 9 din Convenție prevede:

„1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.

2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.”

3. Art. 2 din Protocolul nr. 1 la Convenție vizează un aspect special al libertății religioase, și anume dreptul părinților de a asigura educația propriilor copii conform convingerilor lor religioase:

„Nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire. Statul, în exercitarea funcțiilor pe care și le va asuma în domeniul educației și al învățământului, va respecta dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice.”

4. Art. 9 este invocat adesea în coroborare cu art. 14 din Convenție, care interzice discriminarea bazată, printre altele, pe religie sau convingeri [a se vedea, în acest sens, *Izzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 160, 165]:

„Exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute de [...] convenție trebuie să fie asigurată fără nicio deosebire bazată, în special, pe sex, rasă, culoare, limbă, *religie*, opinii politice sau *orice alte opinii*,

origine națională sau socială, apartenență la o minoritate națională, avere, naștere sau orice altă situație.”

5. Pe lângă Convenție, libertatea de gândire, de conștiință și de religie face parte, desigur, din drepturile fundamentale consacrate de Organizația Națiunilor Unite. Astfel, în conformitate cu art. 18 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, orice persoană are drept la libertatea gândirii, conștiinței și religiei; acest drept implică libertatea de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, individual sau în comun, atât în public cât și în particular, prin cult și îndeplinirea riturilor, prin practici și prin învățământ. Nimeni nu va fi supus vreunei constrângeri putând aduce atingere libertății sale de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa. Libertatea manifestării religiei sau convingerilor nu poate fi supusă decât restricțiilor prevăzute de lege și necesare pentru ocrotirea securității, ordinii și sănătății publice ori a moralei sau a libertăților și drepturilor fundamentale ale altora. În plus, la art. 18 *in fine* se precizează că statele părți la pact se angajează să respecte libertatea părinților și, atunci când este cazul, a tutorilor legali, de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor în conformitate cu propriile convingeri. Art. 26 din Pact prevede un principiu general de nediscriminare, care se referă printre altele la religie.

6. Principiul libertății de religie apare și în alte acte, în special în Convenția cu privire la drepturile copilului, act internațional care consacră în mod clar principiul menționat la art. 14. În mod similar, art. 12 din Convenția americană privind drepturile omului prevede că orice persoană are dreptul la libertatea de conștiință și de religie. Acest drept include libertatea de a-și păstra religia sau convingerile, ori de a-și schimba religia sau convingerile, precum și libertatea de a predica și a răspândi credința sau convingerile, fie în mod individual, fie în colectiv, în public sau în privat. Nimeni nu poate fi supus unor măsuri coercitive, de natură să îi restrângă libertatea de a-și păstra religia sau convingerile ori de a-și schimba religia sau convingerile. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare pentru securitatea publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora. În fine, art. 12 din Convenția americană prevede că părinții și, după caz, tutorii au dreptul de a asigura copiilor sau minorilor o educație religioasă conform convingerilor lor.

7. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene protejează, de asemenea, libertatea de gândire, de conștiință și de religie în termeni identici cu cei din Convenție (art. 10 din Cartă). De asemenea, Carta garantează dreptul „de a asigura educarea și instruirea copiilor lor, potrivit propriilor convingeri religioase, filozofice și pedagogice, sunt respectate în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestora” [art. 14 alin. 3].

8. Importanța libertății de gândire, de conștiință și de religie a fost subliniată în mod repetat de Curtea Europeană a Drepturilor Omului. În general, libertatea de gândire, de conștiință și de religie este considerată a fi unul dintre pilonii societății democratice; în special, judecătorii consideră libertatea religioasă ca fiind un element vital pentru formarea identității credincioșilor și a concepțiilor lor despre viață. În fapt, Curtea a ridicat libertatea de religie la rangul de drept material al Convenției, la început în mod indirect, iar ulterior în mod mai direct.

9. Trebuie reținut faptul că, în ultimii 15 ani, numărul cauzelor examinate de Curte în raport cu art. 9 este în continuă creștere; una dintre explicațiile acestei tendințe este creșterea rolului religiei și a chestiunilor conexe în cadrul discursului sociopolitic.

I. Principii generale și aplicabilitate

A. Importanța art. 9 din Convenție într-o societate democratică și *locus standi* al unei organizații religioase

10. Libertatea de gândire, de conștiință și de religie, consacrată la art. 9 din Convenție, este unul dintre pilonii „societății democratice” în sensul Convenției. Aceasta se numără, în dimensiunea sa religioasă, printre elementele esențiale ale identității credincioșilor și ale concepției lor despre viață, dar este totodată un bun prețios pentru atei, agnostici, sceptici sau indiferenți. În joc se află pluralismul – obținut cu costuri mari de-a lungul secolelor – consubstanțial cu o astfel de societate. Această libertate implică, printre altele, pe cea de a adera sau nu la o religie și cea de a o practica sau nu [*Kokkinakis împotriva Greciei*, pct. 31; *Buscarini și alții împotriva San Marino* (MC), pct. 34].

11. O organizație religioasă sau organul ecleziastic al acesteia poate, ca atare, să exercite, în numele adeptilor lor, drepturile garantate de art. 9 din Convenție [*Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), pct. 72; *Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*, pct. 79]. Prin urmare, o plângere din partea unei organizații religioase sau a organului ecleziastic al acesteia, în care se invocă o încălcare a aspectului colectiv al libertății de religie a credincioșilor săi, este compatibilă *ratione personae* cu Convenția, iar organizația sau organul se poate considera „victimă” a încălcării, în sensul art. 34 din Convenție.

12. Pe de altă parte, atunci când este vorba de respingerea cererii pentru reînregistrarea unei organizații religioase deja recunoscute și atâta timp cât organizația respectivă păstrează capacitatea juridică de a se introduce o cerere în nume propriu la Strasbourg, membrii săi nu pot pretinde că au fost victimele unei încălcări a capacității lor individuale, măsura în litigiu vizând organizația religioasă ca persoană juridică, nu pe membrii individuali ai acesteia. Prin urmare, plângerea lor în temeiul art. 9 este incompatibilă *ratione personae* cu Convenția (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, pct. 168).

13. Deși o persoană juridică poate pretinde că a fost victima unei încălcări a libertății sale de gândire și de religie, aceasta nu poate să își exercite, ca atare, libertatea de conștiință (*Kontakt-Information-Therapie și Hagen împotriva Austriei*, decizia Comisiei).

B. Convingeri protejate de art. 9

14. Nici textul art. 9, nici jurisprudența Curții nu definesc termenul „religie”. Această omisiune este pe deplin logică deoarece o astfel de definiție ar trebui să fie suficient de flexibilă pentru a cuprinde întreaga diversitate a religiilor din lume (mari și mici, vechi și noi, teiste și non-teiste) și suficient de exactă pentru a fi aplicată în cazuri concrete – sarcină prea delicată sau chiar imposibil de realizat. Pe de o parte, domeniul de aplicare al art. 9 este foarte vast: acesta protejează atât opiniile și convingerile religioase, cât și pe cele nereligioase. Pe de altă parte, nu toate opiniile sau convingerile se încadrează obligatoriu în acest domeniu de aplicare, iar termenul „practici” utilizat la art. 9 § 1 nu include orice act motivat sau influențat de o religie sau convingere (*Pretty împotriva Regatului Unit*, pct. 82).

15. În această privință, Curtea reamintește că scopul Convenției este de a proteja drepturi care nu sunt teoretice sau iluzorii, ci concrete și efective. Cu toate acestea, dreptul prevăzut la art. 9 ar fi eminamente teoretic și iluzoriu dacă latitudinea acordată statelor le-ar permite acestora să confere noțiunii de „cult” sau „religie” o definiție prea restrictivă, până la punctul de a înlătura protecția juridică a unei forme netradiționale și minoritare de religie. Astfel de

definiții restrictive au repercusiuni directe asupra exercitării dreptului la libertatea de religie și pot restrânge exercitarea acestui drept în cazul în care natura religioasă a unui cult este negată.

În orice caz, aceste definiții nu pot fi interpretate în detrimentul formelor netradiționale de religie [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 114].

16. Pentru ca o convingere personală sau colectivă să facă obiectul dreptului la „libertatea de gândire, de conștiință și de religie”, aceasta trebuie să atingă un *nivel suficient de convingere, seriozitate, coeziune și importanță*. În ipoteza îndeplinirii acestei condiții, îndatorirea statului de a fi neutru și imparțial este incompatibilă cu orice altă putere a statului de a aprecia legitimitatea convingerilor religioase sau modul în care acestea sunt exprimate (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 81). Prin urmare, Curtea nu este competentă să se pronunțe cu privire la chestiuni pur teologice, să intre în controverse din acest domeniu ori să stabilească cu autoritate care sunt convingerile, principiile și cerințele unei religii [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 69; *Kovaļkovs împotriva Letoniei* (dec.), pct. 60]. Prin urmare, în cazul în care se referă, în vederea motivării, la anumite noțiuni și concepte religioase, nu acordă nicio semnificație acestora în afară de concluzia că se aplică art. 9 din Convenție [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 69]. Ca regulă generală, chiar dacă în cadrul comunității religioase respective există o dezbatere internă cu privire la principiile fundamentale ale credinței sale și la pretențiile sale față de stat, nu se schimbă nimic în sensul aplicării art. 9 [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 134].

17. Organele Convenției au recunoscut în mod explicit sau implicit că garanțiile prevăzute la art. 9 § 1 din Convenție se aplică:

a) religiilor „mari” sau „vechi” ale lumii, care există de milenii sau de secole, ca de exemplu:

- alevismul [*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*; *İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC)]
- budismul (*Jakóbski împotriva Poloniei*)
- diferitele culte creștine (printre multe altele, *Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*; *Savez crkava „Riječ života” și alții împotriva Croației*)
- hinduismul în diversele sale forme, inclusiv mișcarea *Hare Krishna* [*Kovaļkovs împotriva Letoniei* (dec.); *Genov împotriva Bulgariei*]
- islamul în diversele sale forme [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC); *Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC)], inclusiv ahamadismul (*Metodiev și alții împotriva Bulgariei*)
- iudaismul [*Cha’are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC); *Francesco Sessa împotriva Italiei*]
- sikhismul [*Phull împotriva Franței* (dec.); *Jasvir Singh împotriva Franței* (dec.)]
- taoismul (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 18 mai 1976)

b) religiilor noi sau relativ noi, ca de exemplu:

- aumismul lui Mandarom (*Association des Chevaliers du Lotus d’Or împotriva Franței*)
- mișcarea lui Bhagwan Shree Rajneesh, așa-numita Osho (*Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*; *Mockutė împotriva Lituaniei*, pct. 121)
- Biserica Unificării a reverendului Sun Myung Moon (*Nolan și K. împotriva Rusiei*; *Boychev și alții împotriva Bulgariei*)
- mormonismul sau Biserica lui Isus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit*)

- mișcarea raëlien [*F.L. împotriva Franței* (dec.)]
- neo-păgânismul [*Ásatrúarfélagið împotriva Islandei* (dec.)]
- așa-numita religie „Santo Daime”, ale cărei ritualuri includ utilizarea unei substanțe halucinogene denumite „ayahuasca” [*Fränklin-Beentjes și CEFLU-Luz da Floresta împotriva Țărilor de Jos* (dec.)]
- Martorii lui Iehova (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*; *Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*)

c) convingerilor filozofice coerente și practicate sincer, ca de exemplu:

- pacifismul (*Arrowsmith împotriva Regatului Unit*, raportul Comisiei, pct. 69)
- opoziția față de serviciul militar [*Bayatyan împotriva Armeniei* (MC)]
- veganismul și opoziția față de manipularea produselor de origine animală sau testate pe animale (*W. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei)
- opoziția față de avort (*Knudsen împotriva Norvegiei*, decizia Comisiei; *Van Schijndel și alții împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei);
- opiniile unui medic cu privire la medicina alternativă, opinii care constituie o formă de manifestare a filozofiei medicale (*Nyyssönen împotriva Finlandei*, decizia Comisiei)
- convingerea potrivit căreia căsătoria este uniunea dintre un bărbat și o femeie pe viață, precum și respingerea uniunilor homosexuale (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*)
- atașamentul față de laicitate [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), pct. 58; *Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, pct. 35].

18. Art. 9 se aplică doctrinelor și convingerilor menționate mai sus indiferent dacă statul pârât le-a recunoscut oficial drept „religii”; o ipoteză contrară ar echivala cu a considera că statul poate să le excludă de la protecția prevăzută la art. 9 refuzându-le recunoașterea (*Mockutė împotriva Lituaniei*, pct. 119).

19. Încă nu este pe deplin clar răspunsul la întrebarea dacă o activitate, inspirată integral sau parțial de o convingere sau de o filozofie, dar *complet profitabilă*, poate beneficia de protecția prevăzută la art. 9. Comisia a decis că o *societate comercială* cu răspundere limitată, în calitate de persoană juridică cu scop complet lucrativ – chiar dacă este gestionată de o asociație filosofică –, nu putea nici să beneficieze, nici să se prevaleze de drepturile garantate de art. 9 (*Societatea X. împotriva Elveției*, decizia Comisiei; *Kustannus OY Vapaa Ajattelija AB și alții împotriva Finlandei*, decizia Comisiei). În mod similar, Comisia a decis că art. 9 nu protejează profesiile de presupusă credință religioasă, care apar ca „argumente” pentru vânzare în anunțuri pur comerciale, realizate de un grup religios. În acest sens, Comisia a făcut distincție între anunțurile al căror obiect este doar acela de a informa sau de a descrie și anunțurile comerciale care oferă produse spre vânzare. Odată ce un anunț intră în cea din urmă categorie – chiar dacă se referă la obiecte religioase esențiale în legătură cu o necesitate specială –, declarațiile cu conținut religios exprimă mai mult o dorință de a comercializa produse în scopuri lucrative decât o practică religioasă. În speță, Comisia a refuzat să acorde protecție în temeiul art. 9 unui anunț publicitar în favoarea „electrometrului Hubbard” sau „e-metrului”, sancționat de autoritățile pentru protecția consumatorilor (*X. și Church of Scientology împotriva Suediei*, decizia Comisiei).

20. Cu toate acestea, în cauzele mai recente, Comisia și Curtea par să lase deschisă întrebarea dacă art. 9 se aplică unei *activități* lucrative desfășurate de o organizație religioasă (chestiune menționată în *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*; pentru cursuri de

yoga cu plată, a se vedea *Association Sivananda de Yoga Vedanta împotriva Franței*, decizia Comisiei).

21. În acest sens, încadrarea „scientologiei” ca „religie” este controversată în statele contractante. Comisia nu a abordat această chestiune în mod explicit, întrucât cererile respective au fost oricum inadmisibile din alte motive (*X. și Church of Scientology împotriva Suediei*, decizia Comisiei; *Church of Scientology și alții împotriva Suediei*, decizia Comisiei; *Scientology Kirche Deutschland e.V. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei). Cu toate acestea, cel puțin în prima și ultima din cele trei cauze citate anterior, se pare că a admis implicit faptul că Biserica Scientologică este un „grup religios”.

22. Când despre Curte, confruntată direct cu problema scientologiei, aceasta s-a desesizat în favoarea autorităților din statul pârât. Într-o cauză având ca obiect refuzul autorităților ruse de înregistrare a Bisericii Scientologice ca persoană juridică, Curtea a declarat că nu este competentă să se pronunțe în mod abstract dacă un set de convingeri și practici conexe ar putea fi considerat, sau nu, o „religie” în sensul art. 9. În această cauză, centrul scientologic local, înregistrat inițial ca organizație nereligioasă, a fost în cele din urmă dizolvat pe motiv că activitățile sale erau de „natură religioasă”. În ceea ce privește Biserica Scientologică, autoritățile naționale (inclusiv instanțele) au considerat-o întotdeauna o organizație religioasă. În aceste împrejurări, Curtea a considerat că art. 9 din Convenție era aplicabil în cauza cu care fusese sesizată (*Kimlya și alții împotriva Rusiei*, pct. 7981- 81; a se vedea de asemenea *Biserica Scientologică din Moscova împotriva Rusiei*, pct. 64). Într-o altă cauză, același tip de ingerință s-a bazat parțial pe un raport de expertiză, conform căruia natura activităților grupului în litigiu nu era religioasă. Cu toate acestea, Curtea a constatat că ingerința avusese loc în temeiul unei dispoziții legislative rezervate exclusiv organizațiilor religioase; prin urmare, art. 9 era într-adevăr aplicabil (*Church of Scientology of St Petersburg și alții împotriva Rusiei*, pct. 32).

23. În ceea ce privește *ateismul*, Comisia a examinat plângeri formulate de atei în contextul art. 9 (*Angeleni împotriva Suediei*, decizia Comisiei). Într-un context ușor diferit, Comisia a declarat că acest curent de gândire „nu făcea decât să exprime o anumită concepție metafizică despre om, care îi condiționează percepția asupra lumii și îi justifică acțiunea”, nu putea fi deosebit în mod valabil de un cult religios în sensul tradițional al cuvântului; prin urmare, statul nu era îndreptățit să îi acorde o formă juridică radical diferită de cea a altor culte religioase (*Union des Athées împotriva Franței*, raportul Comisiei, pct. 79). În plus, Curtea a precizat în mod clar că libertatea de gândire, de conștiință și de religie este „un bun valoros pentru atei, agnostici, sceptici sau indiferenți” (*Kokkinakis împotriva Greciei*, pct. 31).

24. Curtea încă nu s-a pronunțat cu privire la aplicabilitatea art. 9 în cazul *francmasoneriei*; această chestiune a fost lăsată în mod tacit deschisă (*N.F. împotriva Italiei*, pct. 35-40).

C. Dreptul de a avea o convingere și dreptul de a o manifesta

25. Art. 9 § 1 din Convenție are două componente, referitoare, respectiv, la dreptul de a avea o convingere și la dreptul de a o manifesta:

- dreptul de a avea orice convingere (religioasă sau nu) pentru sine și de a-și schimba religia sau convingerea. Acest drept este *absolut și necondiționat*; statul nu poate să se amestece – de exemplu, dictându-i persoanei ce trebuie să creadă ori luând măsuri coercitive pentru a o obliga la schimbarea convingerii (*Ivanova împotriva Bulgariei*, pct. 79; *Mockutė împotriva Lituaniei*; pct. 119);
- dreptul de a-și manifesta convingerea în mod individual și în particular, dar și de a o practica în societate împreună cu alții și în public. Acest drept *nu este absolut*: întrucât

manifestarea, de către o persoană, a convingerilor sale religioase poate avea consecințe pentru alții, autorii Convenției au atașat acestei componente a libertății de religie rezervele formulate la alin. 2 al art. 9. Acesta din urmă prevede că orice restrângere adusă libertății de a-și manifesta religia sau convingerea trebuie să fie prevăzută de lege și să constituie o măsură necesară, într-o societate democratică, pentru realizarea unuia sau a mai multora dintre scopurile legitime prevăzute aici (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 80). Cu alte cuvinte, limitările prevăzute la alin. 2 al art. 9 se referă numai la dreptul de a *manifesta* o religie sau convingere, nu la dreptul de a *avea* una (*Ivanova împotriva Bulgariei*, pct. 79).

26. Art. 9 § 1 garantează „libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea [...] în public sau în particular”. Cu toate acestea, cele două componente ale alternativei – „în public sau în particular” – nu pot fi considerate ca excluzându-se reciproc sau ca lăsând posibilitatea de a alege autorităților publice; această formulă nu face decât să reamintească faptul că religia poate fi practică în orice formă (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 12 martie 1981).

27. Chiar dacă o astfel de convingere ar atinge gradul necesar de forță și importanță, nu se poate considera că orice act inspirat, motivat sau influențat de aceasta constituie o „manifestare” a sa. Astfel, art. 9 § 1 nu protejează un act sau o omisiune care nu este expresia directă a unei convingeri sau care nu are decât o legătură îndepărtată cu un principiu de credință. Pentru a fi considerat „manifestare” în sensul art. 9, actul în discuție trebuie să fie strâns legat de religie sau de convingere. Actele de cult sau de devoțiune făcând parte din practica unei religii sau a unei convingeri într-o formă recunoscută în general constituie un exemplu în acest sens. Cu toate acestea, manifestarea unei religii sau a unei convingeri nu se limitează la acte de acest tip: existența unei legături suficient de strânse și directe între un act și convingerea din care rezultă trebuie să se stabilească în funcție de circumstanțele specifice fiecărei cauze în parte. Persoana care susține că un act se încadrează în sfera dreptului la libertatea sa de a-și manifesta religia sau convingerea nu este obligată să demonstreze că a acționat în conformitate cu un imperativ al religiei în cauză [*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 82; *S.A.S. împotriva Franței* (MC), pct. 55].

28. Prin urmare, ca regulă generală, autoritățile naționale nu sunt îndreptățite să pună sub semnul întrebării *sinceritatea convingerilor* unei persoane fără a-și justifica poziția cu probe concrete și convingătoare. Prin urmare, Curtea a respins următoarele excepții ridicate de guverne pârâte:

- cea a Guvernului Franței, care susținea că reclamanta, care se declarase musulmană practică și care dorea ca în public să poarte burqa și niqab (articole de îmbrăcăminte care acoperă fața), nu a demonstrat că este de religie musulmană și că dorește să poarte îmbrăcăminte respectivă din motive religioase. În plus, în opinia Curții, faptul că această practică era minoritară în rândul femeilor musulmane nu avea niciun efect asupra încadrării sale juridice [*S.A.S. împotriva Franței* (MC), pct. 56];
- cea a Guvernului Letoniei, care susținea că reclamantul, aflat în detenție, nu era un *Vaishnava* (adept al versiunii vișnuite a hinduismului) pe motiv că acesta a ales să urmeze un curs despre Biblie și că nu era membru oficial al filialei locale a Asociației Internaționale pentru Conștiință Krishna [*Kovalkovs împotriva Letoniei* (dec.), pct. 57], ca de altfel și pe cea a Guvernului României, aproape identică, conform căruia reclamantul cel mai probabil s-a declarat budist pentru a obține o hrană mai bună în penitenciar [*Vartic împotriva României (nr. 2)*, pct. 46].

29. Cu toate acestea, în cazuri excepționale, organele Convenției au admis *posibilitatea de a pune sub semnul întrebării sinceritatea presupusei religii a unei persoane*. Desigur, așa cum s-a spus deja, nu este de competența Curții să evalueze legitimitatea unei pretenții religioase ori să pună sub semnul întrebării temeinicia unei anumite interpretări a unor astfel de credințe sau practici religioase. Curtea nu este sesizată pentru a se angaja într-o discuție despre natura și importanța credințelor personale, deoarece ceea ce o persoană consideră sacru se poate dovedi absurd sau respingător în opinia altor persoane; nu se poate invoca niciun argument juridic sau logic pentru a contracara afirmația că o practică concretă constituie un element important al îndatoririlor sale religioase. Totuși, acest lucru nu împiedică Curtea să facă anumite constatări de fapt pentru a stabili dacă pretențiile religioase ale unui reclamant sunt cu adevărat serioase și sincere [*Skugar și alții împotriva Rusiei* (dec.)].

30. Astfel, organele Convenției au refuzat să recunoască sinceritatea pretinselor convingeri religioase ale reclamantilor:

- în cazul unui deținut care dorea să fie înscris în registrul de evidență a penitenciarului ca adept al religiei „Wicca”. Comisia a considerat că, în cazul în care o astfel de mențiune era însoțită de anumite privilegii și înlesniri pentru reclamant pentru a-și putea practica religia, era rezonabilă solicitarea ca religia declarată să fie identificabilă; însă reclamantul nu a prezentat niciun fapt pentru a putea stabili existența obiectivă a unei astfel de religii (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 4 octombrie 1977).
- în cazul unor sancțiuni disciplinare aplicate unui reclamant, salariat al societății publice de energie electrică, care s-a declarat musulman pentru a absenta de la muncă de două ori în același an, cu ocazia sărbătorilor religioase musulmane. Instanțele interne au recunoscut că legea garanta cetățenilor musulmani dreptul la concediu plătit în zilele lor de sărbătoare religioasă; cu toate acestea, în cazul particular al reclamantului, sinceritatea afilierii sale religioase declarate era incertă, întrucât nu avea cunoștință de principiile fundamentale ale islamului, iar anterior respectase întotdeauna sărbătorile creștine. Astfel, instanțele interne au concluzionat că reclamantul s-a declarat musulman doar pentru a putea beneficia de zile suplimentare de concediu. Curtea a admis că, deși legea prevede un privilegiu special sau o scutire specială pentru membrii unei comunități religioase – în special în domeniul activității salariate – nu se încalcă art. 9 dacă părțile respective i se impune sarcina de a prezenta măcar o justificare minimă a caracterului real al apartenenței sale la cultul respectiv pentru a beneficia de acest tratament special (*Kosteski împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, pct. 39).

31. Curtea a acordat protecția art. 9 unor practici tradiționale care se află în mod obiectiv în afara „nucleului dur” al preceptelor religiei în cauză, dar sunt puternic inspirate de această religie și au rădăcini culturale. De exemplu, Curtea a acceptat, fără nicio îndoială, afirmația unor părinți musulmani care doreau ca fetele lor minore să fie scutite de cursuri de înot mixte și obligatorii într-o școală publică. Deși Coranul prevede acoperirea corpului feminin începând abia de la pubertate, reclamantii au declarat că credința lor personală le impunea să își pregătească fiicele pentru preceptele care li se vor aplica începând de la pubertate (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, pct. 42). În mod similar, Curtea a admis în mod expres faptul că dorința unui bărbat musulman de a purta un acoperământ de cap, care nu corespundea unei îndatoriri strict religioase, dar care avea totuși rădăcini tradiționale suficient de puternice încât mulți dintre adepții religiei o considerau o îndatorire religioasă, era protejat de art. 9 (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, pct. 30).

32. Organele Convenției au refuzat să acorde protecție în temeiul art. 9 § 1 (ceea ce nu înseamnă că aceleași plângeri nu puteau fi examinate, după caz, în raport cu alte dispoziții ale Convenției) următoarelor:

- dreptul la libertate lingvistică, în special dreptul de a folosi limba aleasă în educație și administrație (*Habitants d'Alsemberg et de Beersel împotriva Belgiei*, decizia Comisiei; *Habitants de Leeuw-St. Pierre împotriva Belgiei*, decizia Comisiei);
- refuzul de a vota la alegerile parlamentare sau prezidențiale într-o țară în care participarea la vot este obligatorie (*X. împotriva Austriei*, decizia Comisiei din 22 aprilie 1965; *X. împotriva Austriei*, decizia Comisiei din 22 martie 1972);
- dorința reclamantului de a obține „anularea” botezului său și a confirmării sale (*X. împotriva Islandei*, decizia Comisiei);
- un bărbat care refuza căsătoria cu partenera sa sub forma prevăzută de dreptul civil, dar care solicita în același timp statului recunoașterea relației lor ca fiind o căsătorie valabilă (*X. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei din 18 decembrie 1974);
- dorința unui deținut budist de a trimite articole spre publicare într-o revistă budistă, deși respectivul nu demonstrase în ce mod practica religiei sale includea publicarea unor astfel de articole (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 20 decembrie 1974);
distribuirea de pliante care, deși inspirate de idei pașnice, incitau militarii să își părăsească posturile fără permisie ori să încalce disciplina militară (*Arrowsmith împotriva Regatului Unit*, raportul Comisiei, pct. 74-75; *Le Cour Grandmaison și Fritz împotriva Franței*, decizia Comisiei);
- dorința ca propria cenușă să fie dispersată pe proprietatea sa pentru a nu fi înmormântat într-un cimitir cu simboluri creștine (*X. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei din 10 martie 1981);
- dorința unui deținut de a fi recunoscut ca „deținut politic”, precum și refuzul său de a presta muncă în penitenciar, de a purta ținuta de penitenciar și de a face curățenie în celulă (*McFeeley și alții împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei; *X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 6 martie 1982);
- refuzul unui evreu practicant de a-i transmite fostei sale soții scrisoarea de repudiare (*guett*) ulterior divorțului civil, care i-ar permite fostei soții să se recăsătorească religios (*D. împotriva Franței*, decizia Comisiei);
- refuzul unui medic de a se afilia unui sistem de pensii de serviciu pentru limită de vârstă (*V. împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei);
- dorința unei asociații de a oferi deținuților consiliere juridică și de a veghea la interesele lor din motive idealiste (*Vereniging Rechtswinkels Utrecht împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei);
- un cleric concediat din cauza refuzului său de a-și exercita atribuțiile administrative într-o biserică de stat, în semn de protest împotriva unei legi pentru liberalizarea avortului (*Knudsen împotriva Norvegiei*, decizia Comisiei);
- dorința unui bărbat de a se căsători și de a avea relații sexuale cu o fată aflată sub vârsta legală a consimțământului sexual, pe motiv că o astfel de căsătorie ar fi valabilă din perspectiva legii islamice (*Khan împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei);
- dorința de a divorța (*Johnston și alții împotriva Irlandei*, pct. 63);
- dorința utilizatorilor de energie electrică de a evita obligațiile contractuale asumate în mod liber și de a plăti integral factura de energie electrică, pe motiv că un procent din această

sumă va fi alocat finanțării unei centrale nucleare (*K. și V. împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei);

- dorința unui tată de a aplica pedepse corporale copilului său (*Abrahamsson împotriva Suediei*, decizia Comisiei);
- dorința a doi arhitecți de a nu se afilia la Ordinul arhitecților, ceea ce era contrar prevederilor legii (*Revert și Legallais împotriva Franței*, decizia Comisiei);
- dorința de a afișa un steag cu o inscripție politică în incinta unei gări (*K. împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei);
- conținutul unor afirmații de natură istorico-politică, făcute în cadrul unei serate private (*F.P. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei);
- dorința reclamantului de a avea libertatea de a-și alege medicul și de a constrânge casa sa de asigurări de sănătate să îi plătească acestuia onorariile unui medic necontractat (*B.C. împotriva Elveției*, decizia Comisiei; *Marty împotriva Elveției*, decizia Comisiei);
- dorința reclamantului, deși motivată de credința sa creștină, de a distribui pliante împotriva avortului în imediata apropiere a unei clinici unde se efectuau avorturi (*Van den Dungen împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei);
- un bărbat care s-a plâns că, din cauza sarcinii financiare reprezentate de pensia alimentară pe care trebuia să o plătească fostei soții și copiilor săi, nu își permitea să meargă la mănăstiri budiste, cea mai apropiată fiind la sute de kilometri de casa lui (*Logan împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei);
- refuzul unui tată de a plăti pensie de întreținere fiicei sale minore pe motiv că aceasta și-a schimbat religia (*Karakuzey împotriva Germaniei*, decizia Comisiei);
- un magistrat militar, colonel în cadrul forțelor aeriene turce, care a fost pensionat din oficiu pentru motivul că „comportamentul și acțiunile sale indicau că acesta adoptase opinii fundamentaliste ilegale”; în speță, măsura contestată nu s-a bazat pe opiniile și convingerile religioase ale reclamantului sau pe modul în care și-a îndeplinit îndatoririle religioase, ci pe comportamentul și acțiunile sale, care aduceau atingere disciplinei militare și principiului laicității (*Kalaç împotriva Turciei*);
- dorința părinților de a da un prenume special copilului lor, fără invocarea motivației religioase (*Salonen împotriva Finlandei*, decizia Comisiei);
- dorința părinților de a se sustrage obligației, prevăzute de legislația națională, de a-și vaccina copiii (*Boffa și alții împotriva San Marino*, decizia Comisiei);
- refuzul general și absolut al unui avocat de a participa la procesele în care a fost desemnat din oficiu ca să reprezinte persoane aflate în stare de arest preventiv (*Mignot împotriva Franței*, decizia Comisiei);
- refuzul unui conducător auto de a purta centura de siguranță în timpul circulației cu autovehiculul, exprimându-și opinia că era liber să aleagă mijloacele de protecție a integrității sale fizice și morale [*Viel împotriva Franței* (dec.)];
- un resortisant algerian, activist al Frontului Islamic al Salvării, care s-a plâns de decizia autorităților elvețiene de confiscare a mijloacelor de comunicare aflate la dispoziția sa, pe care le folosea pentru propagandă politică [*Zaoui împotriva Elveției* (dec.)];
- refuzul unor farmaciști asociați de a vinde contraceptive [*Pichon și Sajous împotriva Franței* (dec.)];
- dorința de a comite o sinucidere asistată, pe motivul aderării la principiul autonomiei personale (*Pretty împotriva Regatului Unit*, pct. 82);

- dorința reclamanților de a continua acțiunea în justiție inițiată de soțul, respectiv tatăl, decedat, care a contestat numirea unui muftiu [*Sadik Amet și alții împotriva Greciei* (dec.)];
- un student căruia i s-a refuzat intrarea în campusul universitar pe motiv că purta barbă, deși nu a declarat că a fost inspirat de idei sau convingeri specifice, religioase sau de altă natură [*Tiğ împotriva Turciei* (dec.)];
- dorința de a ridica, pe mormântul unui membru al familiei, o piatră funerară cu fotografia persoanei decedate [*Jones împotriva Regatului Unit* (dec.)];
- persoane condamnate penal pentru apartenență la organizații considerate teroriste [a se vedea, printre altele, *Gündüz împotriva Turciei* (dec.); *Kenar împotriva Turciei* (dec.)];
- un judecător sancționat disciplinar pentru refuzul de a examina cauze pentru motivul că nu se simțea imparțial [*Cserjés împotriva Ungariei* (dec.)] și un medic din sistemul public de sănătate, concediat în urma refuzului de a efectua examinarea medicală a unui stagiar, invocând riscul unei „prejudecăți” care ar putea compromite cooperarea sa cu respectivul stagiar în viitor [*Blumberg împotriva Germaniei* (dec.)];
- o călugăriță amendată pentru tulburarea ordinii și liniștii publice în timpul unei slujbe religioase, când a făcut declarații cu voce tare în timpul rugăciunilor [*Bulgaru împotriva României* (dec.)];
- un tată de familie care trăia din ajutorul de șomaj și care s-a plâns de refuzul autorităților locale de a-i rambursa cheltuielile pentru achiziționarea unui brad de Crăciun și unei coronițe de advent [*Jenik împotriva Austriei* (dec.); cerere respinsă ca fiind abuzivă în sensul art. 35 § 3 lit. a) din Convenție];
- un tată supus regimului separării de drept și care dorea să se opună creșterii, în religia catolică, a fiicei sale minore (care fusese încredințată mamei), cu toate că, potrivit instanțelor interne, mama nu făcuse decât să confirme alegerea liberă făcută de fată însăși [*Rupprecht împotriva Spaniei* (dec.)];
- două organizații evreiești care au solicitat instanțelor ucrainene restabilirea fostelor limite ale mai multor cimitire evreiești vechi din diferite orașe din Ucraina (abandonate de peste 70 de ani) și interzicerea lucrărilor de construcție în acele locuri [*Reprezentanța Uniunii Consiliilor Evreilor din Fosta Uniune Sovietică și Uniunea Organizațiilor Religioase Evreiești din Ucraina împotriva Ucrainei* (dec.)];
- dorința reclamantului de a se plimba nud în public, motivată de convingerea sa privind acceptabilitatea socială a unui astfel de comportament (*Gough împotriva Regatului Unit*, pct. 185-188);
- o cerere de înregistrare a unei mărci în scopuri pur comerciale, deși marca era alcătuită din simboluri grafice religioase [*Dor împotriva României* (dec.), pct. 39];
- refuzul autorităților naționale de a comunica unei asociații religioase toate informațiile pe care le colectaseră cu privire la aceasta [*Das Universelle Leben Aller Kulturen Weltweit e.V. împotriva Germaniei* (dec.), pct. 34];
- cererea unei comunități religioase pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra unui lăcaș de cult confiscat de autoritățile comuniste în anii 1930 [*Rymsko-Katolytska Gromada Svyatogo Klimentiya v Misti Sevastopoli împotriva Ucrainei* (dec.), pct. 59-63];
- refuzul reclamantului de a efectua serviciul militar obligatoriu, motivat nu de opoziția de principiu față de război și de portul armelor, ci de negarea legitimității regimului constituțional actual al statului, deși motivele lui erau religioase (*Enver Aydemir împotriva Turciei*, pct. 79-84);

- un străin a cărui cerere de naturalizare a fost respinsă pentru motivul că era activist într-o organizație islamistă radicală, ceea ce pune la îndoială loialitatea sa față de statul de primire [*Boudelal împotriva Franței* (dec.)].

D. Obligații negative și pozitive ale statului

1. Ingerința în exercitarea drepturilor protejate și justificarea acesteia

33. În conformitate cu art. 9 § 2 din Convenție, scopurile legitime care pot justifica restrângerea manifestării, de către o persoană, a religiei sau convingerilor sale sunt *siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice* ori *protejarea drepturilor și libertăților altora*. Această listă de scopuri legitime este strict exhaustivă, iar definiția acestor excepții este restrictivă; pentru a fi compatibilă cu Convenția, o restrângere a acestei libertăți trebuie să fie inspirată, printre altele, de un scop care poate fi legat de unul din cele enumerate în dispoziția respectivă [*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, pct. 132 și 137; *S.A.S. împotriva Franței* (MC), pct. 113].

34. Spre deosebire de art. 8 § 2, art. 10 § 2 și art. 11 § 2 din Convenție, precum și de art. 2 § 3 din Protocolul nr. 4, „securitatea națională” nu figurează printre scopurile enumerate la art. 9 § 2. Această omisiune nu este nici pe departe accidentală; dimpotrivă, refuzul autorilor Convenției de a include acest motiv special în lista motivelor legitime ale unei ingerințe reflectă importanța primordială a pluralismului religios ca fiind „unul dintre pilonii societății democratice”, precum și faptul că statul nu poate dicta persoanei ce trebuie să creadă ori să ia măsuri coercitive pentru a o obliga la schimbarea convingerii (*Nolan și K. împotriva Rusiei*, pct. 73). Astfel, statul nu se poate baza exclusiv pe necesitatea de a proteja securitatea națională pentru a restrânge exercitarea dreptului unei persoane sau al unui grup de persoane de a-și manifesta religia. Același lucru este valabil și în cazul necesității de „a garanta autoritatea și imparțialitatea puterii judecătorești”, un scop legitim prevăzut la art. 10 § 2 din Convenție, dar care lipsește din § 2 de la art. 9 (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, pct. 35; *Lachiri împotriva Belgiei*, pct. 38).

35. Pe de altă parte, trebuie observat că art. 15 din Convenție permite statelor să deroge de la obligațiile prevăzute la art. 9, „în măsura strictă în care situația o cere și cu condiția ca aceste măsuri să nu fie în contradicție cu alte obligații care decurg din dreptul internațional”, cu condiția, totuși, de a respecta formele procedurale prevăzute la § 3 de la art. 15.

36. *Ingerința* în exercitarea drepturilor protejate de art. 9 din Convenție poate lua, printre altele, următoarele forme:

- o sancțiune penală sau administrativă, concedierea sau refuzarea reînnoirii contractului de muncă, pentru exercitarea drepturilor în discuție (*Kokkinakis împotriva Greciei*; *Ivanova împotriva Bulgariei*; *Masaev împotriva Moldovei*; *Ebrahimian împotriva Franței*);
- presiuni psihologice exercitate de reprezentanții statului asupra unei persoane deosebit de vulnerabile, îndemnând-o să renunțe la convingerile sale (*Mockutė împotriva Lituaniei*, pct. 123-125);
- un obstacol fizic în calea persoanelor care își exercită drepturile în temeiul art. 9, cum ar fi întreruperea, de către poliție, a unei întruniri (*Boychev și alții împotriva Bulgariei*);
- dizolvarea unei organizații religioase (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, pct. 99-103; *Centrul Biblic al Republicii Ciuvașia împotriva Rusiei*, pct. 52; a se face deosebirea față de mai vechea jurisprudență a Comisiei, conform căreia dizolvarea și interzicerea unei asociații cu scop religios nu aducea atingere libertății de religie a persoanei, *X. împotriva Austriei*, decizia Comisiei din 15 octombrie 1981);

- neacordarea unei autorizații, a recunoașterii sau a aprobării, al cărei scop este de a facilita exercitarea acestor drepturi (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei; Vergos împotriva Greciei*);
- negarea, de către autoritățile naționale, a caracterului specific cultural al unei comunități religioase, atunci când este posibil ca aceasta să ducă la o serie de probleme și greutăți practice [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 95];
- adoptarea unei legi care aparent este neutră, dar are ca efect ingerința directă a statului într-un conflict intraconfesional [*Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei*, pct. 157];
- folosirea, în documente oficiale, a unor termeni peiorativi la adresa unei comunități religioase, în măsura în care este posibil ca aceasta să aibă consecințe nefavorabile asupra exercitării libertății de religie (*Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*, pct. 84).

37. Chiar dacă, la săvârșirea unei fapte care constituie o ingerință în exercitarea unui drept prevăzut la art. 9, reprezentantul statului – de exemplu, un polițist – acționează *ultra vires* (adică depășește limitele competenței sale), acea faptă este totuși imputabilă statului pârât și angajează răspunderea acestuia în sensul art. 1 din Convenție (*Tsartsidze și alții împotriva Georgiei*, pct. 80).

38. Pe de altă parte, ca regulă generală, nu constituie o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9 o lege pentru care însăși Convenția prevede punerea în aplicare și care se aplică în mod general și în mod neutru în spațiul public, fără a aduce atingere libertăților garantate de art. 9 [*C. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei; *Skugar și alții împotriva Rusiei* (dec.)].

39. În cazul în care persoana respectivă se plânge de *existența, în legislația națională, a unei sancțiuni față de un comportament pe care intenționează să îl adopte* și pe care îl consideră protejat de art. 9, aceasta poate pretinde că este „victimă” unei ingerințe, în sensul art. 34 din Convenție, chiar și în absența unui act individual de punere în aplicare, dacă este obligată să își schimbe comportamentul, în caz contrar urmând să fie urmărită penal, sau dacă aparține unei categorii de persoane expuse riscului de a fi afectate în mod direct de efectele legislației. Astfel, de exemplu, Curtea a recunoscut că o femeie musulmană care dorește să poarte vâl complet în public din motive religioase putea pretinde că a fost „victimă” pentru simplul fapt că o lege pedepsea acest tip de comportament, aplicându-i o amendă însoțită sau înlocuită cu un stagiu obligatoriu de cetățenie. Într-adevăr, reclamanta se confrunta cu o dilemă: fie respecta interdicția și renunța la portul îmbrăcăminții alese în conformitate cu credința sa religioasă; fie nu o respecta, cu riscul unor sancțiuni penale [*S.A.S. împotriva Franței* (MC), pct. 57].

40. Statele dispun de putere de control în cazul în care o mișcare sau o asociație desfășoară, în scopuri așa-zis religioase, activități care sunt dăunătoare populației sau ordinii publice (*Manoussakis și alții împotriva Greciei*, pct. 40; *Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 105). În unele cazuri, statul poate să ia măsuri preventive pentru a proteja drepturile fundamentale ale altora; o astfel de prerogativă este pe deplin compatibilă cu obligația pozitivă prevăzută la art. 1 din Convenție, în temeiul căreia statele contractante „recunosc oricărei persoane aflate sub jurisdicția lor drepturile și libertățile definite în titlul I al prezentei convenții” (*Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*, pct. 99).

41. Într-o societate democratică, în care mai multe religii sau ramuri ale aceleiași religii coexistă în cadrul aceleiași populații, se poate dovedi necesară adăugarea de limitări la această libertate pentru a concilia interesele diferitelor grupuri și pentru a asigura respectarea convingerilor tuturor. Cu toate acestea, în exercitarea puterii sale de reglementare în acest domeniu și în relația sa cu diversele religii, culte și convingeri, statul trebuie să fie neutru și imparțial; aceasta are de a face cu menținerea pluralismului și a bunei funcționări a democrației (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 115-116).

42. Sarcina Curții este de a investiga dacă măsurile luate la nivel național sunt, în principiu, justificate și proporționale [*Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), pct. 110]. Aceasta înseamnă, în principiu, că *scopul legitim urmărit nu poate fi atins prin nicio altă măsură mai puțin restrictivă și mai respectuoasă față de dreptul fundamental în discuție*; sarcina probei în această privință revine autorităților naționale (*Centrul Biblic al Republicii Ciuvașia împotriva Rusiei*, pct. 58). Art. 9 § 2 din Convenție implică faptul că orice ingerință în exercitarea dreptului la libertatea de religie trebuie să răspundă unei „nevoi sociale imperative”; într-adevăr, termenul „necesară” nu are flexibilitatea unor termeni precum „util” sau „adekvat” (*Sviato-Mykhailivska Paraifiya împotriva Ucrainei*, pct. 116). Când își exercită competența de control, Curtea nu trebuie să se substituie instanțelor interne competente, ci să verifice deciziile pe care acestea le-au pronunțat în temeiul puterii lor de apreciere. Nu rezultă că aceasta trebuie să se limiteze la a verifica dacă statul pârât s-a folosit de această putere cu bună-credință, cu grijă și cu rațiune: ingerința în litigiu trebuie examinată în lumina cauzei în ansamblu pentru a stabili dacă era «proporțională cu scopul legitim urmărit» și dacă motivele invocate de autoritățile naționale pentru a o justifica sunt «relevante și suficiente». Astfel, Curtea trebuie să se asigure că autoritățile naționale au aplicat norme conforme cu principiile consacrate în Convenție și, în plus, bazându-se pe o apreciere acceptabilă a faptelor relevante (*Asociația de solidaritate cu Martorii lui Iehova și alții împotriva Turciei*, pct. 98). În special, o instanță națională nu se poate sustrage obligațiilor sale limitându-se la simpla aprobare a unui raport de expertiză; toate chestiunile de drept trebuie să fie soluționate exclusiv de către instanțe (a se vedea, în contextul art. 10 citit prin prisma art. 9, *Ibragim Ibragimov și alții împotriva Rusiei*, pct. 106-107).

43. Atunci când apreciază dacă o ingerință este proporțională sau nu, Curtea recunoaște statelor părți la Convenție o anumită *marjă de apreciere* pentru a evalua existența și întinderea necesității acesteia. În acest sens, trebuie reamintit rolul în esență subsidiar al mecanismului Convenției. Autoritățile naționale se bucură de o legitimitate democratică directă și sunt, în principiu, mai în măsură decât instanța internațională pentru a se pronunța asupra nevoilor și contextelor locale. În cazul în care sunt în joc probleme de politică generală, în privința cărora pot să existe, în mod rezonabil, divergențe profunde într-un stat democratic, este necesar să se acorde o importanță deosebită rolului factorului de decizie național, în special în cazul în care aceste chestiuni privesc relațiile dintre stat și religii. În ceea ce privește art. 9 din Convenție, este așadar oportun, în principiu, să se acorde statului o largă marjă de apreciere pentru a decide dacă și în ce măsură este „necesară” o restrângere a dreptului de a-și manifesta religia sau convingerea. Cu toate acestea, pentru a determina amploarea marjei de apreciere într-o anumită cauză, Curtea trebuie totodată să ia în considerare atât problema specifică din cazul respectiv, cât și problema generală ridicată de art. 9, și anume necesitatea de a menține un pluralism religios veritabil, care este esențial pentru supraviețuirea unei societăți democratice. Această necesitate trebuie să aibă o pondere deosebită atunci când este necesar să se stabilească, în conformitate cu art. 9 § 1, dacă ingerința îndeplinește o „nevoie socială imperioasă” și este „proporțională cu scopul legitim urmărit”. Desigur, această marjă de apreciere merge mână în mână cu un control european privind atât legea, cât și deciziile de aplicare a acesteia, chiar și atunci când acestea sunt emise de o instanță națională independentă. În acest sens, Curtea poate, după caz, să ia în considerare consensul și valorile comune care decurg din practica statelor părți la Convenție [*Bayatyan împotriva Armeniei* (MC), pct. 121-122; *S.A.S. împotriva Franței* (MC), pct. 129].

44. Pe de altă parte, când evaluează dacă o ingerință este proporțională sau nu și cât de întinsă este marja de apreciere de care dispune statul pârât, Curtea respectă întotdeauna particularitățile federalismului, în măsura în care acestea sunt compatibile cu dispozițiile Convenției (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, pct. 99).

45. În mod similar, atunci când examinează conformitatea unei măsuri naționale cu art. 9 § 2 din Convenție, Curtea trebuie să țină seama de contextul istoric și de caracteristicile specifice ale religiei respective, fie că sunt în plan dogmatic, ritual, organizațional sau de alt tip [pentru două exemple practice ale acestei abordări, a se vedea *Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), pct. 13-19,

și *Miroļubovs și alții împotriva Letoniei*, pct. 8-16]. Într-adevăr, acest lucru rezultă în mod logic din principiile generale care stau la baza art. 9, și anume libertatea de a practica o religie în public sau privat, autonomia internă a comunităților religioase și respectarea pluralismului religios. Având în vedere caracterul subsidiar al mecanismului de protecție a drepturilor individuale stabilit de Convenție, aceeași obligație poate fi impusă autorităților naționale atunci când acestea iau decizii cu caracter obligatoriu în relațiile lor cu diferite religii (*Miroļubovs și alții împotriva Letoniei*, pct. 81). În această privință, Curtea face trimitere la jurisprudența sa elaborată în domeniul art. 14 din Convenție (interzicerea discriminării), din care rezultă că, în anumite circumstanțe, absența unui tratament diferențiat în privința unor persoane aflate în situații semnificativ diferite poate constitui o încălcare a acestei dispoziții [*Thlimmenos împotriva Greciei* (MC), pct. 44].

46. În cazul în care exercitarea dreptului la libertatea de religie sau a unuia dintre aspectele sale este condiționat, în conformitate cu legislația internă, de un sistem de autorizare prealabilă, intervenția unei autorități ecleziastice recunoscute în procedura de acordare a autorizației – în special când acea autoritate aparține unei alte confesiuni, ierarhii sau autorități, nu poate fi compatibilă cu cerințele de la art. 9 § 2 din Convenție (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 117; *Vergos împotriva Greciei*, pct. 34, precum și, *mutatis mutandis*, *Pentidis și alții împotriva Greciei*).

47. În cele din urmă, în exercitarea competenței sale de control, Curtea trebuie să aibă întotdeauna în vedere ingerința în litigiu pe baza dosarului în ansamblu (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 119). Aceasta trebuie, după caz, să examineze situația de fapt și succesiunea evenimentelor în ansamblu, nu ca incidente separate și diferite (*Ivanova împotriva Bulgariei*, pct. 83). În plus, Curtea trebuie să se asigure întotdeauna că deciziile luate de autoritățile statului în domeniul libertății de religie se bazează pe o evaluare acceptabilă a faptelor relevante (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, pct. 138).

2. Obligații pozitive ale statelor contractante

48. În temeiul art. 1 din Convenție, statele contractante „recunosc oricărei persoane aflate sub jurisdicția lor drepturile și libertățile definite în titlul I al prezentei convenții”. Prin urmare, angajamentul mai degrabă negativ al unui stat de a se abține de la orice ingerință în exercitarea drepturilor garantate de art. 9 poate fi completat de *obligații pozitive* inerente acestor drepturi, inclusiv în cazul în care faptele denunțate au fost comise de particulari și, prin urmare, nu pot fi imputate în mod direct statului pârât. Prin urmare, în unele cazuri, aceste obligații pot necesita adoptarea unor măsuri care să asigure respectarea libertății de religie inclusiv în *relațiile dintre indivizi înșiși* (*Siebenhaar împotriva Germaniei*, pct. 38). Deși granița dintre obligațiile pozitive și obligațiile negative ale statului în raport cu Convenția nu se pretează la o definiție exactă, principiile aplicabile sunt totuși comparabile [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 96]. În ambele ipoteze, trebuie găsit un echilibru just între interesul general și interesul individual, deoarece în ambele statul beneficiază de o *marjă de apreciere*. Pe de altă parte, chiar și în contextul obligațiilor pozitive ale statului, scopurile legitime enumerate la art. 9 § 2 se pot dovedi relevante (*Jakóbski împotriva Poloniei*, pct. 47; *Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 84).

49. Obligațiile pozitive în contextul art. 9 pot implica instituirea unei proceduri efective și accesibile pentru protejarea drepturilor garantate de această dispoziție, inclusiv crearea unui cadru de reglementare care să instituie un mecanism judiciar și executoriu pentru protejarea drepturilor persoanelor și punerea în aplicare, după caz, a măsurilor specifice corespunzătoare (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, pct. 86).

50. Art. 9 nu garantează, în sine, dreptul la *măsuri provizorii* în vederea protejării libertății de religie (*Hernandez Sanchez împotriva Spaniei*, decizia Comisiei).

E. Suprapunerea garanțiilor de la art. 9 cu alte dispoziții ale Convenției

51. Prin natura sa, conținutul material al art. 9 din Convenție poate să afecteze uneori conținutul altor dispoziții ale Convenției; cu alte cuvinte, un capăt de cerere introdus la Curte poate uneori să intre sub incidența mai multor articole. De obicei, într-un astfel de caz, Curtea alege să examineze capătul de cerere respectiv în lumina unui singur articol, cel pe care îl consideră cel mai relevant în raport cu circumstanțele specifice ale cauzei; totuși, în acest sens, Curtea are în vedere și cealaltă dispoziție și interpretează articolul pe care l-a reținut prin prisma acestei dispoziții. Articolele a căror aplicabilitate are cea mai mare probabilitate de a fi antrenată împreună cu art. 9 în privința aceluiași fapt și capete de cerere sunt următoarele:

a) *art. 6 § 1 din Convenție* (dreptul la un proces echitabil, în special cel de acces la instanțe). Astfel, într-o cauză având ca obiect respingerea, de către Curtea de Casație a Greciei, a cererii pentru recunoașterea personalității juridice a catedralei din diocesa catolică din Creta, negându-i astfel capacitatea de a sta în justiție pentru a-și proteja bunurile, Curtea a decis să examineze plângerile reclamantei exclusiv în raport cu art. 6 § 1, nu și cu art. 9 din Convenție (*Biserica Catolică Chania împotriva Greciei*, pct. 33 și 50). În mod similar, Curtea s-a raportat exclusiv la art. 6 § 1 în legătură cu presupusa neexecutare a unei hotărâri cu autoritate de lucru judecat, prin care se recunoștea dreptul unei parohii și al membrilor săi de a înmormânta persoanele decedate în cimitirul local după riturile sale specifice [*Parohia Greco-Catolică Pesceana și alții împotriva României* (dec.), pct. 43];

b) *art. 8 din Convenție* (dreptul la respectarea vieții private și/sau de familie). Astfel, Curtea a examinat cererile:

- exclusiv în contextul art. 8, individual sau coroborat cu art. 14: de exemplu, cu privire la decizia instanțelor naționale de a stabili domiciliul unor minori la unul dintre părinți, în principal pentru că celălalt părinte era adeptul religiei Martorii lui Iehova (*Hoffmann împotriva Austriei*; *Palau-Martinez împotriva Franței*; *Ismailova împotriva Rusiei*). Curtea a precizat că modalitățile de exercitare a autorității părintești asupra copiilor, definite de instanțele naționale, nu pot, ca atare, să aducă atingere libertății unui reclamant de a-și manifesta religia [*Deschomets împotriva Franței* (dec.)];

- în contextul art. 8 interpretat în lumina art. 9: cu privire la transferul unui funcționar din cauza convingerilor sale religioase, cunoscute de ceilalți dar considerate a fi exclusiv de domeniul vieții sale private, precum și a comportamentului religios al soției acestuia (*Sodan împotriva Turciei*, pct. 30);

c) *art. 10* (libertatea de exprimare). Curtea a examinat cererile:

- exclusiv în contextul art. 10: de exemplu, cu privire la interzicerea, de către autoritatea de stat competentă, a difuzării de către o stație de radiodifuziune privată a unui anunț religios plătit (*Murphy împotriva Irlandei*) sau refuzul organismului competent de a acorda licență de radiodifuziune unei stații de radiodifuziune creștine (*Glas Nadejda EOOD și Anatoli Elenkov împotriva Bulgariei*). Într-adevăr, în măsura în care reclamantul se plânge de o ingerință în exprimarea convingerilor și opiniilor sale prin difuzarea de informații, art. 10 constituie o *lex specialis* în raport cu art. 9, astfel încât nu este necesară o examinare separată prin prisma acestuia din urmă [*Balsytė-Lideikienė împotriva Lituaniei* (dec.)];

- în contextul art. 10 citit în lumina art. 9: de exemplu, cu privire la interdicția de a publica și distribui o carte cu caracter religios (*Ibragim Ibragimov și alții împotriva Rusiei*, pct. 78).

d) *art. 11* (libertatea de întrunire și de asociere). Astfel, Curtea a examinat cererile:

- exclusiv în contextul art. 9: de exemplu, cu privire la plângerea unui obiector de conștiință care nu aparținea niciunei organizații religioase dar nu era nici pacifist și care, invocând art. 11, s-a plâns că respingerea cererii sale pentru scutirea de serviciul militar a constituit o

încălcarea a libertății sale negative de a nu fi adeptul unei religii sau membrul unei organizații oarecare (*Papavasiliakis împotriva Greciei*, pct. 34-35);

- în contextul art. 9 interpretat în lumina art. 11: de exemplu, cu privire la ingerința statului în conflictul dintre două grupări rivale din cadrul aceleiași comunități religioase [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), pct. 65], dizolvarea unei organizații religioase (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, pct. 102-103) sau refuzul prelungit de a acorda recunoașterea personalității juridice unei comunități religioase (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, pct. 60);
 - în contextul art. 9, interpretat în lumina art. 11 și art. 6 § 1: de exemplu, cu privire la refuzul autorităților naționale de a înregistra modificările aduse statutelor unei organizații religioase pentru a aproba trecerea organizației respective în subordinea ecleziastică a alteia (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, pct. 152);
 - în contextul art. 11 (libertatea de asociere), interpretat în lumina art. 9 – de exemplu, cu privire la respingerea cererii pentru înregistrarea unei organizații religioase [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, pct. 61] sau pentru reînnoirea înregistrării acesteia (*Filiala Moscova a Armatei Salvării împotriva Rusiei*, pct. 74-75; *Bektashi Community și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, pct. 46). A se vedea, cu toate acestea, hotărârile *Genov împotriva Bulgariei*, pct. 38, precum și *Metodiev și alții împotriva Bulgariei*, pct. 26, în care Curtea a decis să examineze respingerea cererii pentru înregistrarea unei organizații religioase în raport cu art. 9 interpretat în lumina art. 11;
 - în contextul art. 11 (libertatea de întrunire), interpretat în lumina art. 9: de exemplu, cu privire la faptul că unui grup practicant al neo-druidismului i s-a respins accesul la situl istoric Stonehenge pentru a celebra solstițiul de vară (*Pendragon împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei); a se vedea, totuși, *Chappell împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei);
- e) *art. 1 din Protocolul nr. 1* (dreptul la respectarea bunurilor). Curtea a ales să examineze cauzele exclusiv în contextul art. 1 din Protocolul nr. 1: de exemplu, cu privire la obligația impusă unor proprietari, care personal se opuneau vânzătorii, să o tolereze pe terenurile lor [*Chassagnou și alții împotriva Franței* (MC); *Herrmann împotriva Germaniei* (MC)];
- f) *art. 2 din Protocolul nr. 1* (dreptul părinților la respectarea convingerilor lor religioase și filozofice în cadrul educației copiilor lor). Curtea a ales să examineze cauzele:
- în contextul exclusiv al art. 2 din Protocolul nr. 1: de exemplu, în ceea ce privește modul în care se predă cursul obligatoriu de cultură religioasă și morală în școlile publice, precum și posibilitățile limitate de scutire de la aceste cursuri (*Mansur Yalçın și alții împotriva Turciei*) sau refuzul autorităților școlare de a acorda copiilor o scutire totală de la un curs obligatoriu axat pe creștinism [*Folgerø și alții împotriva Norvegiei* (MC)];
 - în contextul art. 2 din Protocolul nr. 1 și al art. 9 din Convenție examinate separat, cu constatarea neîncălării primului printr-un raționament elaborat și a neîncălării celui de-al doilea printr-o simplă trimitere la acest raționament (*Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen împotriva Danemarcei*);
 - în contextul art. 2 din Protocolul nr. 1, interpretat în lumina art. 9: de exemplu, cu privire la prezența obligatorie a crucifixelor în sălile de clasă din școlile publice [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC)];
 - în contextul art. 2 din Protocolul nr. 1 pentru părinți și al art. 9 din Convenție pentru copil (*Valsamis împotriva Greciei*), cu privire la pedeapsa aplicată de diriginte unei eleve pentru refuzul acesteia de a participa la o paradă școlară;

- exclusiv în contextul art. 9: de exemplu, cu privire la refuzul de a-i scuti pe copiii reclamantilor de la orele de înot mixte (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, pct. 35 și 90) – în principal din cauză că statul pârât, Elveția, nu a ratificat Protocolul nr. 1.

52. Într-adevăr, în domeniul educației și învățământului, art. 2 din Protocolul nr. 1 este în principiu *lex specialis* în raport cu art. 9 din Convenție. Acest lucru se aplică cel puțin în cazurile în care, la fel ca în prezenta cauză, litigiul vizează obligația statelor contractante – care este prevăzută la a doua teză a art. 2 – de a respecta, în exercitarea funcțiilor pe care și le asumă în acest domeniu, dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), pct. 59; *Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, pct. 90].

II. Comportamente concrete protejate de art. 9

A. Aspectul negativ

1. Dreptul de a nu practica o religie și de a nu-și dezvălui convingerile

53. Libertatea de religie presupune totodată și drepturi negative, respectiv libertatea de a nu adopta o religie și libertatea de a nu o practica (*Alexandridis împotriva Greciei*, pct. 32). Prin urmare, statul nu poate obliga o persoană să adopte un comportament care poate fi înțeles, în mod justificat, ca apartenență la o anumită religie. Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9 din Convenție ca urmare a faptului că reclamantii erau obligați, prin lege, să depună jurământ pe Evanghelii pentru a-și putea exercita mandatul de parlamentari (*Buscarini și alții împotriva San Marino* (MC), pct. 34 și 39).

54. Aspectul negativ al libertății de a-și manifesta convingerile religioase înseamnă totodată că persoana nu poate fi obligată să dezvăluie apartenența sa ori convingerile sale religioase; de asemenea, nu poate fi obligată să adopte un comportament din care s-ar putea deduce că are – sau nu are – astfel de convingeri. Autoritățile statului nu sunt libere să intervină în libertatea de conștiință a unei persoane solicitându-i informații despre convingerile sale religioase sau obligându-o să le manifeste (*Alexandridis împotriva Greciei*, pct. 38; *Dimitras și alții împotriva Greciei*, pct. 78).

55. În plus, o astfel de ingerință poate avea o formă indirectă; de exemplu, dacă un document oficial emis în numele statului (carte de identitate, carnet de note etc.) conține o rubrică dedicată religiei, faptul de a o lăsa necompletată are, inevitabil, o conotație specifică. În cazul special al cărților de identitate, Curtea a hotărât că menționarea – obligatorie sau opțională – a religiei în acestea este în sine contrară art. 9 din Convenție (*Sinan Işık împotriva Turciei*, pct. 51-52, 60). În plus, art. 9 nu garantează niciun drept de consemnare a apartenenței religioase în cartea de identitate, chiar și în mod facultativ (*Sofianopoulos și alții împotriva Greciei* (dec.)). Curtea a refuzat, de asemenea, să recunoască necesitatea de a menționa religia în registrele de stare civilă sau în cărțile de identitate din motive legate de statisticile demografice, deoarece aceasta ar implica în mod necesar o legislație care impune declararea nevoluntară a convingerilor religioase (*Sinan Işık împotriva Turciei*, pct. 44). Pe de altă parte, necesitatea ca un angajat să își informeze angajatorul în prealabil cu privire la cerințele sale dictate de religia sa, pe care dorește să o invoce pentru a solicita un privilegiu – de exemplu, dreptul de a absenta de la locul de muncă în fiecare vineri la începutul după-amiezii pentru a merge la moschee – nu poate fi echivalată cu o „obligație de a-și dezvălui convingerile religioase” (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 12 martie 1981).

56. Curtea a constatat încălcarea art. 9 din Convenție (fie interpretat singur, fie coroborat cu art. 14 privind interzicerea discriminării):

- pentru modul în care s-a desfășurat o procedură pentru depunerea jurământului în fața unei instanțe ca o condiție prealabilă pentru exercitarea profesiei de avocat, pe baza presupunerii că persoana respectivă era de religie creștină ortodoxă și dorea să depună jurământul religios; pentru a putea face o declarație solemnă în locul unui jurământ religios, reclamantul a trebuit să dezvăluie că nu este creștin ortodox (*Alexandridis împotriva Greciei*, pct. 36-41);
- având ca obiect aceeași problemă ca în cauza *Alexandridis*, dar cu privire la persoane implicate în procese penale în calitate de martori, reclamantii ori suspectii [*Dimitras și alții împotriva Greciei*; *Dimitras și alții împotriva Greciei* (nr. 2); *Dimitras și alții împotriva Greciei* (nr. 3)];
- pentru lipsa unui curs de etică opțional pe care l-ar fi putut urma reclamantul, elev scutit de cursurile de religie, întrucât toate carnetele sale de note și diploma sa de absolvire a învățământului primar conțineau o liniuță simplă („–”) în rubrica „Religie/Etică”; chiar dacă mențiunea din această rubrică nu permitea să se stabilească dacă persoana în cauză a urmat

un curs de religie sau de etică, absența oricărei mențiuni arăta în mod clar că nu a urmat nici unul, expunând-o riscului de stigmatizare [*Grzelak împotriva Poloniei*; a se compara cu cele două cauze în care organele Convenției au declarat capete de cerere similare inadmisibile ca fiind vădit nefondate: *C.J., J.J. și E.J. împotriva Poloniei*, decizia Comisiei, *Saniewski împotriva Poloniei* (dec.)].

57. Pe de altă parte, Curtea nu a constatat nicio încălcare a art. 9 în cazul unei mențiuni „–” (două linii) în caseta corespunzătoare din declarația privind impozitul pe venit a persoanei în cauză, din care rezulta că reclamantul nu aparținea niciuneia dintre bisericile ori societățile religioase pentru care statul percepea impozit bisericesc. Curtea a constatat că documentul în discuție, rezervat angajatorului și administrației fiscale, nu era conceput pentru a fi utilizat în public și că ingerința denunțată avea doar întindere limitată (*Wasmuth împotriva Germaniei*, pct. 58-59).

2. Obiecția pe motive de conștiință: dreptul de a nu acționa împotriva conștiinței și convingerilor sale

58. Art. 9 nu menționează în mod expres dreptul la obiecție pe motive de conștiință, nici în sectorul militar, nici în cel civil. Curtea a considerat totuși că garanțiile prevăzute de acest articol se aplicau, în principiu, opoziției față de serviciul *militar*, atunci când aceasta era motivată de un conflict grav și insurmontabil între obligația de a face armata și conștiința unei persoane sau convingerile sincere și profunde ale acesteia, de natură religioasă sau de altă natură. Chestiunea dacă și în ce măsură obiecția față de serviciul militar intră sub incidența acestei dispoziții se soluționează în funcție de circumstanțele fiecărei cauze în parte [*Bayatyan împotriva Armeniei* (MC), pct. 92- 111; *Enver Aydemir împotriva Turciei*, pct. 75]. Astfel, orice sistem de serviciu militar obligatoriu impune o sarcină grea cetățenilor; acest lucru poate fi acceptat dacă este partajat echitabil între toate părțile și dacă orice scutire de la obligația de a efectua serviciul se bazează pe motive întemeiate și convingătoare [*Bayatyan împotriva Armeniei* (MC), pct. 125]. Prin urmare, este legitim ca autoritățile naționale să efectueze, în prealabil, examinarea unei cereri depuse în vederea recunoașterii calității de obiect de conștiință, cu atât mai mult cu cât statele contractante dispun de o anumită marjă de apreciere la definirea circumstanțelor în care recunosc dreptul la obiecție pe motive de conștiință și la instituirea de mecanisme pentru examinarea unei cereri de obiecție pe motive de conștiință în sectorul militar (*Enver Aydemir împotriva Turciei*, pct. 81).

59. Deși nu există o definiție fixă și precisă a obiecției pe motive de conștiință, Curtea a considerat prudent să urmeze avizul Comitetului drepturilor omului din cadrul ONU, conform căruia obiecția pe motive de conștiință se bazează pe dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie atunci când aceasta este incompatibilă cu obligația de a folosi forța cu prețul vieții unor oameni. În aplicarea art. 9 din Convenție, Curtea a limitat obiecția pe motive de conștiință la convingeri, religioase ori de altă natură, inclusiv o obiecție fermă, permanentă și sinceră față de orice participare la război sau la portul de arme (*Enver Aydemir împotriva Turciei*, pct. 81).

60. Un stat care (încă) nu a instituit forme alternative de serviciu militar alternativ pentru a oferi o soluție în caz de conflict între conștiința individuală și obligațiile militare, dispune doar de o marjă limitată de apreciere și trebuie să prezinte motive convingătoare și imperioase pentru a justifica orice fel de ingerință. În special, trebuie să demonstreze că ingerința îndeplinește o „nevoie socială imperioasă” [*Bayatyan împotriva Armeniei* (MC), pct. 123].

61. Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9 ca urmare a condamnării reclamantului, martor al lui Iehova (ale cărui credințe includ convingerea că trebuie să se opună serviciului militar indiferent de necesitatea portului de arme), pentru sustragere de la efectuarea serviciului militar obligatoriu, deși legea nu prevedea un serviciu militar alternativ [*Bayatyan împotriva Armeniei* (MC), pct. 110]. Prin urmare, Curtea a constatat încălcarea art. 9 într-o serie de cauze foarte asemănătoare cu cauza *Bayatyan*, îndreptate împotriva Armeniei (*Bukharatyan împotriva Armeniei*; *Tsaturyan împotriva*

Armeniei) și Turciei (*Erçep împotriva Turciei; Feti Demirtaş împotriva Turciei; Buldu și alții împotriva Turciei*). În special, în cauza *Feti Demirtaş împotriva Turciei*, Curtea a hotărât că faptul că reclamantul, condamnat de mai multe ori la rând, a fost în cele din urmă demobilizat pe baza raportului medical conform căruia prezenta o tulburare de adaptare, nu schimba deloc și nu înlătura statutul de „victimă”; dimpotrivă, faptul că tulburarea psihologică a apărut în timpul serviciului militar agrava și mai mult răspunderea statului pârât (pct. 73-77 și pct. 113-114).

62. Toate cauzele citate anterior priveau obiectori de conștiință care erau adepții religiei Martorii lui Iehova. Cu toate acestea, Curtea a constatat, de asemenea, o încălcare a art. 9 în cazul a doi pacifiști, care nu au invocat convingeri religioase. În aceste cauze, Curtea s-a axat mai degrabă pe obligațiile pozitive ale statului, constatând o încălcare ca urmare a lipsei, din ordinea juridică turcă, a unei proceduri efective și accesibile care le-ar fi permis reclamantilor să se stabilească dacă aveau sau nu dreptul de a beneficia de statutul de obiector de conștiință (*Savda împotriva Turciei; Tarhan împotriva Turciei*). Anterior, într-o cauză îndreptată împotriva României, reclamantul s-a plâns că a fost discriminat ca urmare a refuzului autorităților naționale de a-l înregistra ca obiector de conștiință, legea nerecunoscând această posibilitate decât din motive religioase, deși el era doar un simplu pacifist. Totuși, întrucât reclamantul nu a fost niciodată condamnat sau urmărit penal, iar serviciul militar obligatoriu pe timp de pace în România s-a suspendat între timp, Curtea a hotărât că reclamantul nu se mai putea considera „victimă” presupusei încălcări [*Butan împotriva României* (dec.)]. În general, o persoană nu trebuie neapărat să se identifice cu o religie concretă ori să fie membră a unei organizații pacifiste pentru a fi recunoscută ca obiector de conștiință (*Papavasylakis împotriva Greciei*).

63. Curtea a refuzat să recunoască aplicabilitatea art. 9 în cauza unui resortisant turc arestat și condamnat penal pentru refuzul de a efectua serviciul militar obligatoriu pe motiv că nu putea efectua serviciul militar pentru Republica laică a Turciei, dar că eventual ar putea face acest lucru în cadrul unui sistem bazat pe Coran și Șaria. Cu alte cuvinte, nu a invocat nici o convingere religioasă care să includă convingerea că serviciului militar trebuie să i se opună din principiu, nici o filozofie pașnică și antimilitaristă. Astfel, plângerea reclamantului nu se raporta la nicio formă de manifestare a unei religii sau convingeri „prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor” în sensul art. 9 § 1 (*Enver Aydemir împotriva Turciei*, pct. 79-84).

64. Chiar dacă statul prevede posibilitatea scutirii de serviciul militar obligatoriu și creează un serviciu militar alternativ, acest lucru nu este în sine suficient pentru respectarea dreptului la obiecție pe motive de conștiință, garantat de art. 9 din Convenție. În primul rând, obligațiile pozitive ale statului presupun instituirea unei proceduri efective și accesibile pentru protejarea acestui drept, inclusiv crearea unui cadru de reglementare care să instituie un mecanism judiciar și executoriu pentru protejarea drepturilor persoanelor și punerea în aplicare, după caz, a măsurilor specifice corespunzătoare. Prin urmare, autorităților naționale le revine obligația pozitivă de a oferi persoanelor în discuție o procedură efectivă și accesibilă care să le permită să se stabilească dacă au sau nu dreptul de a beneficia de statutul de obiector de conștiință (*Papavasylakis împotriva Greciei*, pct. 51-52). Este perfect legitim ca organul național responsabil cu punerea în aplicare a acestei proceduri să organizeze întreveneri cu persoana în discuție pentru a evalua seriozitatea convingerilor sale și pentru a înlătura orice încercare a persoanelor apte pentru serviciul militar de a abuza de posibilitatea de scutire (*Papavasylakis împotriva Greciei*, pct. 54). Cu toate acestea, ancheta realizată de acest organ trebuie să îndeplinească condițiile de accesibilitate și eficacitate, ceea ce implică în mod necesar independența persoanelor care se ocupă de aceasta (*Papavasylakis împotriva Greciei*, pct. 60).

65. Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9 în cazul unui bărbat grec care s-a declarat obiector de conștiință fără ca totuși să invoce o religie concretă sau apartenența oficială la o organizație pacifistă. Acesta s-a prezentat în fața unei comisii speciale a armatei pentru a explica motivele cererii sale de scutire. Comisia trebuia să fie alcătuită din cinci membri (doi militari și trei civili), dar, în ziua respectivă, doi dintre membrii civili (profesori universitari) au fost absenți și nu au fost înlocuiți. Cu toate acestea,

cvorumul legal fiind întrunit, comisia, pronunțându-se cu majoritate de cadre militare, a respins cererea reclamantului. Întrucât apelul său a fost respins de Consiliul de Stat, a fost obligat să plătească o amendă considerabilă pentru insubordonare. Curtea a hotărât că autoritățile elene nu și-au îndeplinit obligația de a se asigura că întrevvedere obiectivelor de conștiință cu comisia specială se desfășoară în condiții conforme cu eficiența procedurală și cu paritatea prevăzute de legislația națională (*Papavasiliakis împotriva Greciei*, pct. 60).

66. În al doilea rând, modul în care se desfășoară serviciul militar alternativ trebuie, de asemenea, să îndeplinească anumite condiții; cu alte cuvinte, regimul prevăzut de stat trebuie să fie adecvat în raport cu cerințele conștiinței și convingerile persoanei în discuție. Chiar dacă statele contractante dispun de o anumită marjă de apreciere în ceea ce privește modul de organizare și de punere în aplicare a sistemelor de serviciu militar alternativ, statul este obligat să facă acest lucru, fie în drept, fie în practică, astfel încât serviciul să aibă un caracter cu adevărat civil și să nu fie nici disuasiv, nici punitiv. Pentru a decide dacă acest serviciu are un caracter cu adevărat civil, Curtea ia în considerare o serie de factori, și anume natura activității care urmează să fie realizată, exercitarea autorității, regimul controlului, normele aplicabile și înfățișarea exterioară (*Adyan și alții împotriva Armeniei*, pct. 67-68).

67. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în cauza celor patru adepți ai religiei Martorii lui Iehova din Armenia, condamnați pentru că au refuzat, pe motivul convingerii religioase, efectuarea serviciului militar sau a celui militar alternativ. Chiar dacă recruții puteau opta pentru acesta din urmă și chiar dacă aceștia puteau fi repartizați unor structuri civile precum cămine de copii, cămine de bătrâni și spitale, sistemul propus reclamantilor nu era de natură pur civilă deoarece avea două defecte majore. În primul rând, sistemul nu era suficient de diferit de armată: cadrele militare luau parte la supravegherea și organizarea serviciului militar alternativ, în cadrul exercitării autorității, al controalelor sau al normelor aplicabile, și interveneau în special la efectuarea de controale la fața locului, luarea de măsuri în caz de absențe nemotivate și luarea de decizii cu privire la transferuri, detașări și aplicarea normelor militare. Cu privire la înfățișarea exterioară, recruții din serviciul civil erau obligați să poarte uniformă. În al doilea rând, programul era mult mai lung decât serviciul militar (42 de luni în loc de 24), ceea ce avea automat un efect de descurajare sau chiar de sancționare (*Adyan și alții împotriva Armeniei*, pct. 69-72).

68. Curtea a constatat încălcarea art. 14 (interzicerea discriminării) coroborat cu art. 9 în trei cauze în care preoți din cadrul religiei Martorii lui Iehova din Austria s-au plâns de faptul că nu au reușit să obțină o scutire totală de la serviciul militar și serviciul militar alternativ, această scutire fiind rezervată doar preoților din „cultele religioase recunoscute”, dar nu și cultele religioase „înregistrate”, cum erau Martorii lui Iehova la momentul respectiv, – în pofida naturii similare a funcțiilor exercitate și de unii, și de ceilalți (*Löffelmann împotriva Austriei*; *Gütl împotriva Austriei*; *Lang împotriva Austriei*). Pe de altă parte, Curtea a constatat că nu a fost încălcat art. 14 coroborat cu art. 9 în cazul unui predicator evanghelic căruia nu i s-a acordat o scutire totală de la serviciul militar, nici de la cel alternativ. În respectiva cauză, Curtea a constatat că acesta din urmă nu a solicitat niciodată statutul de „societate religioasă recunoscută”; reclamantul nu se afla așadar într-o situație similară cu cea a preoților din cadrul unor astfel de societăți (*Koppi împotriva Austriei*).

69. În ceea ce privește despăgubirile pentru persoanele care au fost victimele unei încălcări a dreptului la obiecție pe motive de conștiință în trecut, Curtea a declarat vădit nefondată cererea unui adventist de Ziua a Șaptea, care a fost încorporat în armată în perioada comunistă, a fost condamnat la închisoare pentru „insubordonare” ca urmare a refuzului de a depune jurământul și a primit în mod simbolic arma de foc într-o zi de sâmbătă. După căderea comunismului și instituirea unui regim democratic, acestuia i s-a refuzat o pensie mai mare, precum și alte beneficii garantate prin lege victimelor persecuțiilor politice în timpul fostului regim, refuzul bazându-se pe o jurisprudență internă potrivit căreia insubordonarea militară – indiferent de motivul ei – nu intra în categoria „persecuție politică”. În contextul art. 14 coroborat cu art. 9, reclamantul s-a plâns de refuzul instanțelor naționale de a lua în considerare faptul că a fost condamnat pe motivul convingerilor sale religioase. Curtea a

hotărât că, deși obligațiile pozitive care decurg din art. 14 ar putea constrânge statul să înlăture, pentru obiecții de conștiință, consecințele negative ale condamnării lor pentru insubordonare militară, acestea nu presupuneau nicidecum valorizarea respectivei condamnări a obiectivului de conștiință prin acordarea de avantaje pecuniare rezervate altor categorii de persoane. În speță, jurisprudența în litigiu conținea o justificare obiectivă și rezonabilă care se circumscria marjei de apreciere a statului [*Baciu împotriva României* (dec.)].

70. Cu privire la *mediul școlar*, Curtea a constatat că nu a fost încălcat art. 9 în cazul celor două adolescente adepți ale religiei Martorii lui Iehova, eleve în licee publice din Grecia, care au fost pedepsite cu una sau două zile de „suspendare” pentru că au refuzat să participe la o paradă școlară pentru comemorarea datei la care Italia fascistă a declarat război Greciei. Acestea i-au informat pe directorii liceelor lor că, din cauza convingerilor lor religioase, le era interzis să se alăture comemorării războiului, participând în fața autorităților civile, clericale și militare, la o paradă școlară care ar urma unei slujbe oficiale și ar urma să aibă loc în aceeași zi cu o defilare militară. După ce a constatat absența unei încălcări, în cazul părinților, a dreptului de a asigura educația și învățământul fiicelor lor în conformitate cu convingerile lor filozofice (art. 2 din Protocolul nr. 1), Curtea a ajuns la aceeași concluzie în ceea ce privește dreptul la libertatea de religie a fetelor. Curtea a constatat că fetele au fost scutite de la cursul de religie și de la slujba ortodoxă, așa cum au solicitat. În ceea ce privește obligația de a participa la parada școlară, nici scopul, nici modalitățile de manifestare a evenimentului în discuție nu erau de natură să aducă atingere convingerilor pacifiste ale celor două fete; comemorările unor evenimente naționale serveau, în felul lor, obiectivelor pacifiste și interesului public (*Valsamis împotriva Greciei*; *Efstathiou împotriva Greciei*).

71. În materie *civilă*, interesul persoanei în cauză de a nu acționa împotriva conștiinței sale poate fi limitat grav de interesul public de a asigura tuturor egalitatea de tratament, în special în ceea ce privește tratamentul acordat cuplurilor de același sex (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 105). Comisia a admis, de asemenea, faptul că convingerile exprimate în contextul exercitării clauzei de conștiință într-un context profesional – de exemplu, clauza de conștiință a unui avocat – pot, în principiu, să intre în domeniul de aplicare al art. 9. Într-adevăr, indiferent de natura sa profesională, ținând seama de natura sa specială, o astfel de clauză se poate confunda cu convingerile personale ale avocatului, nu ca agent al justiției, ci ca persoană particulară (*Mignot împotriva Franței*, decizia Comisiei).

72. Curtea a concluzionat că nu a fost încălcat art. 9 (interpretat singur sau coroborat cu art. 14 din Convenție privind interzicerea discriminării) în următoarele situații:

- o procedură disciplinară îndreptată de o autoritate locală împotriva unei salariate creștine pentru refuzul acesteia de a accepta repartizarea sa la înregistrarea stării civile a uniunilor civile de același sex, precum și concedierea sa în urma acestei proceduri (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 102-106);
- o procedură disciplinară îndreptată de o societate privată împotriva unui salariat pentru refuzul acestuia de a oferi consiliere psiho-sexuală cuplurilor de același sex, precum și concedierea sa în urma acestei proceduri (*ibidem*, pct. 107-110).

73. Organele Convenției au refuzat, de asemenea, recunoașterea dreptului la obiecție pe motive de conștiință și, prin urmare, a oricărei aparente încălcări a art. 9 din Convenție în următoarele situații:

- dorința unui quaker pacifist de a nu plăti o anumită cotă din impozit fără a avea siguranța că aceasta nu va fi alocată pentru finanțarea sectorului militar (*C. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei; soluție confirmată în *H. și B. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei), precum și dorința unui contribuabil francez opozant al avortului de a nu plăti o anumită cotă din impozit care servea la finanțarea avorturilor (*Bouessel du Bourg împotriva Franței*, decizia Comisiei). În toate aceste cauze, Curtea a considerat că obligația generală de plată a

impozitelor nu avea, în sine, un impact precis asupra conștiinței, neutralitatea acesteia fiind ilustrată de faptul că niciun contribuabil nu putea să influențeze alocarea impozitelor, nici să decidă în privința lor după ce au fost percepute;

- o sancțiune disciplinară aplicată unui avocat pentru refuzul oficial de a participa la activități în care ar fi desemnat din oficiu, în conformitate cu legea, să reprezinte persoane arestate preventiv, și asta pe motivul opoziției sale de principiu față de această lege. Deși a admis că clauza de conștiință profesională a avocatului ar putea intra în domeniul de aplicare al art. 9, Comisia a constatat că reclamantul se limita la contestarea sistemului juridic în discuție; pe de altă parte, reclamantul nu s-a plâns niciodată de obligația de a trebui să intervină într-o cauză concretă care îi cauza probleme de conștiință, ceea ce i-ar fi permis să invoce această clauză (*Mignot împotriva Franței*, decizia Comisiei).
- condamnarea reclamantilor, proprietarii asociați ai unei farmacii, pentru refuzul de a vinde în sediul lor pilula contraceptivă, refuz motivat de convingerile lor religioase [*Pichon și Sajous împotriva Franței* (dec.)].

74. De asemenea, Curtea a respins următoarele cereri:

- o cerere formulată de un șomer – care nu s-a declarat adeptul niciunei religii –, al cărui drept la indemnizația de șomaj a fost temporar suspendat după ce acesta a refuzat să lucreze ca recepționar într-un centru de conferințe și seminarii deținut de biserica protestantă locală. Curtea a constatat că activitatea în discuție se limita la primirea clienților, ceea ce, prin natura sa, nu avea o legătură strânsă cu convingerile religioase ale nimănui, precum și că nu s-a demonstrat că această activitate ar fi adus atingere libertății reclamantului de a nu aparține unei religii [*Dautaj împotriva Elveției* (dec.)];
- o cerere din partea unui medic angajat în sistemul public de sănătate și concediat în urma refuzului de a efectua examinarea medicală a unui stagiar, invocând riscul unei „prejudecări” care ar putea compromite cooperarea sa cu respectivul stagiar în viitor. Curtea a constatat că atitudinea reclamantului nu a implicat exprimarea unei opinii coerente privind o problemă fundamentală și că nu a explicat în ce consta dilema morală pe care intenționa să o evite. Prin urmare, nu a existat nicio „manifestare a convingerilor personale” în sensul art. 9 [*Blumberg împotriva Germaniei* (dec.)];
- o cerere din partea unor resortisanți ruși care s-au plâns cu privire la legea prin care fiecăru contribuabil i s-a alocat un „număr personal de contribuabil”, pe care l-au considerat precursorul semnelor Anticristului. Curtea a observat că era vorba de o măsură cu aplicare generală și neutră în spațiul public; că reclamantii nu erau obligați nici să solicite, nici să utilizeze numărul în litigiu, legea autorizând în mod explicit majoritatea contribuabililor să nu îl utilizeze în documentele oficiale. În plus, Curtea a reamintit că conținutul documentelor sau bazelor de date oficiale nu poate fi determinat de dorințele individuale ale persoanelor incluse în acestea. Prin urmare, nu a existat nicio ingerință în drepturile garantate de art. 9 [*Skugar și alții împotriva Rusiei* (dec.)].

B. Aspectul pozitiv

1. Principii generale

75. Deși libertatea de religie ține în primul rând de forul interior, aceasta o include de asemenea, printre altele, pe cea de „a-și manifesta religia” în mod individual și în privat, sau în colectiv, în public și în cercul celor cu care se împărtășește convingerea. Art. 9 enumeră diferitele forme pe care le poate lua manifestarea unei religii sau convingeri, și anume cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 114).

76. Doar în cazuri cât se poate de excepționale, dreptul la libertatea de religie, astfel cum este definit în Convenție, exclude orice apreciere de către stat a legitimității convingerilor religioase sau a modurilor de exprimare a acestora [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), pct. 76; *Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), pct. 107]. Într-adevăr, convingerile religioase și filozofice se referă la atitudinea persoanelor față de divinitate, în care chiar și percepțiile subiective pot fi importante, având în vedere faptul că religiile sunt un agregat dogmatic și moral foarte vast care are sau poate avea răspunsuri la orice întrebare de ordin filozofic, cosmologic sau etic [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 107]. Prin urmare, în ceea ce privește deciziile motivate religios pe care le iau persoanele în cadrul autonomiei lor personale, statul are doar o marjă de apreciere foarte limitată când este vorba de ingerințe în alegerile acestora. O ingerință ar putea fi justificată în sensul art. 9 § 2 în cazul unei incompatibilități clare și radicale cu principiile și valorile fundamentale care stau la baza Convenției: de exemplu, în cazul unei căsătorii poligame sau al unei căsătorii cu un minor, în cazul încălcării grave a egalității de gen sau în cazul unei decizii luate sub constrângere (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*).

77. Art. 9 nu protejează orice faptă motivată sau inspirată de o religie sau convingere și nu garantează întotdeauna dreptul de a se comporta, în public, într-un mod dictat sau inspirat de religie sau de convingeri (*Kalaç împotriva Turciei*). În mod similar, ca regulă generală, aceasta nu conferă dreptul de a se sustrage, sub pretextul unor convingeri religioase, de la aplicarea unei legi neutre și generale care este în conformitate cu Convenția [*Fränklin-Beentjes și CEFLU-Luz da Floresta împotriva Țărilor de Jos* (dec.)]. Un act inspirat, motivat sau influențat de o religie sau de convingeri constituie o „manifestare” a acestora, în sensul art. 9 din Convenție, doar dacă este strâns legat de religia sau convingerile în discuție. Acest lucru este valabil, de exemplu, pentru actele de cult sau devoțiune care fac parte din practica unei religii sau a unor convingeri într-o formă general recunoscută. Cu toate acestea, „manifestarea” unei religii sau a unor convingeri nu se limitează la acte de acest tip: existența unei legături suficient de strânse și directe între un act și convingerea din care rezultă trebuie să se stabilească în funcție de circumstanțele specifice fiecărei cauze în parte. În special, nu există o obligație pentru persoana care susține că un act se încadrează în dreptul său la libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile să demonstreze că a acționat în conformitate cu o cerință a religiei în cauză [*S.A.S. împotriva Franței* (MC), pct. 55]. De exemplu, Curtea s-a bazat pe un aviz oficial din partea comunității islamice din statul pârât pentru a recunoaște faptul că dorința unui bărbat musulman de a purta un acoperământ de cap, care nu corespundea unei îndatoriri strict religioase, dar care avea totuși rădăcini tradiționale suficient de puternice încât mulți dintre adepții religiei o considerau o îndatorire religioasă veritabilă, era protejat de art. 9 (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, pct. 30).

78. În anumite situații, atunci când își exercită libertatea de a-și manifesta religia, este posibil ca o persoană să trebuiască să țină seama de circumstanțele sale speciale, de natură profesională sau contractuală (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 12 martie 1981; *Kalaç împotriva Turciei*, pct. 27). Astfel, de exemplu, Curtea a declarat vădit nefondat capătul de cerere formulat de un reclamant căruia i-a fost retrasă autorizația de funcționare a unei agenții de securitate private, pe motiv că, întrucât a depus jurământ față de cultul aum din Mandarom, acesta nu mai îndeplinea condiția de „onorabilitate” impusă de legislația elvețiană pentru a beneficia de o astfel de autorizație. În acest sens, instanțele interne au constatat că șeful cultului respectiv era o persoană periculoasă; că doctrina sa era centrată pe iminența apocalipsei; că acesta îi putea determina pe adepții săi să se sinucidă ori să comită violențe; în cele din urmă, că, dacă s-ar lăsa posibilitățile inerente funcționării unei agenții de securitate în mâinile unui adept al unei astfel de organizații, ar putea exista un pericol pentru siguranța și ordinea publică. În esență, susținând motivele reținute de instanțele naționale, Curtea a concluzionat că ingerința în litigiu era în conformitate cu art. 9 § 2 din Convenție [*C.R. împotriva Elveției* (dec.)].

79. Jurisprudența Curții prezentată în cele ce urmează se va referi la diferitele manifestări ale libertății de religie, de la cele personale și intime (probleme de sănătate) la cele colective și publice (libertatea de cult colectiv și posibilitatea de a deschide lăcașuri de cult).

2. Libertatea religioasă și problemele de sănătate fizică și mintală

80. Cu privire la refuzarea *transfuziilor de sânge* liber consimțite de Martorii lui Iehova, Curtea a hotărât că aceasta intra, în principiu, sub incidența autonomiei personale a fiecăruia și, ca atare, era protejată de art. 8 și 9 din Convenție. În această privință, Curtea a constatat, în primul rând, că refuzarea unei transfuzii nu poate fi echivalată cu suicidul deoarece Martorii lui Iehova nu refuză tratamentul medical în general; este vorba doar de această procedură specifică, pe care o refuză din motive religioase. Chiar dacă pacientul refuză o transfuzie care, potrivit raționamentului medical informat al medicilor, ar fi absolut necesară pentru salvarea vieții sale sau pentru evitarea deteriorării ireparabile a sănătății sale, Curtea a considerat că posibilitatea ca persoana să își trăiască viața conform liberei sale alegeri include posibilitatea de a adopta comportamente percepute de alții ca fiind periculoase pentru sine din punct de vedere fizic. Chiar dacă refuzul de a primi un anumit tratament medical poate duce la deces, administrarea acestui tratament fără consimțământul unui adult apt mintal să îl exprime ar constitui o încălcare a drepturilor sale în temeiul art. 8. Or, pentru ca această libertate să fie efectivă, pacienții trebuie să poată face alegeri conforme propriilor opinii și valori, chiar dacă alte persoane consideră aceste alegeri iraționale, neinspirate sau imprudente. În urma examinării legislației interne în materie, Curtea a constatat că aceasta proteja într-un mod suficient atât libertatea de alegere a pacienților adulți, cât și interesele obiective ale minorilor (instanțelor li se acorda competența de a respinge opoziția părinților față de un tratament medical care ar putea salva viața minorului). Prin urmare, faptul că doctrina Martorilor lui Iehova interzice transfuziile de sânge nu poate servi, ca atare, ca fundament pentru dizolvarea organizației și interzicerea activităților sale (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, pct. 131-144).

81. În ceea ce privește libertatea de religie a pacienților internați în spitale psihiatrice, situația de inferioritate și neputință care îi caracterizează necesită o vigilență sporită în cadrul controlului privind respectarea Convenției, inclusiv a art. 9 (*Mockutė împotriva Lituaniei*, pct. 122). Este adevărat că tratamentul psihiatric poate impune ca medicul să discute cu pacientul orice fel de chestiuni, inclusiv religia. Cu toate acestea, este în principiu inadmisibil ca medicul să intervină în convingerile pacientului și să încerce să le „corecteze”, deși nu există un risc real și iminent ca aceste convingeri să se manifeste în acte specifice periculoase pentru pacient sau pentru ceilalți (*Mockutė împotriva Lituaniei*, pct. 129). Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în cazul unei femei care practica meditația în cadrul mișcării religioase Osho, internată nevoluntar într-un spital de psihiatrie, diagnosticată cu psihoză acută și ținută în spital timp de 52 de zile, timp în care medicii au încercat să îi „corecteze” convingerile adresându-i-se într-un limbaj peiorativ și îndemnând-o să „adopte o atitudine critică” față de meditația și mișcarea Osho. Având în vedere, în special, faptul că internarea reclamantei după cea de a doua zi a fost ilegală și nejustificată în sensul dreptului intern, precum și că reclamanta se afla într-o stare de dependență, vulnerabilitate și neputință deosebite în fața medicilor, Curtea a constatat o ingerință în exercitarea libertății religioase a acesteia și că această ingerință nu era „prevăzută de lege” (*Mockutė împotriva Lituaniei*, pct. 107-131).

3. Respectarea unor precepte alimentare

82. Respectarea unor precepte alimentare (dietetice) dictate de o religie sau de un sistem filozofic constituie o „practică” protejată de art. 9 § 1 din Convenție [*Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), pct. 73-74; *Jakóbski împotriva Poloniei*]. Astfel, în două cauze, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 ca urmare a refuzului administrației penitenciarului de a pune la dispoziția reclamanților, deținuți de religie budistă, hrană fără carne, deși un astfel de aranjament nu ar fi creat o sarcină exorbitantă pentru penitenciarele respective [*ibidem*; *Vartic împotriva României (nr. 2)*]. În

special, în a doua cauză, reclamantul a reușit doar să obțină un regim alimentar pentru deținuții bolnavi, care conținea carne. Curtea a observat că reclamantul avea doar o posibilitate foarte limitată de a primi hrană conformă cu religia sa, mai ales după ce ministrul Justiției a interzis primirea, prin poștă, de produse alimentare pentru deținuți (*ibidem*, pct. 47-50).

83. Pe de altă parte, Comisia a declarat inadmisibilă o cerere în care reclamantul, evreu ortodox aflat în executarea pedepsei închisorii, s-a plâns că nu a beneficiat periodic de hrană cușer. Comisia a constatat că reclamantului i s-a oferit un regim alimentar vegetarian cușer, că marele rabin a fost consultat în acest sens și că acesta a aprobat măsurile luate de autorități pentru a garanta drepturile religioase ale reclamantului (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 5 martie 1976).

84. Curtea a concluzionat, de asemenea, că nu a fost încălcat art. 9, interpretat singur sau coroborat cu art. 14 din Convenție (interzicerea discriminării) într-o cauză în care reclamanta, o asociație religioasă evreiască ultraortodoxă din Franța, ai cărei membri au solicitat posibilitatea de a consuma carne „glatt”, provenită de la animale sacrificate în conformitate cu cerințe mai stricte decât *kashrut* obișnuit, s-a plâns de refuzul autorităților naționale de a-i acorda autorizația necesară pentru ca propriii măcelari să aibă dreptul de practică a sacrificării rituale, deși a acordat o astfel de autorizație Asociației Consistoriale Israelite din Paris, care reunea marea majoritate a evreilor din Franța. Constatând că asociația reclamantă putea cu ușurință să se aprovizioneze cu carne „glatt” din Belgia și că o serie de măcelării care își desfășurau activitatea sub controlul Asociației Consistoriale puneau la dispoziția credincioșilor carne certificată corespunzător „glatt”, Curtea a considerat că neacordarea autorizației în discuție nu constituia o ingerință în exercitarea dreptului reclamantei de a-și manifesta religia. Aceasta a precizat că, întrucât reclamanta și membrii săi puteau să obțină carnea în discuție, dreptul la libertatea de religie în sensul art. 9 din Convenție nu poate merge până acolo încât să includă dreptul la a desfășura personal sacrificarea rituală și la certificarea aferentă [*Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), pct. 82].

4. Purtarea veșmintelor și simbolurilor religioase

85. O societate democratică sănătoasă trebuie să tolereze și să sprijine pluralismul și diversitatea în domeniul religios. În plus, orice persoană care face din religie un principiu esențial al vieții sale trebuie să aibă, în principiu, posibilitatea de a comunica altora această convingere, inclusiv prin purtarea de veșminte și simboluri religioase (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 94). Purtarea unui anumit articol vestimentar sau a unui anumit simbol, motivată de credința persoanei în cauză și de dorința de a mărturisii această credință, constituie o manifestare a convingerilor sale religioase, sub forma unui „cult”, a unei „practici” și a unui „ritual”; prin urmare, acest comportament este protejat de art. 9 § 1 (*ibidem*, pct. 89). Astfel, de exemplu, Curtea a admis în mod expres faptul că dorința unui bărbat musulman de a purta un acoperământ de cap, care nu corespundea unei îndatoriri strict religioase, dar care avea totuși rădăcini tradiționale suficient de puternice încât mulți dintre adepții religiei o considerau o îndatorire religioasă, era protejată de art. 9 (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, pct. 30).

86. Cu toate acestea, dreptul de a purta veșminte și simboluri religioase nu este absolut și trebuie să fie pus în balanță cu interesele legitime ale altor persoane fizice și juridice. Jurisprudența actuală a Curții în acest domeniu se situează în patru contexte diferite: a) spațiul public; b) școli și universități; c) funcții publice și servicii publice; d) locul de muncă.

87. În primul rând, în ceea ce privește prima ipoteză, și anume purtarea de veșminte și simboluri religioase în *spațiul public*, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 ca urmare a condamnării penale a reclamantilor, membri ai unui grup religios denumit „*Aczimendi tarikati*”, în baza unei legi din Turcia care interzice purtarea anumitor ținute religioase în locuri publice deschise tuturor persoanelor când nu au loc ceremonii religioase. În speță, ținuta în discuție era alcătuită din turban, șalvari și tunică, toate de culoare neagră, fiind completată cu un baston. Având în vedere circumstanțele cauzei și textul

deciziilor instanțelor interne și, în special, ținând seama de importanța principiului laicității pentru sistemul democratic din Turcia, Curtea a admis că respectiva ingerință, în măsura în care viza respectarea principiilor laice și democratice, urmărea mai multe dintre scopurile legitime enumerate la art. 9 § 2: siguranța publică, protecția ordinii și protejarea drepturilor și libertăților altora. Totuși, Curtea a considerat că necesitatea sa în raport cu acele scopuri nu a fost stabilită. Într-adevăr, Curtea a constatat că interdicția nu se aplica funcționarilor care erau obligați la o anumită discreție în exercitarea atribuțiilor lor, ci mai degrabă cetățenilor obișnuiți, și că aceasta viza nu instituții publice specifice, ci întregul spațiu public. În plus, din dosar nu reieșea că modul în care reclamantii – întruniți în fața unei moschei în ținuta respectivă, cu unicul scop de a participa la o ceremonie religioasă – și-au manifestat convingerile printr-o anumită ținută constituia sau risca să constituie o amenințare la adresa ordinii publice sau o presiune asupra altor persoane. În fine, ca răspuns la argumentul Guvernului turc cu privire la posibilul prozelitism din partea reclamantilor, Curtea a constatat că în dosar nu exista niciun element care să demonstreze că aceștia au încercat să exercite presiuni nepermise asupra trecătorilor de pe stradă și din piețele publice cu intenția de a promova convingerile lor religioase (*Ahmet Arslan și alții împotriva Turciei*).

88. Pe de altă parte, Curtea nu a constatat încălcarea art. 9 într-o cauză care era îndreptată împotriva Franței și avea ca obiect adoptarea unei legi care pedepsea fapta de a purta, în spațiul public, ținute menite să ascundă fața (deci inclusiv burqa și niqab); încălcarea legii se pedepsea cu amendă sau putea fi înlocuită cu un curs de cetățenie obligatoriu. Curtea a considerat că respectiva cauză era semnificativ diferită de cauza *Ahmet Arslan și alții împotriva Turciei*, deoarece vălul islamic integral este o vestimentație specială în sensul că ascunde complet fața, cu posibila excepție a ochilor. În mod similar, în acea cauză interdicția nu s-a bazat în mod explicit pe conotația religioasă a articolelor vestimentare vizate. Curtea a recunoscut legitimitatea argumentului prezentat de guvernul pârât, potrivit căruia fața joacă un rol important în interacțiunea socială, iar persoanele din spațiile deschise tuturor doresc ca acolo să nu se dezvolte practici sau atitudini care subminează în mod fundamental posibilitatea unor relații interpersonale deschise care, pe baza unui consens stabilit, reprezintă un element indispensabil al vieții colective în cadrul societății respective. Prin urmare, Curtea a admis că bariera pe care vălul care acoperă fața ar putea să o ridice pentru ceilalți putea fi percepută de statul pârât ca aducând atingere dreptului altora de a evolua într-un spațiu de sociabilitate care face mai ușoară viața împreună; cu alte cuvinte, statul putea considera că este esențial să se acorde o importanță deosebită interacțiunii dintre indivizi și să considere că aceasta este afectată de faptul că unii își ascund fața în spațiul public. Deși și-a exprimat anumite îndoieli cu privire la necesitatea de a aborda problema respectivă printr-o lege de interzicere generală (dat fiind faptul că numărul de femei vizate era mic) și, în același timp, și-a exprimat îngrijorarea privind riscul unui impact negativ asupra situației sociale a femeilor respective care ar putea fi izolate, Curtea a concluzionat că statul pârât nu și-a depășit marja de apreciere, având în vedere în special indulgența sancțiunilor aplicabile [*S.A.S. împotriva Franței* (MC)]. Din motive identice, Curtea a ajuns la aceeași concluzie în două cauze care erau îndreptate împotriva Belgiei și aveau ca obiect o normă locală și o lege foarte similare cu legislația franceză, cu deosebirea că sancțiunile aplicate de legislația belgiană erau mult mai aspre (*Dakir împotriva Belgiei*; *Belcacemi și Oussar împotriva Belgiei*).

89. Organele Convenției au refuzat întotdeauna să recunoască temeinicia capetelor de cerere îndreptate împotriva obligației de a da la o parte temporar un articol vestimentar cu conotație religioasă atunci când această obligație era motivată de *considerente de siguranță*. Astfel, au fost respinse cererile având ca obiect:

- condamnarea unui sikh practicant la amenzi pentru încălcarea obligației impuse conducătorilor de motociclete de a purta o cască de protecție; reclamantul a susținut că religia sa îl obliga să poarte turban în permanență, ceea ce făcea imposibilă purtarea căștii (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 12 iulie 1978);

- obligația impusă unui sikh practicant de a-și da jos turbanul la trecerea prin poarta de securitate pentru a intra în zona de îmbarcare din aeroport [*Phull împotriva Franței* (dec.)];
- obligația impusă reclamantei, venite la un consulat general al Franței în Maroc pentru a solicita viză, de a da la o parte vălul pentru a se supune controlului de identitate; în urma refuzului acesteia, nu i s-a permis accesul în incinta consulatului și nu a putut să obțină viza. Printre altele, Curtea a respins argumentul reclamantei potrivit căruia reclamanta ar fi fost dispusă să dea la o parte vălul doar în prezența unei femei, considerând că faptul că autoritățile consulare franceze nu au desemnat un agent de sex feminin să procedeze la identificarea reclamantei nu a depășit marja de apreciere a statului în această privință [*El Morsli împotriva Franței* (dec.)];
- obligarea la a apărea cu capul descoperit în fotografiile de identitate pentru documente oficiale și, mai precis, obligarea unei studente musulmane la a prezenta o fotografie în care avea capul descoperit în vederea obținerii diplomei sale universitare [*Karaduman împotriva Turciei*, decizia Comisiei; *Araç împotriva Turciei* (dec.)];
- obligarea la a apărea cu capul descoperit în fotografiile de identitate pentru documente oficiale și, mai precis, refuzul autorităților de a accepta fotografii în care reclamantul, sikh, apărea purtând turban [*Mann Singh împotriva Franței* (dec.)].

90. În ceea ce privește a doua ipoteză, cea a purtării de veșminte și simboluri religioase în *instituțiile de învățământ public*, Curtea a insistat întotdeauna asupra marjei foarte largi de apreciere de care dispun statele în acest domeniu. Într-adevăr, nu este posibil să se identifice în întreaga Europă o concepție uniformă privind semnificația religiei în societate, iar sensul sau impactul actelor care corespund expresiei publice a unei convingeri religioase nu sunt aceleași de la o perioadă și o situație la alta. În consecință, normele relevante pot varia de la o țară la alta, în funcție de tradițiile naționale și de cerințele impuse de protecția drepturilor și libertăților celorlalți, precum și de menținerea ordinii publice. Prin urmare, alegerea referitoare la întinderea și formele unei astfel de norme trebuie, inevitabil, să fie într-o anumită măsură lăsată la latitudinea statului în cauză, aceasta depinzând de contextul național [*Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), pct. 109]. Toate cauzele examinate de Curte în această privință pot fi împărțite în două categorii, în funcție de faptul dacă persoana care pretindea dreptul de a purta veșminte religioase era cadru didactic sau student (ori elev).

91. Cu privire la *cadrele didactice*, Curtea a realizat o echilibrare între, pe de o parte, dreptul cadrului didactic de a-și manifesta religia și, pe de altă parte, respectarea neutralității educației publice și protejarea intereselor legitime ale elevilor sau studenților, prin salvagardarea păcii religioase. Într-adevăr, deși pare legitim ca statul să supună funcționarii din serviciile publice, în virtutea statutului lor, unei obligații de discreție în exprimarea în public a convingerilor lor religioase, este totuși vorba de persoane care, ca atare, beneficiază de protecția prevăzută la art. 9 din Convenție. Prin urmare, Curții îi revine sarcina, ținând seama de circumstanțele fiecărei cauze, să cerceteze dacă a fost respectat un just echilibru între dreptul fundamental al persoanei la libertatea de religie și interesul legitim al unui stat democratic de a veghea ca funcția publică să se conformeze scopurilor enunțate la art. 9 § 2 [*Kurtuluş împotriva Turciei* (dec.)]. În acest sens, este necesar să se țină seama de însăși natura profesiei de cadru didactic în școala publică, deținător al autorității școlare și reprezentant al statului în fața elevilor, precum și de eventualul efect de prozelitism pe care l-ar putea avea asupra lor purtarea de veșmintelor sau simbolurilor în litigiu. Pe de altă parte, vârsta elevilor este un alt factor important care trebuie luat în considerare, având în vedere faptul că cei de vârste mici își pun numeroase întrebări, fiind în același timp mai ușor de influențat decât elevii de o vârstă mai înaintată [*Dahlab împotriva Elveției* (dec.)].

92. Conform acestei logici, Curtea a recunoscut statului o marjă largă de apreciere și a declarat vădit nefondate cereri având ca obiect:

- interdicția de a purta baticul islamic în timpul activității de predare, impusă unei învățătoare la o școală publică primară, care predă la o clasă de copii de vârste mici (între 4 și 8 ani). Curtea a acordat o pondere deosebită faptului că purtarea baticului islamic, un „semn extern puternic”, era greu de conciliat cu mesajul de toleranță, respect pentru alții și, mai ales, de egalitate a sexelor și nediscriminare pe care, într-o democrație, orice cadru didactic trebuie să îl transmită elevilor săi. În plus, Curtea a respins afirmația reclamantei, potrivit căreia măsura contestată constituia o discriminare pe motive de sex (art. 14 din Convenție) și că măsura în litigiu putea fi aplicată și unui bărbat care purta, în mod vizibil, în aceleași circumstanțe, veșminte specifice unei alte religii [*Dahlab împotriva Elveției* (dec.)];
- o sancțiune disciplinară aplicată reclamantei, profesor asociat la o universitate publică din Turcia, pe motiv că a purtat batic islamic în cadrul activității sale de predare, fapt care era contrar normelor privind ținuta vestimentară a funcționarilor. În acest sens, Curtea a reamintit că un stat democratic are dreptul de a solicita funcționarilor săi să fie loiali principiilor constituționale aflate la baza lui; principiul laicității este unul dintre principiile fondatoare ale statului turc; astfel, era de așteptat ca reclamanta, titulară a autorității universitare și reprezentantă a statului care a aderat în mod liber la statutul de funcționar, să respecte normele care o obligau să dea dovadă de discreție în exprimarea în public a convingerilor sale religioase. Curtea a respins și afirmația reclamantei, potrivit căreia măsura în litigiu echivala cu o discriminare bazată pe criterii de religie și de sex (art. 14 din Convenție), norme similare existând și în privința bărbaților, pentru a garanta discreția în exprimarea convingerilor lor religioase [*Kurtulmuş împotriva Turciei* (dec.)]; a se vedea, de asemenea, pentru o cauză similară având ca obiect concedierea unei profesoare la un liceu „*İmam-Hatip*”, [*Karaduman împotriva Turciei* (dec.)].

93. Cu privire la *elevi sau studenți*, Curtea a concluzionat că nu a fost încălcat art. 9 sau că sunt vădit neîntemeiate capetele de cerere formulate în următoarele cazuri:

- interdicția de a purta baticul islamic la cursuri, aplicată unei studente la medicină la o universitate publică din Turcia. Având în vedere particularitățile istoriei și sistemului constituțional din Turcia, Curtea a recunoscut legitimitatea eforturilor făcute de autoritățile naționale pentru menținerea principiului laicității, unul dintre principiile fondatoare ale statului turc, astfel cum a fost interpretat de Curtea Constituțională a acestei țări. Curtea însăși a ajuns la concluzia că o astfel de concepție despre laicitate respectă valorile care stau la baza Convenției, sunt în concordanță cu preeminența dreptului și cu respectarea drepturilor omului și a democrației. Pentru a ajunge la concluzia că nu a fost încălcat art. 9, Curtea a ținut seama, în special, de următoarele considerente: faptul că sistemul constituțional turc s-a axat pe egalitatea sexelor, unul dintre principiile esențiale care stau la baza Convenției și un obiectiv al statelor membre ale Consiliului European; faptul că problema baticului islamic în contextul turc nu putea fi examinată fără a ține cont de impactul pe care l-ar putea avea purtarea acestui simbol, prezentat sau perceput ca o îndatorire religioasă obligatorie, asupra celor care nu îl purtau; faptul că, potrivit instanțelor din Turcia, purtarea baticului căpătase o semnificație politică în această țară; faptul că, în Turcia, existau mișcări extremiste care încercau să impună întregii societăți simbolurile lor religioase și concepția lor despre societate, pe baza unor norme religioase. Într-un astfel de context, dispoziția în litigiu constituia o măsură menită să atingă scopurile legitime stabilite mai sus și, astfel, să protejeze pluralismul în cadrul unei instituții universitare [*Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC)];
- interdicția de a purta baticul islamic, aplicată elevelor din liceele „*İmam-Hatip*” (școli publice de învățământ secundar cu profil religios din Turcia), excepție făcând orele de religie despre Coran, precum și faptul de a interzice accesul la cursuri elevelor care poartă vâl. Printre altele, Curtea a constatat că reglementarea turcă relevantă impunea tuturor elevelor din unitățile de învățământ secundar să poarte uniformă și obligația de a se prezenta cu capul descoperit

la școală; în școlile „*İmam-Hatip*” exista o excepție, potrivit căreia fetele puteau să își acopere părul în timpul orelor de educație despre Coran. Prin urmare, reglementarea în litigiu conținea dispoziții generale care se aplicau tuturor elevelor, indiferent de convingerile lor religioase și, în special, serveau scopului legitim de a menține neutralitatea învățământului secundar, care se adresa unui public alcătuit din adolescenți care puteau fi expuși riscului unor presiuni [*Köse și alții împotriva Turciei* (dec.)];

- refuzul unor colegii publice franceze de a permite participarea, la orele de educație fizică și sport, a elevelor care purtau văl, precum și exmatricularea lor ulterioară ca urmare a nerespectării obligației de prezență obligatorie. Deși a recunoscut compatibilitatea modelului laic francez cu valorile care stau la baza Convenției, Curtea a luat în considerare jurisprudența internă, din care reieșea că purtarea de simboluri religioase nu era în sine incompatibilă cu principiul laicității în unitățile școlare, dar că devenea astfel în funcție de condițiile în care acestea erau purtate și de consecințele pe care le-ar putea avea purtarea unui simbol. În speță, Curtea a recunoscut că nu era nerezonabil să se considere că purtarea unui văl, precum baticul islamic, era incompatibilă cu practicarea sportului din motive de siguranță sau igienă. Curtea a reținut, în special, că procedurile disciplinare îndreptate împotriva reclamantelor au respectat pe deplin exercițiul de punere în echilibru a diferitelor interese aflate în joc. Astfel, statul pârât nu și-a depășit marja de apreciere (*Dogru împotriva Franței*; *Kervanci împotriva Franței*);
- interdicția de a purta „însemne sau ținute prin care se manifestă în mod evident apartenența la o religie”, interdicție care era aplicabilă elevilor din școli, colegii și licee publice din Franța, care avea caracter general și nu se limita la orele de educație fizică și sport, precum și exmatricularea ulterioară a unor eleve și elevi pentru purtarea baticului islamic, a turbanului sau a „*keski*” (mini-turban) în incinta unității de învățământ. Curtea a considerat că protejarea principiului constituțional al laicității, în conformitate cu valorile care stau la baza Convenției, a fost suficientă pentru a justifica măsura în litigiu. În plus, Curtea a hotărât că atitudinea administrației școlare, de a nu le permite elevelor de religie musulmană să poarte văl până la intrarea în clasă unde trebuiau să îl dea jos, ori să îl înlocuiască cu o bonetă sau bandană fără conotații religioase, sau de a nu le permite elevilor sikh să înlocuiască turbanele cu *keski* nu contravine art. 9 din Convenție pentru că se încadrează în întregime în marja de apreciere a statului [*Gamaleddyn împotriva Franței* (dec.); *Aktas împotriva Franței* (dec.); *Ranjit Singh împotriva Franței* (dec.); *Jasvir Singh împotriva Franței* (dec.)].

94. A treia ipoteză o reprezintă purtarea de veșminte și însemne religioase în incinta unor instituții publice, altele decât instituțiile de învățământ (ministere, instanțe, autorități locale, spitale publice etc.). Și în acest caz, cauzele examinate de Curte pot fi împărțite în două categorii, în funcție de persoanele vizate: funcționari din serviciile publice sau utilizatori ai serviciilor publice.

95. În primul rând, în cazul *utilizatorilor* de servicii publice, este necesar să se înțeleagă acest termen în sensul său cel mai larg, respectiv orice persoană care are legătură cu serviciile publice în nume propriu (fie în mod voluntar, fie din necesitate sau prin constrângere). Spre deosebire de persoanele cu funcții publice, utilizatorii nu sunt în niciun fel reprezentanți ai statului în exercitarea unei funcții publice; prin urmare, aceștia nu sunt supuși unei obligații de discreție în cadrul exprimării în public a convingerilor lor religioase (*Ebrahimian împotriva Franței*, pct. 64; *Lachiri împotriva Belgiei*, pct. 44). Prin urmare, regula generală este că utilizatorul este liber să își exprime convingerile religioase în incinta unei clădiri publice sau în contact cu autoritățile publice.

96. Însă această libertate nu este absolută. De exemplu, deși o *instanță* poate face parte din „spațiul public”, spre deosebire de locul de muncă, nu se poate considera că aceasta este un loc public similar cu o stradă sau piață publică. O instanță este, într-adevăr, un sediu „public”, în care respectarea neutralității în privința credințelor poate avea prioritate în fața exercitării libere a dreptului de a-și

manifesta religia (*Lachiri împotriva Belgiei*, pct. 45). Astfel, Curtea a admis – cel puțin în mod general și ipotetic – că, în unele cazuri, o instanță poate impune unui martor să renunțe la purtarea unui simbol religios în sala de ședință (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, pct. 41). Cu toate acestea, Curtea a concluzionat că a fost încălcat art. 9 din Convenție în cauza unui bărbat bosniac, care era membru al unui grup de adepți ai mișcării wahhabite (salafiste) din cadrul Islamului și fusese condamnat la amendă pentru ultraj contra unui magistrat pentru că a refuzat să dea jos acoperământul de cap atunci când a fost chemat să depună mărturie în cadrul unui proces pentru fapte de terorism. Curtea a considerat că statul pârât și-a depășit ampla marjă de apreciere de care dispunea, din următoarele motive: reclamantul era persoană fizică, nu funcționar public; avea obligația să depună mărturie, altminteri risca să fie sancționat; atitudinea sa a fost în mod clar inspirată de convingerile sale religioase sincere, potrivit cărora era obligatoriu să poarte acoperământ de cap în permanență; nu a avut nicio intenție ascunsă de a ridiculiza procesul sau de a tulbura ordinea; în fine, spre deosebire de inculpați, tot salafiști, reclamantul s-a prezentat în instanță și s-a ridicat în picioare atunci când i s-a cerut acest lucru, supunându-se astfel în mod evident legilor și instanțelor statului (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*). În mod similar, Curtea a constatat încălcarea art. 9 în cazul unei femei musulmane, parte civilă într-un proces penal, care a fost dată afară din sala de ședință a unei instanțe pe motiv că a refuzat să dea jos baticul. Ca și în cauza precedentă, Curtea a constatat că reclamanta a avut un comportament care nu a fost în niciun fel lipsit de respect și nici nu a constituit o amenințare pentru desfășurarea corespunzătoare a ședinței (*Lachiri împotriva Belgiei*).

97. Libertatea utilizatorilor de servicii publice de a-și manifesta religia poate face, de asemenea, în principiu, obiectul unor restrângeri în cadrul unui spital public. Într-adevăr, chiar dacă pacienții și alți utilizatori sunt liberi să își exprime convingerile religioase, li se poate solicita să contribuie la aplicarea principiului laicității abținându-se de la orice prozelitism și respectând organizarea serviciului spitalicesc și, în special, cerințele în materie de sănătate și de igienă. Cu alte cuvinte, reglementările statului în cauză pot acorda prioritate drepturilor altora, tratamentului egal al pacienților și funcționării serviciului față de manifestarea convingerilor religioase (*Ebrahimian împotriva Franței*, pct. 71).

98. În ceea ce privește *personalul din serviciile publice* (funcționari publici sau personal contractual), situația acestora este fundamental diferită. Astfel, statele pot invoca principiile laicității și neutralității statului pentru a justifica restrângerile aplicate purtării de simboluri religioase la locul de muncă sau de serviciu. Curtea a admis ca „scop legitim” voința statului de a garanta o neutralitate religioasă strictă pentru a proteja drepturile și interesele utilizatorilor de servicii publice, în special în cazurile în care aceștia din urmă sunt vulnerabili. Obiectivul este de a menține respectul pentru toate credințele religioase și orientările spirituale ale utilizatorilor, aceștia fiind destinatarii cerinței de neutralitate impuse funcționarilor; statul se asigură astfel că acești utilizatori beneficiază de tratament egal, fără deosebire de religie. În consecință, interzicerea, impusă funcționarilor, a manifestării convingerilor religioase prin ținuta vestimentară urmărește un obiectiv legitim, cel de a proteja „drepturile și libertățile altora” în sensul art. 9 § 2 din Convenție (*Ebrahimian împotriva Franței*, pct. 53). În special, deși ordinea constituțională a statului subordonează relațiile dintre stat și culte condiției de a respecta principiul laicității-neutralității, faptul de a acorda o pondere mai mare acestui principiu și interesului statului decât interesului funcționarului de a nu limita exprimarea convingerilor sale religioase nu ridică, în sine, nicio problemă în raport cu Convenția (*Ebrahimian împotriva Franței*, pct. 67).

99. Aceste argumente sunt deosebit de relevante în contextul unui spital public, în special atunci când un funcționar al spitalului este în contact cu pacienții. Este legitimă cerința ca funcționarul spitalului să nu-și manifeste convingerile religioase în îndeplinirea atribuțiilor sale pentru a garanta tratamentul egal al bolnavilor. În acest sens, neutralitatea serviciului public spitalicesc poate fi privită ca fiind legată de atitudinea funcționarilor săi și ca impunând ca pacienții să nu aibă motive să se îndoiască de imparțialitatea lor (*Ebrahimian împotriva Franței*, pct. 64).

100. Astfel, Curtea a constatat că nu s-a încălcat art. 9 în cazul nereînnoirii contractului de muncă al unei femei musulmane angajate ca asistent social în secția de psihiatrie a unui spital public francez, pe motivul refuzului acesteia, în urma unui avertisment, de a nu purta vâl la locul de muncă. Curtea a constatat că măsura contestată a fost motivată de necesitatea de a da un efect concret obligației reclamantei de neutralitate în spital pentru a garanta respectarea convingerilor religioase ale pacienților cu care era în contact și de a le da asigurări acestora, în calitate de utilizatori ai unui serviciu public, că vor fi tratați în mod egal de stat, indiferent de convingerile lor religioase. În această privință, Curtea a subliniat că nu era sarcina sa să evalueze modelul francez de laicitate al serviciilor publice ca atare și că imposibilitatea de a adapta disputata cerință de neutralitate la funcțiile specifice exercitate de reclamantă nu era deloc problematică în sine. Aceasta a concluzionat că ingerința în litigiu era proporțională, constatând că, în primul rând, autoritățile spitalicești au examinat cu atenție refuzul reclamantei de a se conforma deciziei care îi impunea să dea jos vâlul și a evaluat răspunsul acestora la obiecțiile constante formulate de reclamantă cu privire la necesitatea de a respecta principiul neutralității; în al doilea rând, reclamanta a avut posibilitatea de a contesta sancțiunea în fața instanțelor naționale și de a se prevala efectiv de dreptul său la libertatea de religie (*Ebrahimian împotriva Franței*).

101. Mai rămâne a patra situație ipotetică – *mediul profesional*. Curtea a hotărât că o unitate spitalicească dispune de o largă marjă de apreciere la stabilirea normelor vestimentare pentru protejarea sănătății și siguranței pacienților și a personalului medical (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 99; *Ebrahimian împotriva Franței*). În special, deși a doua reclamantă din cauza *Eweida* era salariaată unui spital public, raționamentul Curții pare să se aplice oricărui unități spitalicești, indiferent de forma ei juridică. Curtea nu a constatat nicio încălcare a art. 9 în cazul concedierii unei infirmiere care lucra în secția de geriatrie, pe motivul refuzului acesteia de a nu purta pandantivul în formă de cruciuliță sau de a-l purta măcar ca broșă ori pe după un guler înalt; în fața instanței naționale, superiorii reclamantei au explicat că exista riscul ca un pacient tulburat să pună mâna pe pandantiv, să tragă de el și să se rănească ori să o rănească pe reclamantă, sau riscul ca cruciulița să intre în contact, de exemplu, cu o plagă deschisă (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 98-100).

102. În afara mediului spitalicesc, o societate comercială privată poate în mod legitim să impună salariaților săi un cod vestimentar pentru a proiecta o anumită imagine comercială; aplicarea acestui cod poate duce uneori la restrângeri privind purtarea simbolurilor religioase (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 94). Cu toate acestea, oricât de legitime ar fi, aceste interese ale angajatorului nu sunt absolute și trebuie să fie întotdeauna puse în echilibru cu dreptul persoanei în cauză de a-și manifesta religia. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în cazul ipotetic al concedierii temporare a unei salariaate a unei societăți private, pe motivul refuzului de a ascunde crucea creștină pe care o purta, deși erau permise anumite simboluri ale altor religii (turban sau hidjab) (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 94-95).

5. Libertatea de religie, familia și educația copiilor

103. Art. 9 nu reglementează condițiile pentru căsătoria religioasă, în sensul că acestea se încadrează în totalitate în domeniul de competență al fiecărei comunități religioase. În special, este de competența fiecărei comunități religioase să decidă dacă și în ce măsură permite uniuni între persoane de același sex [*Parry împotriva Regatului Unit* (dec.)]. În mod similar, Comisia a refuzat să acorde protecția art. 9 unui bărbat condamnat la închisoare pentru întreținerea de raporturi sexuale cu o minoră cu vârsta mai mică de 16 ani (vârsta legală a consimțământului sexual), deși era căsătorit cu ea în rit islamic; pe de altă parte, Comisia a mai concluzionat că nu există nicio aparentă încălcare a art. 12 din Convenție (dreptul la căsătorie) (*Khan împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei). De asemenea, Comisia a respins o cerere din partea unui bărbat care nu dorea să se căsătorească cu partenera lui conform formelor prevăzute de dreptul civil, dar solicita totodată statului să recunoască această relație – oficializată, potrivit acestuia, prin citirea cu voce tare a unui pasaj din Vechiul Testament înainte de

primul raport sexual – ca fiind o căsătorie valabilă din punct de vedere juridic (*X. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei din 18 decembrie 1974).

104. Art. 9 nu garantează niciun drept la *divorț* (*Johnston și alții împotriva Irlandei*, pct. 63). În mod similar, Comisia a declarat inadmisibil capătul de cerere formulat în temeiul art. 9 de un evreu practicant, obligat de o instanță civilă la plata de despăgubiri către fosta sa soție căreia refuzase să îi acorde *guett* (scrisoare de repudiere) ulterior divorțului civil, care i-ar permite fostei soții să se recăsătorească religios. În speță, reclamantul a explicat că astfel dorea să păstreze posibilitatea de a se recăsători cu ea, ca urmare a apartenenței sale la grupul *Cohen* și a faptului că legea mozaică îi interzicea să se căsătorească cu o femeie divorțată, chiar și fosta sa soție. Comisia a reținut că refuzul de a acorda *guett* nu constituie o „manifestare a religiei” în sensul art. 9, cu atât mai mult cu cât, fiind judecat de un tribunal rabinic pentru acel refuz, reclamantul părea să se opună dogmelor religioase pe care le invoca (*D. împotriva Franței*, decizia Comisiei).

105. Este bine cunoscut faptul că stilul de viață religios impune adeptilor să respecte preceptele religioase, dar și să se dedice activităților religioase care pot ocupa o parte semnificativă a timpului lor și, uneori, pot lua forme radicale, cum ar fi *viața monahală* în mai multe culte creștine, precum și la budiști și hinduși. În măsura în care alegerea unui astfel de stil de viață se face printr-o decizie liberă și independentă a unei persoane majore, aceasta beneficiază integral de garanțiile prevăzute la art. 9 din Convenție, deși poate duce la conflicte cu membrii familiei care nu sunt de acord cu această alegere (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, pct. 111).

106. În temeiul art. 2 din Protocolul nr. 1, Comisia a decis că dreptul părinților de a oferi educație copiilor lor în conformitate cu convingerile lor religioase și filozofice este unul dintre atributele autorității părintești, aceasta neputând fi exercitată de părinții decăzuți din acest drept (*X. împotriva Suediei*, decizia Comisiei din 12 decembrie 1977).

107. În conformitate cu aceste principii, Comisia a declarat inadmisibile:

- cererea unui cetățean polonez cu reședința în Germania, a cărui soție locuia în Suedia împreună cu fiul lor minor. În plus față de refuzul instanțelor suedeze de a i se acorda dreptul de vizitare a minorului, reclamantul s-a plâns de faptul că minorul era educat în religia luterană și deci contrar învățăturilor religiei catolice în care fusese botezat; astfel, fosta sa soție nu respectase angajamentul solemn luat în momentul căsătoriei de a-l educa pe copil în religia catolică, în conformitate cu canoanele Bisericii Catolice. Comisia a respins acest capăt de cerere ca fiind incompatibil *ratione personae* cu Convenția, faptele în litigiu fiind imputabile exclusiv fostei soții a reclamantului, care exercita autoritatea părintească singură și avea îndatorirea de a supraveghea educația acestuia, nefiind imputabile deci statului pârât [*X. împotriva Suediei*, decizia Comisiei din 20 decembrie 1957; a se vedea, de asemenea, cererile aceluiași reclamant (*X. împotriva Suediei*, decizia Comisiei din 30 iunie 1959, *X. împotriva Suediei*, decizia Comisiei din 10 aprilie 1961), în care capete de cerere similare au fost respinse ca fiind în esență aceleași cu cele din prima cauză;
- cererea unui refugiat politic originar din Asia Centrală sovietică, în care acesta s-a plâns de faptul că nepoata sa și nepotul au fost îndepărtați de religia lor musulmană prin faptul că au fost educați într-o instituție catolică. Lăsând la o parte chestiunea dacă reclamantul putea să acționeze în numele lor ori să pretindă că era o „victimă” indirectă a pretensei încălcări, Comisia a reținut absența oricărei încălcări a libertății de religie, în special deoarece, la momentul pronunțării deciziei, nepoata și nepotul aveau 20 și 21 de ani (*X. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei din 19 iulie 1968);
- capătul de cerere formulat de doi părinți evrei, care s-au plâns de decizia autorităților sociale suedeze de a le plasa pe fetele lor minore într-o familie substitutivă de religie protestantă, nu evreiască, ceea ce era contrar dreptului lor de a-și crește copiii în funcție de convingerile

lor religioase. În contextul art. 9 coroborat cu art. 2 din Protocolul nr. 1, Comisia a constatat că, în realitate, autoritățile au depus eforturi semnificative, căutând în mod activ o familie substitutivă evreiască cu ajutorul rabinului din zonă, informându-i totodată pe părinți despre aceste demersuri și invitându-i să își exprime opinia; cu toate acestea, nu au reușit să găsească o familie substitutivă evreiască în zonă (*Tennenbaum împotriva Suediei*, decizia Comisiei);

- cererea unui bărbat musulman divorțat, care a fost condamnat la închisoare pentru că a refuzat să plătească pensie de întreținere fiicei sale minore pe motiv că aceasta și-a schimbat religia, mama botezând-o în religia catolică. Potrivit reclamantului, un copil care renunță oficial la Islam (chiar și sub influența mamei) trebuie să fie considerat „inexistent”; prin urmare, constrângerea tatălui său musulman la plata pensiei de întreținere ar fi contrară libertății de religie. Comisia a concluzionat că nu a existat nicio ingerință în exercitarea libertății de religie a reclamantului, obligația de a plăti pensie de întreținere a minorului care a fost încredințat celuilalt părinte având aplicare generală și, ca atare, neavând nicio consecință directă în domeniul religiei sau conștiinței (*Karakuzey împotriva Germaniei*, decizia Comisiei).

108. La rândul său, Curtea

- a declarat inadmisibilă o cerere întemeiată pe art. 8 (dreptul la respectarea vieții private și de familie) și alte articole din Convenție, introdusă de un grup de părinți ai căror copii majori au intrat în ordinul monastic al Bisericii Ortodoxe Macedonene. Reclamanții s-au plâns că, prin faptul că a înființat un ordin monastic și i-a primit pe copiii lor în acesta, Biserica a adus atingere drepturilor lor, în special cel de a menține legătura cu copiii lor, cel de a fi ajutați de aceștia la bătrânețe sau în caz de boală, precum și cel de a avea nepoți; statul ar fi trebuit așadar să intervină împotriva bisericii pentru a le proteja aceste drepturi. Curtea a constatat că alegerea modului de viață al copiilor reclamanților s-a făcut în mod liber; că legăturile, respectul și afecțiunea reciproce între părinți și copiii lor, deveniți majori, se încadrau strict în sfera privată și nu puteau crea pentru stat nicio obligație pozitivă; în fine, Convenția nu garantează dreptul de a deveni bunici [*Šijakova și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei* (dec.)];
- a declarat inadmisibil ca vădit nefondat capătul de cerere formulat de o mamă, membră a mișcării raëlien, care era separată de partenerul său, dar care exercita autoritatea părintească în comun cu acesta, și care s-a plâns de faptul că instanțele i-au interzis să își pună copiii în legătură cu raëlienii (în afară de ea și de noul său partener) și să îi lase să participe la întrunirile raëlienilor. Curtea a considerat că o astfel de ingerință, care era prevăzută de lege și urmarea un scop legitim (protecția drepturilor minorilor și ale tatălui lor), era totodată „necesară într-o societate democratică”. Într-adevăr, reclamanta putea, fără restricții, să își practice religia în continuare într-un mod personal, această practică putând fi exercitată chiar și în prezența copiilor, deoarece aceștia nu erau în contact cu alți membri ai mișcării raëlien. Curtea a subliniat, de asemenea, că scopul principal era acela de a ține seama de interesul superior al copiilor, scop care presupunea concilierea opțiunilor educaționale preferate de fiecare părinte și care permitea asigurarea unui echilibru satisfăcător între concepțiile fiecărui părinte, dincolo de orice judecată de valoare și, după caz, într-un cadru minim de practici religioase personale. Din motive în esență identice, Curtea nu a constatat nicio aparentă discriminare interzisă de art. 14 [*F.L. împotriva Franței* (dec.)];
- constatând o încălcare a art. 9, a declarat neconvincător motivul reținut de instanțele ruse pentru a dizolva filiala locală a Martorilor lui Iehova și a interzice activitățile acesteia, motiv potrivit căruia această comunitate religioasă exercita „presiune psihologică” în vederea

îndepărtării adepților lor de propriile familii și distrugerea acestora din urmă. Curtea a hotărât, în primul rând, că decizia Martorilor lui Iehova de a se dedica pe deplin vieții religioase a fost luată în mod liber, fără constrângeri și într-un mod foarte similar cu ceea ce se întâmplă în marile religii „tradiționale” din lume și, în al doilea rând, că datele statistice furnizate nu erau credibile; într-adevăr, acestea au raportat doar șase cazuri de conflicte familiale în rândul membrilor Martorilor lui Iehova, abordarea corectă constând în a compara frecvența destrămărilor de familii în rândul necredincioșilor, al adepților religiei majoritare din țară și cel al Martorilor lui Iehova (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, pct. 109-104);

- a declarat inadmisibil pe motive de incompatibilitate *ratione materiae* cu Convenția capătul de cerere formulat de un tată care se opunea botezării fiicei sale în religia catolică (fiica având vârsta cuprinsă între 10 și 14 de ani pe durata evenimentelor și fiind încredințată mamei), precum și frecventării de către aceasta a cursurilor de catehism catolic; acesta s-a plâns și de refuzul instanțelor spaniole de a dispune ca orice decizie privind formarea religioasă a fiicei sale să fie amânată până la împlinirea vârstei majoratului fiicei sale și ca, între timp, să se ocupe el în exclusivitate de educația fiicei sale în această privință. Instanțele au constatat că mama, singura titulară a autorității părintești, nu a făcut decât să respecte dorința minorei, garantând astfel în mod corespunzător interesul acesteia [*Rupprecht împotriva Spaniei* (dec.); a se vedea, de asemenea, un caz destul de asemănător examinat în raport cu art. 2 din Protocolul nr. 1, *X. împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei din 6 februarie 1968].

109. În ceea ce privește *mediul școlar*, art. 9 acordă protecție împotriva îndoctrinării religioase de către stat [*Angeleni împotriva Suediei*, decizia Comisiei; *C.J., J.J. și E.J. împotriva Poloniei*, decizia Comisiei]. Principiul conform căruia statele membre dispun de o largă marjă de apreciere în chestiunile referitoare la raporturile care există între stat și religii, precum și la semnificația care trebuie acordată religiei în societate, cu atât mai mult atunci când astfel de chestiuni apar în domeniul educației și instruirii publice. Deși statele trebuie să difuzeze informațiile și cunoștințele din programa școlară în mod obiectiv, critic și pluralist, abținându-se de la urmărirea oricăror scopuri de îndoctrinare, ele sunt totuși libere să adapteze aceste programe în funcție de nevoile și tradițiile lor (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, pct. 95). Curtea acordă un nivel deosebit de ridicat de protecție copiilor de vârstă mică în ceea ce privește educația parentală; astfel, aceasta trebuie să efectueze o examinare atentă și aprofundată în fiecare caz în parte, pentru a verifica dacă s-a respectat întinderea dreptului părintesc în materie de educație a copilului. Pe de altă parte, art. 9 nu acordă adeptului unei anumite religii sau filozofii dreptul de a refuza participarea copilului său la o formă de învățământ public care ar putea fi contrară ideilor sale, ci se limitează la a interzice statului să îndoctrineze copiii prin intermediul acestei educații [*A.R. și L.R. împotriva Elveției* (dec.), pct. 40 și 49]. Cu toate acestea, chiar dacă este în principal responsabilitatea părinților să asigure educația propriilor copii, aceștia nu pot, în baza Convenției, să solicite statului să ofere un anumit învățământ ori să organizeze cursurile într-un anumit mod (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, pct. 95).

110. Pot exista cazuri în care *frecvența școlară obligatorie* este în contradicție cu convingerile religioase ale familiei. Astfel, organele Convenției au respins:

- cererea având ca obiect refuzul administrației școlare suedeze de a o scuti pe reclamantă, care era elevă la o școală publică și se considera atee, de la orele de religie; potrivit reclamantei, acele cursuri o obligau să adopte un mod de gândire creștină. Reclamanta a invocat totodată o discriminare contrară art. 14, în măsura în care legislația suedeză în vigoare la momentul faptelor prevedea posibilitatea scutirii unui elev de la astfel de cursuri cu condiția apartenenței la o comunitate religioasă și a obținerii unei instruirii religioase în cadrul comunității respective; însă aceste condiții nu erau aplicabile ateilor. Comisia a constatat că fata fusese deja scutită, în mare măsură, de cursurile în litigiu, mai ales când

acestea conțineau elemente de cult (cântări etc.). În ceea ce privește partea rămasă, Curtea a fost de acord cu guvernul suedez, în opinia căruia predarea se referea la *religii*, iar nu la predarea *unei anumite religii*, deși era într-adevăr axată pe creștinism. Prin urmare, reclamanta nu era supusă unei îndoctrinări religioase și nici obligată să participe la vreun cult [*Angeleni împotriva Suediei*, decizia Comisiei; a se vedea, pe de altă parte, *Folgerø și alții împotriva Norvegiei* (MC)];

- cererea unor părinți, care au invocat o discriminare ca urmare a faptului că, potrivit legislației luxemburgheze, doar o credință religioasă putea servi ca motiv pentru ca un elev să fie scutit de la orele de educație religioasă și morală sau de morală și educație socială, aceștia dorind de fapt să obțină pentru copiii lor o scutire bazată pe convingeri filozofice. Comisia a considerat că, în absența oricărei afirmații privind îndoctrinarea cu convingeri religioase sau de altă natură, obligația copiilor de a participa la un curs de formare morală și socială nu constituia o ingerință în exercitarea libertății de gândire sau de conștiință. În ceea ce privește diferența de tratament denunțată în speță, aceasta a urmărit un scop legitim (de a reduce numărul elevilor care absentează, cu scopul de a oferi tuturor tinerilor o instruire morală) și a fost proporțională cu acest scop întrucât, potrivit legii, orele în litigiu trebuiau să vizeze în special studiul drepturilor omului și să fie organizate astfel încât să garanteze pluralismul opiniilor (*Bernard și alții împotriva Luxemburgului*, decizia Comisiei);
- cererea formulată de un cuplu de adventiști de Ziua a Șaptea, care s-a plâns de refuzul autorităților locale din Luxemburg de a acorda fiului lor o scutire generală de la obligația de a frecventa cursurile în zilele de sâmbătă, zi de odihnă absolută pentru comunitatea religioasă respectivă. Curtea a hotărât că ingerința în cauză era justificată de necesitatea de a-i asigura copilului exercitarea dreptului său la instruire, care trebuia să aibă prioritate față de convingerile religioase ale părinților, precum și că, în speță, s-a păstrat un raport rezonabil de proporționalitate [*Martins Casimiro și Cerveira Ferreira împotriva Luxemburgului* (dec.)].

111. Curtea a respins și capătul de cerere formulat de părinți în temeiul art. 9, în următoarele cazuri:

- refuzul unor părinți turco-elvețieni de religie musulmană de a-și lăsa fiicele (neajunse încă la vârsta pubertății) la ore de înot mixte obligatorii în cadrul școlarizării, precum și refuzul autorităților competente de a le acorda o scutire. Curtea a hotărât că în acest caz a existat o ingerință în exercitarea dreptului părinților la libertatea de religie. Această ingerință urmărea un scop legitim, și anume protecția elevilor străini împotriva oricărui fenomen de excludere socială. Cu privire la proporționalitate, Curtea a subliniat locul special pe care școala îl ocupă în procesul de integrare socială, în special pentru copiii de origine străină, precizând pe de o parte că interesul copiilor pentru o școlarizare completă, care permite o integrare socială reușită în conformitate cu obiceiurile și tradițiile locale, are precădere față de dorința părinților de a beneficia de scutire pentru fiicele lor de la orele de înot mixte, iar pe de altă parte – că interesul pentru învățarea înotului nu se limita la a învăța să înoate, ci consta în primul rând în faptul de a practica această activitate în comun cu toți ceilalți elevi. În plus, reclamanților le-au fost oferite adaptări semnificative pentru a reduce impactul contestat al ingerinței în cauză, în special posibilitatea de a purta burkini. Autoritățile interne au acționat așadar în limitele marjei lor de apreciere (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*);
- respingerea de către o școală primară publică din Elveția a cererii unei mame pentru scutirea fiicei sale, în vârstă de 7 ani, de la orele de educație sexuală. Pe de o parte, mama nu și-a justificat capătul de cerere explicând ce valori etice și morale fundamentale ar fi afectate de participarea fiicei sale la orele de educație sexuală; pe de altă parte, educația sexuală cu predare la grădiniță și în primul ciclu școlar avea caracter complementar, nu sistematic, cadrele didactice din domeniu limitându-se să reacționeze la întrebările și acțiunile copiilor [*A.R. și L.R. împotriva Elveției* (dec.)].

6. Predicare și prozelitism

112. Libertatea unei persoane de a-și manifesta religia include, în principiu, *dreptul de a încerca să îl convingă și să îl convertească pe aproapele său*, de exemplu prin intermediul „învățămintului”; în caz contrar, „libertatea de a-și schimba religia sau convingerea”, consacrată la art. 9 din Convenție, ar risca să rămână literă moartă (*Kokkinakis împotriva Greciei*, pct. 31). Pe de altă parte, art. 9 nu protejează prozelitismul rău intenționat, ca de exemplu o activitate care oferă avantaje materiale sau sociale, ori exercitarea unei presiuni abuzive pentru a obține adeziuni la o comunitate religioasă (*Larissis și alții împotriva Greciei*, pct. 45).

113. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 într-o cauză în care reclamantul, martor al lui Iehova, a fost arestat și condamnat penal pentru că s-a dus la domiciliul unei cântărețe din cadrul Bisericii Ortodoxe locale și pentru că s-a angajat cu aceasta într-o discuție de natură religioasă (*Kokkinakis împotriva Greciei*). Pe de altă parte, Curtea a adoptat o abordare nuanțată într-o altă cauză îndreptată împotriva Greciei, în care reclamanții, cadre militare în forțele aeriene la momentul faptelor, au fost condamnați de instanțele militare pentru prozelitism atât față de soldați din subordinea lor, cât și față de civili. Cu privire la încercările de convertire a *soldatilor*, Curtea a considerat că pedeapsa în litigiu nu a încălcat art. 9. Aceasta a constatat că structura ierarhică, fiind o caracteristică a statutului militar, putea conferi o anumită nuanță oricărui aspect al relațiilor dintre membrii forțelor armate, astfel încât un subordonat ar fi întâmpinat dificultăți în a evita un superior ierarhic care îl aborda sau în a se sustrage unei conversații inițiate de acesta. Într-adevăr, ceea ce, în mediul civil, ar putea fi considerat un schimb de idei inofensiv pe care destinatarul este liber să îl accepte ori să îl respingă, în cadrul vieții militare, ar putea fi perceput ca o formă de hărțuire sau exercitarea de presiuni rău intenționate sub forma unui abuz de putere. Chiar dacă toate discuțiile dintre persoane cu grade inegale cu privire la religie sau la alte chestiuni sensibile nu intră în mod necesar în această categorie, în anumite împrejurări statele membre pot avea dreptul de a lua măsuri specifice pentru a proteja drepturile și libertățile subordonaților din cadrul forțelor armate. Pe de altă parte, Curtea a considerat că condamnarea reclamanților pentru prozelitism în rândul *civililor* asupra cărora aceștia nu au exercitat nicio presiune sau constrângere nu era necesară într-o societate democratică și, astfel, s-a încălcat art. 9 din Convenție (*Larissis și alții împotriva Greciei*).

114. În ceea ce privește predicarea și prozelitismul, faptul că un predicator sau un autor proclamă că este mai bine pentru cineva să fie adeptul religiei sale decât să nu fie, nu poate ca atare să fie reținut împotriva sa (a se vedea, în contextul art. 10 interpretat prin prisma art. 9, *Ibragim Ibragimov și alții împotriva Rusiei*, pct. 117). Același lucru este valabil și pentru utilizarea de termeni și alegorii militare de către o organizație religioasă, care, de sine stătătoare, nu este suficientă pentru a justifica ingerința (*ibidem*, pct. 120).

7. Libertatea cultului religios

115. Libertatea de religie atrage după sine libertatea de a-și manifesta religia atât în mod individual și în privat, cât și în *colectiv*, în public și în cercul celor cu care se împărtășește credința. Cu alte cuvinte, în mod individual sau în colectiv, în public, dar și în privat, orice persoană poate să își manifeste convingerile. Art. 9 din Convenție enumeră diferite forme pe care le poate lua manifestarea unei religii sau convingeri, și anume cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor (*Güler și Uğur împotriva Turciei*, pct. 35). Prin urmare, această dispoziție protejează dreptul credincioșilor de a se întruni în mod pașnic pentru a celebra riturile proprii religii (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit; Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, pct. 41). Pe de altă parte, art. 9 – interpretat singur sau coroborat cu art. 11 din Convenție (libertatea de întrunire) – nu garantează obligatoriu dreptul de a se întâlni și de a-și manifesta religia oriunde ar vrea persoana sau persoanele [*Pavlidis și Georgakis împotriva Turciei* (dec.), pct. 29].

116. Astfel, Curtea a constatat încălcarea libertății de religie în următoarele cazuri:

- măsurile pentru reglementarea vieții religioase a ciprioților greco-ortodocși în „Republica Turcă a Ciprului de Nord”, prin care aceștia nu erau lăsați să plece din satele lor pentru a participa la ceremonii religioase în lăcașuri de cult din altă parte, nici să meargă la mănăstire [*Cipru împotriva Turciei* (MC), pct. 243-246];
- dispersarea de către poliția rusă a unei adunări duminicale a Martorilor lui Iehova, desfășurate în sala de ședință a unui liceu profesional public, sală pe care organizația națională a Martorilor lui Iehova o închiriasse în baza unui contract de închiriere încheiat conform legii. Măsura a fost în mod clar ilegală și arbitrară, chiar și în raport cu legislația națională (*Kouznetsov și alții împotriva Rusiei*). Într-o cauză similară, Curtea a constatat o încălcare, ca urmare a dispersării participanților la sărbătoarea anuală a Martorilor lui Iehova, care a avut loc în sala de ședințe a unei instituții publice de învățământ superior, de asemenea închiriată în conformitate cu legislația națională. Operațiunea respectivă s-a realizat cu un număr mare de efective de poliție desfășurate cu această ocazie, incluzând o echipă de intervenție armată; reclamantii au fost arestați și reținuți timp de mai multe ore. Lăsând la o parte problema legalității ingerinței, Curtea a considerat că, în mod evident, aceasta nu era „necesară într-o societate democratică” (*Krupko și alții împotriva Rusiei*);
- dispersarea de către poliția Republicii Moldova a unei întruniri de rugăciune organizate de un grup de musulmani într-o casă privată, precum și condamnarea reclamantului la amendă administrativă pentru „practicarea unei religii nerecunoscute de stat” (*Masaev împotriva Moldovei*);
- suspendarea, de către poliția bulgară, a unei adunări a adepților Bisericii Unificării a reverendului Moon, desfășurată la domiciliul unuia dintre aceștia; apoi percheziția efectuată în apartament cu aprobarea procurorului; în cele din urmă, ridicarea de cărți, înregistrări și alte obiecte, sub pretextul că era vorba de o comunitate religioasă care nu era înregistrată de stat. Măsurile în litigiu au fost în mod evident lipsite de orice temei juridic în legislația națională. În plus, legislația internă nu era clară cu privire la posibilitatea de a desfășura o adunare religioasă în absența înregistrării organizației în cauză; la momentul respectiv, exista o practică administrativă, susținută de o parte din jurisprudență, în sensul că astfel de adunări erau declarate ilegale (*Boychev și alții împotriva Bulgariei*);
- convocarea reclamantei la inspectoratul de poliție local și interogarea sa cu privire la convingerile sale religioase; ulterior, percheziția efectuată la domiciliul său, cu ridicarea de cărți și înregistrări; în cele din urmă, avertismentul dat de poliție reclamantei pentru a înceta să mai găzduiască acasă la ea întruniri ale comunității evanghelice protestante din care făcea parte. Curtea a constatat că nu exista niciun temei juridic pentru ingerință, măsurile în discuție fiind luate în afara oricărei acțiuni penale, ceea ce constituia o încălcare flagrantă a legislației naționale (*Dimitrova împotriva Bulgariei*);
- condamnarea reclamantilor la pedeapsa închisorii pentru participarea la o ceremonie religioasă musulmană (*mevlût*), organizată la sediul unui partid politic în memoria a trei persoane care făcuseră parte dintr-o organizație declarată ilegală și care fuseseră ucise de forțele de ordine. În opinia Curții, simplul fapt că ceremonia în discuție a fost organizată la sediul unui partid politic unde au fost prezente simboluri ale unei organizații teroriste nu îi priva pe participanți de protecția garantată de art. 9. În speță, sancțiunea în litigiu nu a îndeplinit cerințele de precizie și previzibilitate, deoarece nu a fost posibil să se prevadă că simpla participare la o ceremonie religioasă ar putea intra sub incidența legii privind combaterea terorismului (*Güler și Uğur împotriva Turciei*).

117. În schimb, organele Convenției nu au constatat o încălcare a art. 9 ori au declarat vădit nefondate capetele de cerere respective în următoarele cazuri:

- decizia autorităților britanice de a închide situl istoric Stonehenge în momentul solstițiului de vară și de a nu acorda unui grup de adepți ai druidismului aprobare pentru a celebra acolo ceremonia lor solstițială. Comisia a considerat că, chiar dacă ar fi existat o ingerință în exercitarea drepturilor în temeiul art. 9, aceasta avea scopul de a proteja siguranța publică și era justificată în sensul alin. 2 al aceluiași articol, în special având în vedere faptul că autoritățile au depus anterior un efort real pentru a satisface interesele persoanelor și organizațiilor preocupate de Stonehenge (*Chappell împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei; a se vedea de asemenea *Pendragon împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei);
- condamnarea, cu suspendare, la plata unei amenzi pentru „tulburarea liniștii publice”, a mai multor persoane care erau împotriva avortului și care au intrat în incinta unei clinici de avorturi și au ținut o rugăciune colectivă, în genunchi, pe coridorul clinicii. Comisia a recunoscut că manifestarea în litigiu se încadra în domeniul de aplicare al art. 9, dar că ingerința denunțată era justificată în mod evident în raport cu alin. 2 al aceluiași articol (*Van Schijndel și alții împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei);
- imposibilitatea reclamantului, care era resortisant cipriot și locuia dintotdeauna în partea de sud a insulei, de a călători până la biserici și mănăstiri situate în nord, pe teritoriul Republicii Turce a Ciprului de Nord. Curtea a constatat că singura legătură a reclamantului cu nordul insulei era constituită din terenuri arabile pe care le moștenise de la părinții săi și că nimic nu îl împiedica să își exercite drepturile prevăzute la art. 9 în sudul Ciprului [*Josephides împotriva Turciei* (dec.)];
- întreruperea, de către poliție, a unei liturghii ortodoxe, desfășurate fără autorizație prealabilă, într-o mănăstire aflată pe teritoriul Republicii Turce a Ciprului de Nord și transformată în muzeu. Curtea a recunoscut că, în speță, a existat o eroare întrucât reclamanții au crezut cu bună credință că au primit autorizația, deși autoritățile responsabile cu protecția patrimoniului cultural au considerat că întrunirea în discuție era neautorizată și ilegală. Cu toate acestea, în lumina tuturor circumstanțelor relevante – lipsa folosirii disproporționate a forței, necesitatea de a evita conflictele în contextul politic specific al Ciprului de Nord etc. –, Curtea a concluzionat că ingerința în litigiu nu era disproporționată [*Pavlidis și Georgakis împotriva Turciei* (dec.)].

118. Curtea a declarat inadmisibile următoarele cereri, în care interesele legitime menționate la art. 9 § 2 prevalau în mod clar față de interesul reclamanților de a desfășura anumite ritualuri ale religiei lor:

- interdicția de a trage clopotele bisericii înainte de ora 7:30 peste un anumit volum, impusă unei biserici catolice de către administrația municipală. Curtea a decis că ingerința urmărea scopul legitim al protejării drepturilor celorlalți – în speță, liniștea pe timp de noapte a riveranilor – și era proporțională cu acest scop. De fapt, între orele 23 și 7:30, clopotul putea fi tras în continuare, cu condiția ca volumul sonor să fie redus; în restul zilei volumul sonor nu era limitat [*Schilder împotriva Țărilor de Jos* (dec.)];
- ridicarea și confiscarea de *ayahuasca*, o substanță halucinogenă consumată în cadrul ritualurilor așa-zisei religii „Santo Daime”. Curtea a decis că măsura în litigiu, care intra sub incidența legislației privind substanțele stupefiante, era „necesară într-o societate democratică” pentru protecția sănătății. În măsura în care reclamanții s-au declarat victime ale unei discriminări în raport cu bisericile creștine care folosesc alcool (vin sfințit) în ritualurile lor, Curtea a considerat că cele două situații nu sunt comparabile: în primul rând, vinul nu face obiectul regimului juridic al substanțelor stupefiante, iar în al doilea rând, ritualurile bisericilor creștine nu includ folosirea de substanțe psihoactive în scopul intoxicației cu substanțe [*Fränklin- Beentjes și CEFLU-Luz da Floresta împotriva Țărilor de Jos* (dec.)].

119. Curtea a mai declarat inadmisibilă o cerere din partea unei mănăstiri ortodoxe din Grecia, care s-a plâns că instalarea de antene de telecomunicații, radio și televiziune în spațiul vital al mănăstirii aducea atingere libertății sale de cult. Curtea nu a constatat nicio ingerință în drepturile prevăzute la art. 9 pe motiv că mănăstirea funcționa de mult timp, în pofida prezenței antenelor, și că însăși conducerea acesteia reînnoise contractul de închiriere pentru terenurile pe care erau instalate antenele [*Iera Moni Profitou Iliou Thiras împotriva Greciei*, (dec.)].

120. Libertatea cultului se aplică, de asemenea, *modului de înmormântare a morților*, în măsura în care acesta reprezintă o parte esențială a practicilor religioase [*Johannische Kirche și Peters împotriva Germaniei* (dec.)]. Cu toate acestea, într-o cauză în care reclamanții s-au plâns de întârzierea cu care autoritățile le-au înapoiat trupul fiului lor, decedat în spital, din cauza căreia nu au putut, timp de mai multe luni, să îl înmormânteze religios și să se roage la mormântul lui, Curtea a decis să examineze capătul de cerere exclusiv în raport cu art. 8 din Convenție (respectarea vieții private și de familie), pe motiv că fapta denunțată nu era cauzată de o ingerință directă a autorităților în exercitarea drepturilor garantate de art. 9, ci era doar o consecință a întârzierii, care putea face obiectul unei examinări în raport cu art. 8 [*Pannulo și Forte împotriva Franței* (dec.)].

8. Lăcașuri și clădiri de cult

121. Art. 9 din Convenție protejează, în principiu, dreptul de a înființa, a deschide și a administra lăcașuri sau clădiri consacrate cultului religios. Prin urmare, aspectele legate de funcționarea clădirilor religioase pot, în anumite circumstanțe, să aibă repercusiuni semnificative asupra exercitării dreptului membrilor grupurilor religioase la manifestarea convingerilor religioase (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit*, pct. 30; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, pct. 41). Mai mult, Curtea a recunoscut că, în cazul în care o comunitate religioasă nu poate avea un lăcaș pentru practicarea cultului, dreptul său de a-și manifesta religia este golit de orice fond (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, pct. 90). În unele cazuri, faptul că întrunirile religioase din anumite locuri sunt permise sau pur și simplu tolerate *de facto* de către autoritățile naționale ar putea să nu fie suficient pentru a evita orice risc de ingerință (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, pct. 107).

122. Aceleași principii generale sunt necesare cu privire la organizarea *cimitirelor*, deoarece aceasta reprezintă o parte esențială a practicilor religioase [*Johannische Kirche și Peters împotriva Germaniei* (dec.)].

123. Art. 9 nu garantează unei comunități religioase un drept de a obține un lăcaș de cult de la autoritățile publice [*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. împotriva Germaniei* (dec.); *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, pct. 97]. Faptul că autoritățile naționale tolerează – chiar și timp de mai mulți ani – utilizarea, în scopuri religioase, a unei clădiri a statului, de către persoane fără a deține un titlu legal în acest sens nu dă naștere niciunei obligații pozitive în sarcina acestor autorități [*Juma Mosque Congregation și alții împotriva Azerbaidjanului* (dec.), pct. 60].

124. Astfel, art. 9 nu garantează unei comunități religioase un drept la restabilirea dreptului de proprietate asupra unui lăcaș de cult confiscat în urmă cu mult timp (în speță, în anii 1930) de către autoritățile regimului politic de atunci [*Rymsko-Katolytska Gromada Svyatogo Klimentiya v Misti Sevastopoli împotriva Ucrainei* (dec.), pct. 59-63]. În mod similar, art. 9 nu împiedică, în principiu, autoritățile naționale să impună utilizarea alternativă a unui lăcaș de cult de către două comunități religioase, în cazul în care acest lucru este justificat de circumstanțe istorice deosebite [*Gromada Ukrayinskoyi Greko-Katolitskoyi Tserkvy Sela Korshiv împotriva Ucrainei* (dec.), pct. 33-38].

125. De asemenea, din dispozițiile Convenției nu decurge nicio obligație a statelor de a acorda statut special lăcașurilor de cult. Cu toate acestea, dacă statul însuși oferă un statut special și privilegiat lăcașurilor de cult – depășind astfel obligațiile care îi revin în temeiul Convenției –, acesta nu poate

refuza să acorde acest privilegiu unor grupuri religioase într-un mod discriminatoriu, contrar art. 14 (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, pct. 48-49).

126. Ca regulă generală, statele contractante beneficiază de o marjă largă de apreciere într-un domeniu atât de complex și dificil cum este amenajarea teritoriului pentru aplicarea propriei politici de urbanism, având în vedere necesitatea, într-o societate modernă, de a adopta legi în acest domeniu pentru a preveni anarhia în dezvoltare (*ISKCON și alții împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei; *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, pct. 103). Prin urmare, în principiu, aplicarea regulamentelor locale de urbanism corespunde scopului legitim de „protecție a ordinii” în sensul art. 9 § 2 din Convenție (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, pct. 95). Ca atare, Curtea nu poate să renunțe la puterea sa de control și trebuie să verifice în continuare că echilibrul corect s-a păstrat într-un mod compatibil cu dreptul reclamanților de a-și manifesta religia (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, pct. 103). Pe de altă parte, dacă autoritățile naționale au acordat o pondere importantă libertății de religie atunci când pun în balanță diferitele considerente de urbanism, o organizație religioasă nu se poate prevala de drepturile prevăzute la art. 9 pentru a se sustrage regulamentelor de urbanism obișnuite (*ISKCON și alții împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei). În unele cazuri, în cadrul acestei puneri în balanță, autoritățile trebuie să țină seama de nevoile specifice ale micilor comunități de credincioși (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, pct. 105).

127. Astfel, Curtea a constatat încălcarea libertății de religie în următoarele cazuri:

- condamnarea reclamanților la pedeapsa închisorii și la amendă pentru utilizarea unei săli private pe care au închiriat-o cu rol de casă de rugăciuni a Martorilor lui Iehova, fără să fi obținut autorizație prealabilă de la „autoritatea ecleziastică recunoscută” (și anume episcopul local al Bisericii Ortodoxe Grecești) și de la Ministerul Educației Naționale și al Cultelor. Curtea a constatat că dispozițiile relevante din legislația națională confereau autorităților o putere discreționară excesivă în acest domeniu, putere de care, în practică, acestea se foloseau pentru a limita activitățile altor confesiuni decât Biserica ortodoxă dominantă (*Manoussakis și alții împotriva Greciei*; a se vedea și avizul Comisiei în cauza *Pentidis și alții împotriva Greciei*, în urma căruia cauza a fost scoasă de pe rol);

- închiderea spațiilor private utilizate până atunci de două congregații ale Martorilor lui Iehova din Turcia, în baza unei legi care interzicea deschiderea de lăcașuri de cult în locuri care nu aveau această destinație, și respingerea ulterioară a cererilor lor de a utiliza acele spații ca lăcașuri de cult. În speță, congregațiile au fost totodată informate că planurile urbanistice zonale nu prevedeau niciun loc care ar putea servi ca lăcaș de cult. Curtea a constatat că autoritățile interne nu au luat în considerare nevoile specifice ale unei mici comunități de credincioși, cu toate că, având în vedere numărul limitat al adeptilor acestora, congregațiile în discuție aveau nevoie nu de o construcție cu arhitectură specifică, ci de o simplă sală de întrunire care să le permită să își practice cultul, să se întrunească și să predice convingerile lor (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*).

128. Pe de altă parte, nu s-a constatat nicio încălcare a art. 9 (ori s-a constatat o vădită lipsă de fundament) în următoarele cazuri:

- decizia autorităților elene de obligare a unui greco-ortodox să mute mormântul tatălui său pentru a permite extinderea unui drum. Comisia a constatat că alte persoane de religie ortodoxă aflate în aceeași situație au mutat de bunăvoie mormintele familiei și că autoritățile bisericești greco-ortodoxe pe care le-a sesizat reclamantul au refuzat să intervină în favoarea sa. În plus, reclamantul nu a demonstrat în ce mod mutarea mormântului l-ar împiedica să își îndeplinească îndatoririle prevăzute de convingerile sale sau în ce mod îndeplinirea acestor îndatoriri ar fi condiționată de menținerea mormântului în locul inițial (*Daratsakis împotriva Greciei*, decizia Comisiei);

- scrisoarea de punere în întârziere adresată Societății Internaționale pentru Conștiință Krishna de către autoritatea locală de urbanism, scrisoare care privea utilizarea unui conac cumpărat de societate și prin care i se dispunea să limiteze utilizarea spațiului la cea autorizată la momentul achiziției (institut de teologie, internat și lăcaș de cult cu o capacitate de cel mult 1 000 de vizitatori pe zi); în speță, utilizarea efectivă a conacului în scopuri religioase se extinsese foarte mult între timp, atrăgând un număr mare de persoane și generând numeroase plângeri din partea vecinilor. Curtea a recunoscut că a existat o ingerință în exercitarea libertății de religie a reclamantei, dar că aceasta a fost justificată în temeiul art. 9 § 2; s-a constatat, în special, că autoritățile locale au depus în mod constant eforturi pentru a soluționa problema pe cale amiabilă și că interesele religioase specifice ale reclamantei au fost luate suficient în considerare în procesul decizional desfășurat în plan intern (*ISKCON și alții împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei);
- comportamentul curatorului care fusese desemnat de instanțele austriece pentru a gestiona proprietățile unei comunități ortodoxe sârbe a cărei capacitate de a acționa în dreptul laic fusese suspendată conform legii din cauza situației sale schismatice față de Patriarhia Belgrad: curatorul respectiv a încheiat contracte de închiriere cu doi preoți numiți de Patriarhul sârb și de episcopul competent. Chiar și în ipoteza existenței unei ingerințe în exercitarea, de către reclamantă, a drepturilor prevăzute la art. 9, aceasta ar fi fost necesară pentru protejarea drepturilor altor persoane și proporțională cu acest scop, în special din cauza faptului că măsura contestată avea doar un domeniu de aplicare limitat, iar contractele de închiriere rămâneau valabile doar până la încetarea situației schismatice (*Serbisch-griechisch- orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien împotriva Austriei*, decizia Comisiei);
- refuzul autorităților germane de a acorda unei organizații religioase permis de construire a unui cimitir într-un loc aflat sub protecție specială. Curtea a considerat că ingerința denunțată, motivată de dispoziții privind planificarea urbanistică, protecția mediului și dezvoltarea de servicii, și în special faptul că nu exista nicio altă construcție în zona respectivă, a fost în conformitate cu art. 9 § 2 [*Johannische Kirche și Peters împotriva Germaniei* (dec.)];
- respingerea, de către autoritățile locale elene, a cererii reclamantului pentru modificarea planului urbanistic pentru a-i permite să construiască o casă de rugăciune pentru „adevărații creștini ortodocși” (adepti ai calendarului iulian sau „paleoimerologites”) pe terenul proprietate personală; refuzul a fost motivat de faptul că nu a existat o „nevoie socială” de a modifica planul urbanistic deoarece în localitate nu existau suficienți membri ai comunității religioase în discuție. Curtea a constatat faptul că, spre deosebire de cauza *Manoussakis și alții împotriva Greciei*, aici era în litigiu aplicarea unei legi generale și *prima facie* neutre în materie de urbanism. În speță, criteriul cantitativ adoptat de Curtea Supremă a Greciei nu poate fi considerat arbitrar; într-adevăr, autorizația de modificare a planului urbanistic zonal putea fi acordată numai pentru construirea unei clădiri de „utilitate publică”. Într-un astfel de caz, era rezonabil să se ia în considerare nevoile obiective ale comunității religioase, interesul public pentru un plan urbanistic zonal rațional neputând fi înlocuit de nevoile de cult ale unei singure persoane, cât timp într-un oraș învecinat exista o casă de rugăciune care acoperea nevoile „adevăraților creștini ortodocși” din regiune. Prin urmare, statul a acționat în limitele marjei sale de apreciere (*Vergos împotriva Greciei*);
- condamnarea la amendă a reclamantilor, membri ai unei biserici protestante turce, pentru folosirea, ca lăcaș de cult, a unui apartament privat pe care l-au cumpărat, fără îndeplinirea formalităților necesare în legislația turcă, inclusiv obținerea aprobării prealabile de la toți coproprietarii imobilului. Curtea a constatat că, spre deosebire de cauza *Manoussakis și alții împotriva Greciei*, aceste formalități nu aveau în niciun fel legătură cu recunoașterea sau

exercitarea unui cult și, prin urmare, nu puteau fi tratate ca o autorizație prealabilă; acestea aveau unicul scop de a proteja drepturile și libertățile altora, precum și ordinea publică. Curtea a observat, de asemenea, că autoritățile naționale au asigurat un echilibru între conformitatea formalităților în litigiu și cerințele libertății de religie, reclamantii fiind mai întâi invitați să îndeplinească formalitățile necesare. În aceste condiții, ingerința denunțată ar putea fi interpretată ca o măsură justificată și proporțională. În cele din urmă, Curtea nu a identificat nimic care să dea de înțeles că aplicarea legislației relevante în cazul reclamantilor s-a făcut într-un mod discriminatoriu, contrar art. 14 din Convenție [*Tanyar și alții împotriva Turciei* (dec.)];

- expulzarea unei congregații musulmane dintr-o fostă clădire a unei moschei, clasată ca monument istoric, în temeiul unei hotărâri învestite cu autoritate de lucru judecat; într-adevăr, în pofida faptului că congregația reclamantă utilizase clădirea de peste de 10 ani, aceasta nu era nici proprietară, nici locatară (o diferență notabilă față de cauza *Manoussakis și alții împotriva Greciei*). În special, reclamanta nu a susținut că nu avea posibilitatea să găsească în mod liber un loc de rugăciune în altă parte [*Juma Mosque Congregation și alții împotriva Azerbaidjanului* (dec.)].

129. De asemenea, Curtea a trebuit să examineze o cerere care a fost formulată de o persoană fizică în raport cu art. 14 și art. 9 din Convenție și avea ca obiect interzicerea construirii de minarete, introdusă în Constituția federală a Elveției în urma unui referendum. Curtea a decis că, întrucât nu era afectat în mod direct de măsura în litigiu și nu a declarat niciodată că dorea să construiască el însuși o moschee cu minaret, reclamantul nu putea să pretindă că este „victimă” presupusei încălcări [*Ouardiri împotriva Elveției* (dec.)].

130. Comisia a declarat admisibil un capăt de cerere formulat în temeiul art. 9, conform căruia anularea titlului de proprietate al *Institut de prêtres français*, o instituție catolică de drept canonic situată în Turcia și protejată prin Tratatul de la Lausanne din 1923, precum și înregistrarea domeniului în litigiu pe numele Trezoreriei Statului a avut ca efect privarea institutului de resurse vitale și punerea acestuia în imposibilitatea de a oferi serviciul religios și a asigura supraviețuirea bisericii (*Institut de prêtres français și alții împotriva Turciei*, decizia Comisiei). În fața Curții, această cauză a dus la o soluționare amiabilă [*Institut de prêtres français și alții împotriva Turciei* (soluționare amiabilă)].

Libertatea de religie și imigrația

1. Șederea și angajarea străinilor pe teritoriul național și libertatea de religie

131. Convenția nu garantează, în sine, dreptul unei persoane de intrare sau de ședere într-un stat a cărui cetățenie nu o deține. Într-adevăr, în temeiul unui principiu de drept internațional consacrat, statele contractante au dreptul de a controla intrarea, șederea și expulzarea resortisanților străini (*Perry împotriva Letoniei*, pct. 51). Prin urmare, art. 9 din Convenție *nu garantează, ca atare, dreptul unui străin de a rămâne într-o anumită țară*. Expulzarea nu constituie așadar o astfel de ingerință în exercitarea drepturilor garantate de această dispoziție, cu excepția cazului în care se stabilește că măsura contestată avea scopul de a restrânge exercitarea acestor drepturi și de a împiedica răspândirea religiei sau filozofiei persoanei în cauză și a adepților săi (*Omkaranda și Divine Light Zentrum împotriva Elveției*, decizia Comisiei).

132. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în următoarele cazuri:

- refuzul inițial al autorității naționale competente de a prelungi permisul de ședere al reclamantului, pastor evanghelic american, urmat de eliberarea unui permis de alt tip, însoțit de o explicație semi-oficială conform căreia acesta nu mai avea dreptul de a desfășura

activități religioase publice; însă o astfel de restrângere nu avea niciun temei în legislația națională (*Perry împotriva Letoniei*);

- returnarea reclamantului, resortisant american și activist în cadrul Bisericii Unificării a reverendului Moon, măsură prin care acestuia i s-a anulat viza și i s-a interzis intrarea în Rusia, unde avusese locuință stabilă de mai mulți ani și unde rămăsese fiul său minor; măsura a fost foarte clar motivată de activitățile religioase ale reclamantului pe teritoriul rus. Guvernul pârât a susținut că reclamantul pune în pericol securitatea națională – motiv care nu este prevăzut la art. 9 § 2 din Convenție – fără a justifica afirmația respectivă (*Nolan și K. împotriva Rusiei*).

133. De asemenea, Curtea a declarat admisibile următoarele capete de cerere, fără a constata însă o încălcare a art. 9:

- revocarea permisului de ședere permanentă al reclamantului, predicator și profesor de religie islamică de origine palestiniană, certificat de Marele Muftiu al Bulgariei, precum și expulzarea sa de pe teritoriul țării, pe motiv că activitățile sale religioase aveau ca scop impunerea versiunii fundamentaliste a Islamului și denotau legături cu organizația extremistă „Frăția Musulmană” [*Al-Nashif împotriva Bulgariei* (dec.)]. Deși a constatat încălcarea art. 8 din Convenție (dreptul la respectarea vieții de familie), Curtea nu a considerat oportun să examineze presupusa încălcare a libertății de religie a reclamantului (*Al-Nashif împotriva Bulgariei*, pct. 139-142);
- revocarea permiselor de ședere ale reclamantilor, un cuplu de adepți ai religiei Martorii lui Iehova de cetățenie austriacă, ca urmare a presupuselor lor activități religioase din Bulgaria [*Lotter împotriva Bulgariei* (dec.)]. În această cauză s-a ajuns la o soluționare amiabilă [*Lotter și Lotter împotriva Bulgariei* (soluționare amiabilă)].

134. Pe de altă parte, Comisia a declarat inadmisibilă ca vădit nefondată o cerere având ca obiect un ordin de expulzare emis împotriva unui călugăr și filozof indian, considerat un pericol pentru ordinea publică ca urmare a tulburărilor de vecinătate produse în mod repetat; ordinul nu a fost executat deoarece, între timp, reclamantul a fost condamnat pentru o serie de infracțiuni la 14 ani de închisoare și la expulzare de pe teritoriul țării pentru o perioadă de 15 ani (*Omkananda și Divine Light Zentrum împotriva Elveției*, decizia Comisiei).

135. În plus, art. 9 din Convenție nu garantează cetățenilor străini dreptul de a obține permis de ședere în vederea *ocupării unui loc de muncă* într-un stat contractant, chiar dacă angajatorul este o asociație religioasă [*Öz împotriva Germaniei*, decizia Comisiei; *Perry împotriva Letoniei*; *El Majjaoui și Stichting Toubas Moskee împotriva Țărilor de Jos* (scoater de pe rol) (MC), pct. 32]. În conformitate cu acest principiu, Comisia a respins o cerere prin care se denunța neaprobarea reînnoirii unui permis de ședere temporară emis unui imam care era și profesor de religie musulmană și avea cetățenie turcă, al cărui contract de muncă cu asociația islamică locală s-a încheiat și care dorea să rămână în Germania pentru a lucra – tot ca imam și profesor – în numele unei asociații, alta decât cea care îl invitase (*Öz împotriva Germaniei*, decizia Comisiei).

136. Mai recent, Curtea a declarat admisibilă o cerere privind refuzul autorităților neerlandeze de a-i emite unui cetățean marocan un permis de muncă, permis care i-ar fi fost util acestuia la angajarea sa ca imam de către o fundație religioasă, motivul refuzului fiind că aceasta din urmă nu a analizat suficient posibilitatea de a găsi alți candidați pe piața forței de muncă din țară și din Europa și că nu a încercat mai întâi să angajeze pe unul dintre imamii formați în Regatul Țărilor de Jos [*El Majjaoui și Stichting Toubas Moskee împotriva Țărilor de Jos* (dec.)]. Cu toate acestea, în urma unei noi cereri depuse de fundație, reclamantul a obținut în cele din urmă un permis de muncă și un permis de ședere, ambele temporare, în Regatul Țărilor de Jos; prin urmare, Curtea a considerat că litigiul a fost

soluționat și a scos cauza de pe rol în conformitate cu art. 37 § 1 lit. b) din Convenție [*El Majaoui și Stichting Touba Moskee împotriva Țărilor de Jos* (scoatere de pe rol) (MC), pct. 32].

137. Curtea a constatat o încălcare a art. 14 (interzicerea discriminării) coroborat cu art. 9, ca urmare a refuzului autorităților austriece de a scuti comunitatea Martorii lui Iehova de la aplicarea legii privind angajarea străinilor, care ar fi permis eliberarea unui permis de ședere pentru un cuplu de predicatori cu cetățenie filipineză pe care comunitatea reclamantă dorea să îi angajeze în Austria. Într-adevăr, o astfel de scutire era rezervată în legislația națională numai unor „societăți religioase recunoscute”, dar nu și unor organizații religioase „înregistrate”, cum era reclamanta (*Jehovas Zeugen in Österreich împotriva Austriei*).

2. Expulzarea către o țară care încalcă libertatea de religie

138. Poate un stat contractant să dispună *expulzarea* unui resortisant străin către o țară terță în care exercitarea libertății sale de religie riscă să fie împiedicată în mod semnificativ? Este adevărat că răspunderea unui stat contractant poate fi angajată, în mod indirect, atunci când expune o persoană unui risc real de încălcare a drepturilor sale într-o țară care nu se află sub jurisdicția sa. Curtea a recunoscut că această răspundere este antrenată în cazurile în care exista riscul încălcării art. 2 (dreptul la viață) și art. 3 (interzicerea torturii). Jurisprudența dezvoltată în acest sens de către Curte se bazează pe importanța fundamentală a acestor dispoziții, care trebuie să asigure eficacitatea garanțiilor în practică, precum și caracterul absolut al interzicerii torturii și faptul că aceasta întruchipează o normă acceptată la nivel internațional; Curtea a subliniat, de asemenea, caracterul grav și ireparabil al suferinței riscate. Ulterior, în anumite condiții, Curtea a extins același principiu în privința garanțiilor prevăzute la art. 6 (dreptul la un proces echitabil) și art. 5 (dreptul la libertate și la siguranță) din Convenție. Totuși, aceste considerații imperative nu se aplică în mod automat în raport cu alte dispoziții ale Convenției. În plan pur pragmatic, nu este de așteptat ca statul contractant să efectueze expulzarea unui străin doar într-o țară în care condițiile corespund pe deplin și în mod eficace fiecăreia dintre garanțiile aferente drepturilor și libertăților consacrate în Convenție. Or, chiar dacă drepturile garantate de art. 9 reprezintă „unul dintre pilonii societății democratice”, aceasta este, în primul rând, o normă aplicată în rândul statelor contractante ale Convenției, care și-au asumat angajamentul față de idealurile democratice, preeminența dreptului și a drepturilor omului. Desigur, conform jurisprudenței menționate anterior, protecția este oferită persoanelor care au argumente întemeiate că vor fi persecutate, în special din motive religioase, sau că vor fi expuse unui risc real de a muri ori de a suferi rele tratamente grave și, eventual, o denegare de dreptate sau o detenție arbitrară, din cauza apartenenței lor religioase (sau din orice alt motiv). Atunci când o persoană susține că, la întoarcerea în țara sa de origine, nu va beneficia de libertatea sa de religie – dar într-un mod care nu respectă nivelurile interzise – art. 9 în sine nu este de mare ajutor, poate chiar deloc. În caz contrar, această dispoziție ar obliga în practică statele contractante să acționeze în calitate de garanți indirecti ai libertății de cult pentru restul lumii. Dacă, de exemplu, o țară din afara Convenției ar interzice o religie, dar nu ar face nimic pentru a persecuta, a urmări penal, a priva de libertate persoanele în cauză sau a le aplica rele tratamente, este îndoielnic că se poate interpreta Convenția ca impunând unui stat contractant să acorde adeptilor acestui curent religios interzis libertatea de a practica religia lor în mod liber și deschis pe teritoriul aceluia stat [*Z. și T. împotriva Regatului Unit* (dec.)].

139. Cu toate acestea, Curtea nu a exclus posibilitatea ca răspunderea statului care expulzează o persoană să fie angajată, în mod excepțional, în temeiul art. 9 din Convenție în cazul în care acea persoană riscă în mod real să sufere o încălcare flagrantă a articolului respectiv în țara de destinație; cu toate acestea, potrivit Curții, este greu de imaginat o cauză în care o încălcare suficient de flagrantă a art. 9 nu ar implica totodată un tratament contrar art. 3 din Convenție [*Z. și T. împotriva Regatului Unit* (dec.)].

140. Având în vedere cele de mai sus, Curtea a declarat vădit nefondată o cerere introdusă de două creștine de cetățenie pakistaneză, care au susținut că, în cazul expulzării lor către Pakistan, nu vor

putea să își exercite pe deplin dreptul la libertatea de religie. Curtea a constatat că reclamantele nu au invocat persecuția pe motive religioase și nici nu au argumentat afirmația că riscau să sufere o încălcare a art. 2 sau art. 3 din Convenție. Niciuna dintre acestea nu a fost agresată fizic și nici împiedicată să adere la religia respectivă. Analizând situația generală din Pakistan, Curtea a constatat că, în pofida atacurilor recente împotriva bisericilor și a persoanelor creștine, comunitatea creștină din Pakistan nu era supusă unei interdicții oficiale; comunitatea avea reprezentanți în Parlament; în fine, organele de ordine publică și organele judiciare din Pakistan luau măsuri pentru a proteja bisericile și școlile și pentru a-i aresta, urmări penal și pedepsi pe autorii atacurilor. În aceste condiții, Curtea a considerat că reclamantele nu au demonstrat că erau expuse personal unui pericol real sau că, în calitate de creștine, făceau parte dintr-un grup vulnerabil sau amenințat ori se aflau într-o situație atât de precară încât ar putea rezulta apariția unei încălcări flagrante a art. 9 din Convenție [*Z. și T. împotriva Regatului Unit* (dec.); a se vedea de asemenea *Razaghi împotriva Suediei* (dec.)].

III. Obligațiile statului în calitate de garant al libertății de religie

A. Obligații negative: obligația de a nu împiedica funcționarea normală a organizațiilor religioase

1. Forma juridică a organizațiilor religioase în statele contractante

141. În Europa nu există un model unic de relații între stat și comunitățile religioase; dimpotrivă, există o mare varietate de modele constituționale care guvernează aceste relații [*Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României* (MC), pct. 138]. Toate aceste regimuri pot fi împărțite în trei categorii: a) existența unei biserici de stat; b) separarea totală între stat și organizațiile religioase; c) relațiile de tip concordat (acest model fiind predominant în majoritatea țărilor europene). Curtea a recunoscut că toate cele trei tipuri de regimuri erau, în sine, compatibile cu art. 9 din Convenție și că nu era de competența Curții să impună unui stat pârât o anumită formă de cooperare cu diferitele comunități religioase [*Izzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 183].

142. De exemplu, în unele state europene, există o *Biserică de Stat* (sau o Biserică Oficială) care beneficiază de un statut constituțional privilegiat. Un astfel de sistem nu este în sine contrar art. 9 din Convenție; de fapt, acesta era deja în vigoare în statele sus-menționate în momentul elaborării Convenției, iar statele respective au devenit părți la aceasta. În plus, Curtea a susținut că obligația de neutralitate din partea statului în domeniul religios nu poate fi interpretată ca având potențialul de a diminua rolul unei credințe sau al unei biserici îmbrățișate din punct de vedere istoric și cultural de populația anumitei țări (*Membrii Congregației Martorilor lui Iehova din Gldani și alții împotriva Georgiei*, pct. 132); astfel, în unele țări, independența și unitatea bisericii majoritare și dominante din punct de vedere istoric sunt considerate a fi de cea mai mare importanță pentru societate în ansamblu [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, pct. 118]. Personalitatea juridică a unei astfel de biserici poate fi recunoscută prin lege [*Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei*, pct. 157]. În orice eventualitate, decizia de a perpetua sau nu o tradiție se încadrează, în principiu, în marja de apreciere a statului pârât. Curtea trebuie, de altfel, să țină seama de faptul că Europa este caracterizată de o mare diversitate în rândul statelor membre care o alcătuiesc, în special în ceea ce privește dezvoltarea culturală și istorică. Pe de altă parte, referirea la o tradiție nu poate scuti un stat contractant de obligația sa de a respecta drepturile și libertățile consacrate în Convenție și în protocoalele sale [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), pct. 68]. Pentru a îndeplini cerințele de la art. 9, un sistem cu biserică de stat trebuie să includă garanții specifice pentru libertatea de religie a persoanei; în special, nimeni nu poate fi obligat să devină membru al unei biserici de stat, dar nici să fie împiedicat renunțe la calitatea de membru al unei biserici de stat [*Ásatrúarfélagið împotriva Islandei* (dec.), pct. 27; a se vedea de asemenea *Darby împotriva Suediei*, raportul Comisiei, pct. 45].

143. În plus, chiar și în statele în care există o biserică de stat, o decizie luată de biserica respectivă în domeniile specifice acesteia nu angajează răspunderea statului în temeiul Convenției. De exemplu, Comisia a trebuit să examineze o plângere depusă de o parohie de limbă finlandeză din Biserica Suedeză – Biserică de Stat la momentul respectiv – care a denunțat o decizie a Adunării Bisericii prin care se interzicea liturghia Bisericii Evanghelice Luterane din Finlanda, dar în același timp se impunea folosirea liturghiei suedeze traduse în limba finlandeză. Comisia a considerat că Biserica și parohiile sale erau „organizații neguvernamentale” și că statul nu putea fi considerat răspunzător pentru o presupusă încălcare care rezulta dintr-o decizie a Adunării Bisericii. Având în vedere faptul că parohiei reclamante nu îi era interzisă părăsirea Bisericii Suediei, statul nu a încălcat cu nimic obligația sa de a

proteja libertatea de religie a acestei parohii (*Finska församlingen i Stockholm și Hautaniemi împotriva Suediei*, decizia Comisiei).

144. În alte state, modelul constituțional se bazează pe principiul *laicității*, care implică o separare totală între stat și comunitățile religioase. Curtea a declarat că un astfel de model este, de asemenea, compatibil cu valorile care stau la baza Convenției [*Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), pct. 108; *Dogru împotriva Franței*, pct. 72]. Principiul laicității-neutralității este expresia unei reguli de organizare a relațiilor statului cu cultele, ceea ce presupune imparțialitatea sa față de toate credințele religioase, cu respectarea pluralismului și diversității (*Ebrahimian împotriva Franței*, pct. 67).

145. În fine, statul al cărui model constituțional permite încheierea unui *acord de cooperare* cu o anumită biserică (sau anumite biserici) prevăzând un statut specific (fiscal sau de altă natură) în favoarea acesteia sau acestora din urmă, atâta timp cât acest tratament privilegiat se bazează pe o justificare obiectivă și rezonabilă și cât timp există posibilitatea de a încheia acorduri similare cu alte biserici care doresc așa ceva [*Alujer Fernández și Caballero García împotriva Spaniei* (dec.); *Savez crkava „Riječ života” și alții împotriva Croației*, pct. 85]. De asemenea, statul poate supune o organizație religioasă unui regim special, diferit de celelalte, eliberând-o de obligația de înregistrare sau declarare și recunoscându-i personalitatea juridică *ex lege* [*Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei*]. Într-adevăr, statul poate avea motive legitime să restrângă recunoașterea dreptului la un regim specific în cazul anumitor culte; de asemenea, poate face deosebiri justificate între categoriile de comunități religioase sau poate propune alte forme de cooperare [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 175]. Cu toate acestea, în cazul în care statul creează un cadru juridic pentru a acorda comunităților religioase personalitate juridică cu statut special și privilegii speciale în temeiul legislației naționale, atunci toate grupurile religioase care doresc așa ceva ar trebui să aibă posibilitatea de a solicita acest statut; decizia luată de autorități trebuie să se bazeze pe criterii echitabile, aplicate fără discriminare [*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*; *İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 183]. Libertatea de religie nu implică în niciun fel faptul că grupurilor religioase sau adeptilor unei religii trebuie să li se acorde un statut juridic diferit de cel al altor entități existente; totuși, dacă acest statut a fost creat, atunci trebuie să fie acordat fără discriminare (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, pct. 45).

146. De asemenea, statul poate *delega uneia sau mai multor organizații religioase sarcini și funcții de interes public*, delegarea unor astfel de sarcini și funcții și modul de finanțare a acestora încadrându-se în marja de apreciere a statelor [*Bruno împotriva Suediei* (dec.); *Lundberg împotriva Suediei* (dec.)].

147. În fine, trebuie reamintit faptul că, în acest domeniu delicat care este stabilirea raporturilor între comunitățile religioase și stat, acesta din urmă beneficiază de o largă marjă de apreciere [*Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), pct. 84]. Totuși, această marjă nu este infinită, iar Curtea poate constata uneori că statul pârât a depășit marja în ceea ce privește alegerea formelor de cooperare cu diferitele culte [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 132].

2. Recunoașterea, înregistrarea și dizolvarea organizațiilor religioase

148. Modul în care legislația națională consacră și protejează libertatea de asociere, inclusiv cea a organizațiilor religioase, precum și aplicarea în practică a acesteia de către autoritățile naționale, indică starea democrației în țara respectivă. Este normal ca, atunci când o societate civilă funcționează corect, cetățenii să participe în mare măsură la procesul democratic prin intermediul asociațiilor în care se pot întruni cu alte persoane și să colaboreze în vederea realizării unor scopuri comune. Puterea statului de a-și proteja instituțiile și persoanele împotriva eventualelor abuzuri și pericole trebuie să fie aplicată cu moderație, deoarece excepțiile de la regula libertății de asociere necesită o interpretare strictă, doar motivele convingătoare și imperative putând să justifice restrângerile aplicate acestei libertăți [*Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, pct. 94-96].

149. Una dintre cele mai radicale atingeri aduse exercitării libertății de religie sub aspect colectiv este *dizolvarea* unei organizații religioase deja existente. Pentru a fi recunoscută ca fiind „necesară într-o societate democratică”, o măsură atât de severă trebuie să fie excepțională și justificată de motive foarte serioase și bine întemeiate (*Centrul Biblic al Republicii Ciuvașia împotriva Rusiei*, pct. 54).

150. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9, interpretat prin prisma art. 11 din Convenție, pentru următoarele fapte:

- dizolvarea unei sucursale locale a Martorilor lui Iehova și interzicerea activităților sale, măsură pronunțată de instanțele din Rusia, la cererea Parchetului. După examinarea tuturor motivelor reținute de instanțele interne (presupuse presiuni exercitate asupra familiilor adepților pentru a le distruge; presupuse atingeri aduse vieții private a adepților și dreptului acestora de a-și alege profesia; presupuse încălcări ale drepturilor părintești ale părinților care nu erau membri ai Martorilor lui Iehova; alegații privind „spălarea creierului” și „controlul conștiinței”; presupusa incitare la sinucidere sau refuzarea asistenței medicale, inclusiv interzicerea transfuziilor de sânge; presupusa practică de atragere a copiilor în organizație prin înșelătorie; incitarea la neefectuarea serviciului militar, la nerespectarea simbolurilor statului și la neparticiparea la sărbătorile naționale), Curtea a concluzionat că toate aceste alegații fie nu erau susținute de probe concrete, fie vizau manifestări complet normale ale libertății de religie, alese în mod liber de adepți în cadrul autonomiei lor personale, protejate de art. 9, și, mai mult decât atât, foarte asemănătoare cu cele practicate de marile religii „tradiționale” din lume (respectarea postului, ascetismul, precepte restrictive în viața privată etc.). Dizolvarea organizației era așadar vădit disproporționată față de scopurile legitime urmărite, cu atât mai mult cu cât legea aplicată în speță era extrem de rigidă și nu permitea pedepsirea eventualelor abuzuri comise de o comunitate religioasă prin măsuri mai puțin severe decât dizolvarea (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*);
- dizolvarea unui Centru biblic protestant (pentecostal) de către instanțele din Rusia pe motiv că acesta administra o școală duminicală pentru copii și un colegiu biblic pentru adulți (cel din urmă elibera certificate sau „diplome” la sfârșitul studiilor), care nu aveau statut de persoane juridice. Motivele dizolvării au fost, în primul rând, înființarea și administrarea colegiului biblic fără autorizație și, în al doilea rând, faptul că cele două entități în litigiu nu îndeplineau cerințele igienico-sanitare prevăzute de normele în vigoare. Curtea a constatat că autoritățile nu au trimis organizației reclamante niciun avertisment prealabil, care i-ar fi permis acesteia să se conformeze eventualelor cerințe legislative sau normative. În plus, organizația reclamantă nu putea să prevadă în mod rezonabil consecințele acțiunilor sale din cauza jurisprudenței contradictorii a instanțelor din Rusia, unele hotărâri prevăzând că un centru de studii precum școala duminicală în discuție nu necesita autorizație specială (*Centrul Biblic al Republicii Ciuvașia împotriva Rusiei*).

151. Există, de asemenea, alte forme de ingerință care pot fi încadrate în aceeași categorie ca și dizolvarea. Comunitățile religioase există, în mod tradițional și universal, sub forma unor structuri organizate. Prin urmare, interpretând art. 9 prin prisma art. 11 din Convenție, Curtea a hotărât că posibilitatea de a înființa o persoană juridică recunoscută de stat pentru a asigura capacitatea de acțiune colectivă în domeniul religios este unul dintre cele mai importante aspecte ale libertății de religie, fără de care această libertate ar fi lipsită de sens. În consecință, refuzul de a recunoaște sau de a acorda *personalitatea juridică* unei comunități religioase constituie o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9, în dimensiunea lor externă și colectivă, în ceea ce privește comunitatea, dar și în privința membrilor acesteia (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 105; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, pct. 62). Într-adevăr, în contextul art. 11, Curtea a hotărât că posibilitatea ca cetățenii să constituie o persoană juridică pentru a acționa

În mod colectiv într-un domeniu de interes comun constituie unul dintre cele mai importante aspecte ale dreptului la libertatea de asociere, căci în caz contrar acest drept ar fi lipsit de sens. Refuzul autorităților interne de a conferi personalitate juridică unei asocieri de persoane – inclusiv religioase – se interpretează ca o ingerință în exercitarea, de către persoanele vizate, a dreptului la libertatea de asociere. În acest sens, refuzul autorităților de a înregistra un grup are un impact direct atât asupra grupului, cât și asupra președinților, fondatorilor sau membrilor individuali ai acestuia (*Kimlya și alții împotriva Rusiei*, pct. 84). Aceleași principii se aplică în întregime în contextul art. 9 (*Genov împotriva Bulgariei*, pct. 35).

152. Pe de altă parte, în cazul în care un grup de credincioși se plânge de refuzul autorităților naționale de a înregistra organizația lor religioasă, orice membru al organizației poate considera că este o „victimă” a unei încălcări, în sensul art. 34 din Convenție; prin urmare, nu există niciun motiv pentru a rezerva acest statut exclusiv deponenților cererii de înregistrare (*Metodiev și alții împotriva Bulgariei*, pct. 24).

153. Simpla tolerare, de către autoritățile naționale, a activităților unei organizații religioase nerecunoscute nu constituie un substitut pentru recunoașterea oficială în cazul în care numai acesta din urmă poate conferi drepturi persoanelor în cauză [*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 129; *Izzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 127]. Chiar dacă legea autorizează în mod expres funcționarea grupurilor religioase neînregistrate, acest lucru nu este suficient atunci când legislația națională rezervă numai organizațiilor înregistrate și dotate cu personalitate juridică o serie de drepturi esențiale pentru îndeplinirea unei misiuni religioase (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, pct. 122). Aceste drepturi includ dreptul de a poseda sau a închiria bunuri, dreptul de a deține conturi bancare, dreptul de a angaja personal și a asigura protecția jurisdicțională a comunității, a membrilor și a bunurilor acesteia, dreptul de a înființa lăcașuri de cult, dreptul de a organiza servicii religioase în locuri deschise publicului, dreptul de a produce, a achiziționa și a distribui opere religioase, dreptul de a înființa unități de învățământ și dreptul de a menține contacte prin intermediul schimburilor sau conferințelor internaționale (*Kimlya și alții împotriva Rusiei*, pct. 85-86; *Genov împotriva Bulgariei*, pct. 37). În plus, unul dintre mijloacele de exercitare a drepturilor în discuție în dimensiunea lor externă și colectivă este capacitatea de a sta în justiție pentru a asigura protecția comunității, a membrilor și bunurilor acesteia, astfel încât art. 9 se interpretează nu doar prin prisma art. 11, ci și prin prisma art. 6 § 1 din Convenție privind dreptul la un proces echitabil și accesul la instanțe (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, pct. 152; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, pct. 63).

154. Tot ce s-a spus în paragraful anterior este valabil în special în cazurile în care dreptul intern nu permite unei asociații religioase să dobândească personalitate juridică prin înregistrarea sau recunoașterea ca organizație nereligioasă, în conformitate cu regimul general al asociațiilor (*Genov împotriva Bulgariei*, pct. 37; *Metodiev și alții împotriva Bulgariei*, pct. 36). Pe de altă parte, faptul că respectiva comunitate poate compensa parțial lipsa personalității juridice prin înființarea de asociații sau fundații auxiliare nu este, de asemenea, un factor decisiv și nu rezolvă problema [*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, pct. 67; *Izzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 130].

155. În cadrul recunoașterii sau înregistrării comunității religioase, statele au competența de a controla dacă o mișcare sau o asociație desfășoară, în scopuri așa-zis religioase, activități care sunt dăunătoare pentru populație sau pentru siguranța publică. Întrucât nu se poate exclude faptul că programul unei organizații religioase ascunde obiective și intenții diferite de cele făcute publice, pentru siguranță se poate compara conținutul acestui program cu actele și luările de poziție ale membrilor săi (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 105 și 125). De asemenea, statul poate impune ca statutul unei asociații religioase să definească în mod clar convingerile și ritualurile religioase, cu scopul de a permite publicului să facă distincția între diferitele culte și să evite confruntarea dintre comunitățile religioase (*Metodiev și alții împotriva Bulgariei*, pct. 40 și 45). Prin urmare, refuzul de a

înregistra o organizație religioasă pentru că nu a furnizat autorităților o descriere a preceptelor fundamentale ale religiei în discuție poate fi justificat prin necesitatea de a stabili dacă organizația respectivă prezintă un pericol pentru societatea democratică și interesele fundamentale recunoscute de art. 9 § 2 [*Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova împotriva Moldovei* (dec.); *Biserica Scientologică din Moscova împotriva Rusiei*, pct. 93; *Lajda și alții împotriva Republicii Cehe* (dec.)]. Cu toate acestea, chiar dacă statele au în mod cert un drept de control asupra conformității scopului și activităților unei asociații religioase cu normele prevăzute de lege, acestea trebuie să îl exercite într-un mod care să fie în concordanță cu obligațiile care le revin în temeiul Convenției și să facă obiectul controlului exercitat de organele Convenției [*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, pct. 100; *Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, pct. 94].

156. *Timpul de așteptare* în care autoritățile examinează o cerere de recunoaștere sau de înregistrare și efectuează o astfel de verificare trebuie să fie destul de scurt (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, pct. 79). În mod similar, atunci când în ordinea juridică a statului există organizații religioase care au privilegii speciale față de celelalte (de exemplu, au statut de persoane juridice de drept public), statul poate impune, în mod excepțional, un termen mai lung sau mai scurt pentru așteptare și verificare, mai ales în cazul grupurilor religioase noi și necunoscute. Pe de altă parte, un astfel de termen nu pare a fi justificat în cazul comunităților care au o istorie îndelungată la nivel internațional și sunt deja cunoscute la nivel național (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, pct. 97-98).

157. De asemenea, statul poate impune în mod legitim anumite condiții privind denumirea unei organizații religioase, în special cerința ca aceasta să fie în mod clar diferită de denumirile organizațiilor deja existente. Astfel, denumirile identice sau prea similare pot da naștere unor confuzii și percepții false în rândul credincioșilor și al publicului larg, creând astfel riscul unui prejudiciu real adus drepturilor și intereselor altora [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, pct. 111; *Bektashi Community și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, pct. 71]. Așadar, obligarea unei persoane juridice nou-create la adoptarea unei denumiri care nu este de natură să inducă în eroare publicul și care o deosebește de alte organizații similare poate fi considerată, în principiu, o restrângere întemeiată a dreptului unei organizații religioase de a-și alege liber denumirea (*Genov împotriva Bulgariei*, pct. 43).

158. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 din Convenție (interpretat singur și/sau coroborat cu art. 14) în următoarele cazuri:

- refuzul autorităților moldovene de a acorda recunoaștere juridică Mitropoliei Basarabiei, o biserică ortodoxă autonomă aflată sub autoritatea Patriarhiei de la București (Biserica Ortodoxă Română), pe motiv că o astfel de recunoaștere ar aduce atingere intereselor Mitropoliei Moldovei, din cadrul Patriarhiei de la Moscova (Biserica Ortodoxă Rusă), deja recunoscută de Guvern. Fără recunoaștere juridică, biserica reclamantă nu își putea desfășura activitatea; preoții săi nu puteau oficia slujbe; membrii săi nu se puteau întruni pentru a practica religia; mai mult, fără personalitate juridică, aceasta nu putea să beneficieze de protecția jurisdicțională a patrimoniului său și să se apere împotriva actelor de intimidare. Prin faptul că a refuzat recunoașterea pe motiv, în special, că biserica reclamantă era doar un „grup schismatic” față de cealaltă biserică ortodoxă, Guvernul moldovean nu și-a îndeplinit obligația de neutralitate și imparțialitate. În rest, argumentele Guvernului, prin care reclamanta era acuzată că a pus în pericol integritatea teritorială a țării și pacea socială erau nefondate (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*);
- în context identic cu cel din cauza precedentă: refuzul autorității locale de a le elibera reclamanților un certificat necesar pentru înregistrarea Mitropoliei Basarabiei, pe motiv că

Mitropolia Moldovei era deja înregistrată și funcționa în localitatea respectivă; în speță, Curtea a considerat că ingerința în litigiu nu era „prevăzută de lege” (*Fusu Arcadie și alții împotriva Republicii Moldova*);

- refuzul autorității administrative competente de a înregistra biserica reclamantă, în pofida existenței unei hotărâri judecătorești prin care i se impunea să facă acest lucru; în speță, Curtea a considerat că ingerința în litigiu nu era „prevăzută de lege” (*Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova și alții împotriva Moldovei*);
- refuzul autorităților bulgare de a înregistra o nouă asociație religioasă denumită „Comunitatea musulmană Ahmadiyya”, sub formă de cult, pe motiv că statutul său nu conținea informații suficient de exacte și complete cu privire la convingerile și riturile ahmadi, ceea ce nu făcea posibilă deosebirea acesteia de religia musulmană deja recunoscută. În speță, legislația bulgară nu conținea dispoziții specifice privind gradul de precizie pe care trebuia să îl prezinte o astfel de descriere a convingerilor și a riturilor și informațiile specifice care trebuiau incluse în cererea de înregistrare, ceea ce, în practică, putea duce la respingerea înregistrării oricărei noi asociații religioase care avea aceeași doctrină ca un cult deja existent (*Metodiev și alții împotriva Bulgariei*);
- un interval de timp de 20 de ani între cererea de recunoaștere legală adresată de comunitatea Martorii lui Iehova autorităților austriece și decizia acestor autorități de a-i acorda în cele din urmă statutul de organizație religioasă „înregistrată”. Curtea a constatat, de asemenea, că a existat o discriminare contrară art. 14, ca urmare a refuzului de a acorda comunității reclamante statutul de „societate religioasă recunoscută”, ceea ce presupunea personalitate juridică de drept public și o serie întreagă de privilegii în dreptul intern, refuzul fiind bazat pe motivul că aceasta nu funcționase ca organizație „înregistrată” în Austria pentru o perioadă de cel puțin 10 ani. Guvernul pârât nu a demonstrat existența unei justificări obiective și rezonabile pentru diferența de tratament, în special având în vedere că altei comunități religioase aflate într-o situație comparabilă cu cea a Martorilor lui Iehova nu i se aplicase termenul de 10 ani (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*);
- refuzul autorităților ruse de a înregistra două filiale locale ale Bisericii Scientologice ca „organizații religioase”, acordându-le astfel statutul de persoană juridică, refuzul fiind bazat pe motivul că acestea nu funcționaseră pe teritoriul respectiv ca „grupuri religioase” (fără personalitate juridică) timp de cel puțin 15 ani. Constatând o încălcare a art. 9 interpretat prin prisma art. 11, Curtea a reținut că guvernul pârât nu a invocat o necesitate socială imperioasă în susținerea restrângerii în litigiu și niciun alt motiv relevant și suficient pentru a justifica un termen de așteptare atât de lung ; în special, nu s-a susținut niciodată că reclamanții – fie ca persoane fizice, fie ca grup – s-au implicat sau intenționau să se implice în activități ilegale sau că urmăreau alte scopuri decât cultul, învățământul, practicile și îndeplinirea ritualurilor. Motivele respingerii cererii de înregistrare au fost pur formale, neavând legătură cu funcționarea grupurilor în discuție, iar singura „încălcare” de care reclamanții au fost găsiți vinovați era intenția lor de a solicita înregistrarea unei asociații care era „de natură religioasă” și care nu exista în regiune de cel puțin 15 ani (*Kimlya și alții împotriva Rusiei*). Într-o altă cauză foarte asemănătoare, unul dintre motivele respingerii cererii de înregistrare a fost lipsa de competență a consiliului local al municipiului pentru emiterea unui astfel de certificat. Spre deosebire de cauza *Kimlya și alții împotriva Rusiei*, Curtea a concluzionat că ingerința nu era „prevăzută de lege” și că, prin urmare, nu era necesar să examineze chestiunea proporționalității acesteia (*Church of Scientology of St Petersburg și alții împotriva Rusiei*);

- refuzul arbitrar și discriminatoriu al guvernului croat de a încheia cu reclamantele, o serie de biserici de tradiție reformată, un acord de cooperare în domenii de interes comun care le-ar fi permis să țină cursuri de religie în școlile publice și care ar fi asigurat recunoașterea efectelor civile ale căsătoriilor oficiate de preoții acestora. În speță, guvernul și-a motivat refuzul prin faptul că reclamantele nu au întrunit „criteriile cumulative istorice și numerice” stabilite printr-o instrucțiune a guvernului în vederea încheierii unor astfel de acorduri. Cu toate acestea, alte câteva comunități au fost scutite de aplicarea criteriului numeric; în ceea ce privește criteriul istoric („comunități religioase istorice din cercul cultural european”), Guvernul nu a explicat în ce mod reclamantele, de tradiție protestantă reformată, nu au îndeplinit criteriul. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 14 din Convenție (*Savez crkava „Riječ života” și alții împotriva Croației*).

159. Curtea a constatat, de asemenea:

- o încălcare a art. 11, interpretat prin prisma art. 9 – în cazul unei asociații care reunea creștinii ortodocși macedoneni într-o uniune canonică cu Biserica Ortodoxă Sârbă, spre deosebire de Biserica Ortodoxă a Macedoniei, care își proclamase autocefalia. Asociația reclamantă a depus două cereri de înregistrare sub două denumiri ușor diferite, precizând faptul că se plasase sub jurisdicția canonică a Bisericii Sârbe. Cele două cereri de înregistrare au fost respinse, în principal din motive de formă. Autoritățile au menționat, de asemenea, alte două motive, și anume faptul că asociația reclamantă a fost înființată de o biserică străină sau de un stat străin, precum și natura problematică a denumirilor avute în vedere, considerate prea apropiate de denumirea Bisericii Macedoniei, singura care avea „dreptul istoric, religios, moral și material” să utilizeze denumirea „Arhiepiscopia Ohridei”. În opinia Curții, numeroasele vicii de formă invocate pentru a respinge înregistrarea reclamantei nu erau nici relevante, nici suficiente. Același lucru este valabil și pentru „originea străină” a acesteia, deoarece fondatorii săi erau resortisanți ai statului pârât, iar legislația relevantă nu interzicea înregistrarea organizațiilor religioase subordonate unui centru spiritual situat în străinătate. Iar denumirea reclamantei era suficient de specifică pentru a o deosebi de alte biserici. Ingerința denunțată a fost așadar disproporționată [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*];
- o încălcare a art. 9 interpretat prin prisma art. 11 – ca urmare a refuzului autorităților bulgare de a înregistra o nouă asociație de adepți ai mișcării *Hare Krishna* pe motiv că, prin credințele și ritualurile acesteia, asociația nu era diferită de o altă asociație deja înregistrată; statutele și scopurile lor declarate erau identice; denumirile lor erau prea similare; legea interzicea înregistrarea a două culte cu sediul în același oraș; în cele din urmă, noua asociație ar putea fi recunoscută ca o filială a „organizației mamă” (asociația deja înregistrată), dar numai la inițiativa și la cererea acesteia din urmă. Curtea a constatat că presupusa similitudine a denumirilor nu a fost reținută, în cele din urmă, ca fiind principalul motiv al refuzului și că celelalte motive nu au fost suficiente pentru a putea recunoaște ingerința denunțată ca fiind „necesară într-o societate democratică” (*Genov împotriva Bulgariei*).

160. Pe de altă parte, Curtea a declarat vădit nefondate capetele de cerere formulate de două grupuri de adepți ai Bisericii Unificării a lui Sun Myung Moon în Republica Cehă și, respectiv, în Bulgaria. Astfel:

- în prima cauză, care a fost examinată de Curte în raport cu art. 11 interpretat prin prisma art. 9, reclamantii s-au plâns că autoritățile cehe le-au respins cererea pentru înregistrarea organizației lor ca biserică cu personalitate juridică din două motive: refuzul reclamantilor de a prezenta autorităților un document de bază cu explicații ale doctrinei lor și încălcarea, de către aceștia, a dispozițiilor generale privind strângerea de semnături de la „persoane care au îmbrățișat doctrina Bisericii”. După efectuarea unor verificări suplimentare, autoritățile au respins o mare parte din semnăturile strânse pe motiv că semnatarii respectivi erau simpli simpatizanți, nu persoane credincioase având o relație dogmatică cu biserica; Curtea a acceptat această interpretare a legii ca fiind rezonabilă și fără caracter arbitrar. Numărul de

semnături rămase nu a ajuns la 10 000, cum se prevedea în lege pentru a înregistra o biserică. Deși admite că, la prima vedere, acest număr putea părea disproporționat, Curtea a constatat că, între timp, noua lege redusese numărul la 300 și că nimic nu îi împiedica pe reclamanți să depună o altă cerere pentru înregistrarea bisericii lor [*Lajda și alții împotriva Republicii Ceha* (dec.)];

- în a doua cauză, pe care Curtea a examinat-o în raport cu art. 9, reclamanții s-au plâns cu privire la presupusul refuz implicit al Guvernului bulgar de a înregistra organizația lor. Curtea a observat că reclamanților nu li s-a refuzat oficial înregistrarea; aceștia au primit o scrisoare din partea guvernului prin care li se solicita să completeze și să clarifice documentele prezentate, dar aceștia au decis să nu dea curs indicațiilor. Având în vedere circumstanțele cauzei, Curtea a considerat că atitudinea guvernului nu părea să fie nici dilatorie, nici să reflecte o respingere implicită (*Boychev și alții împotriva Bulgariei*).

161. În ceea ce privește cazurile de *refuz de reînregistrare* a unei organizații religioase deja recunoscute de stat – ceea ce înseamnă fie că aceasta își pierde personalitatea juridică, fie ajunge să aibă un statut juridic inferior –, Curtea preferă să examineze astfel de cauze în contextul art. 11 din Convenție (libertatea de asociere), interpretat prin prisma art. 9. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 11 în următoarele situații:

- respingerea de către autoritățile ruse a cererii de reînnoire a înregistrării filialei locale a Armatei Salvării, aceasta pierzându-și astfel personalitatea juridică, pentru motive pe care Curtea le-a declarat fie lipsite de temei juridic în legislația națională, fie arbitrare și nerezonabile („originea străină” a reclamantei; presupusa insuficiență a informațiilor privind afilierea sa religioasă; pretinsa natură „paramilitară” a acesteia; pretinsa intenție a acesteia de a încălca legislația rusă etc.) (*Filiala Moscova a Armatei Salvării împotriva Rusiei*, pct. 74-75);
- respingerea de către autoritățile ruse a cererii de reînregistrare a filialei locale a Bisericii Scientologice, respingând cel puțin 11 cereri de reînregistrare din motive neconcordante și arbitrare (presupusul caracter incomplet al dosarului, fără indicarea actelor care lipseau; cerere de prezentare a originalelor, în locul copiilor, deși legea aplicabilă nu prevedea acest lucru etc.) (*Biserica Scientologică din Moscova împotriva Rusiei*). Într-o altă cauză foarte similară, Curtea a constatat o încălcare a art. 11 ca urmare a respingerii cererii de reînregistrare a unei filiale locale a Martorilor lui Iehova (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*);
- respingerea de către autoritățile macedonene a cererii de confirmare, după intrarea în vigoare a unei noi legi, a statutului de organizație religioasă al unei comunități bektashi (un ordin sufit), de care beneficiase deja de 15 ani, dintr-un motiv pur formal, apoi respingerea unei noi cereri de înregistrare pe motiv că numele său și izvoarele doctrinei sale erau identice cu cele ale altei organizații religioase care era deja înregistrată, fapt care ar putea crea confuzie în rândul credincioșilor (*Bektashi Community și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*);
- o modificare legislativă prin care unele din organizațiile religioase recunoscute anterior în Ungaria drept „biserici” au fost trecute, împotriva voinței lor, la statutul de „asociații”, net inferior și mai dezavantajos în ceea ce privește drepturile și privilegiile (*Magyar Keresztény Mennonita Egyház și alții împotriva Ungariei*).

162. Art. 9 § 1 din Convenție nu merge până acolo încât să impună statelor contractante obligația de a recunoaște pentru *căsătoriile religioase* statut egal și efecte juridice egale cu cele ale căsătoriei civile [*X. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei din 18 decembrie 1974; *Khan împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei; *Spetz și alții împotriva Suediei*, decizia Comisiei; *Serif împotriva Greciei*, pct. 50; *Șerife Yiğit împotriva Turciei* (MC), pct. 102]. În plus, art. 9 nu reglementează condițiile căsătoriei religioase,

în sensul că acestea rămân în totalitate în domeniul de competență al fiecărei comunități religioase. În special, este de competența fiecărei comunități religioase să decidă dacă și în ce măsură permite uniuni între persoane de același sex [*Parry împotriva Regatului Unit* (dec.)]. De asemenea, nu se încalcă art. 9 în cazul în care statul impune publicarea *declarațiilor de căsătorie* conform dreptului civil și refuză să recunoască valabilitatea unei publicări religioase a declarațiilor în cadrul unui litigiu de muncă (*Von Pelser împotriva Italiei*, decizia Comisiei).

163. Comisia a respins capătul de cerere prin care un resortisant belgian s-a plâns de faptul că sistemul belgian de cumul al veniturilor soților, în scopul aplicării legislației fiscale, defavoriza cuplurile căsătorite; în opinia sa, persoanele în cazul cărora căsătoria era o taină conform religiei lor nu aveau posibilitatea de a se sustrage consecințelor fiscale defavorabile înlocuind căsătoria cu uniunea liberă. Comisia nu a constatat nicio încălcare a libertății de religie a reclamantului; aceasta a considerat că este artificială compararea situației unui cuplu căsătorit cu cea a unei conviețuiri în fapt, limitându-se, cum face reclamantul, doar la domeniul impozitării veniturilor, pierzând astfel din vedere celelalte drepturi și obligații care rezultă din căsătorie pentru soți, atât în plan profesional, cât și în plan moral (*Hubaux împotriva Belgiei*, decizia Comisiei).

164. Statul nu este obligat să recunoască, în sistemul juridic al statului, deciziile *instanțelor ecleziastice* (*Serif împotriva Greciei*, pct. 50).

165. În plus, dreptul de a-și manifesta religia prin „învățămant” nu înseamnă că statul este obligat să asigure ori să aprobe *ore de religie în școlile publice* (*Savez crkava „Riječ života” și alții împotriva Croației*, pct. 57). Cu toate acestea, în cazul în care statul decide să acorde anumitor comunități religioase astfel de privilegii, aceste privilegii intră sub incidența art. 9, astfel încât interzicerea discriminării consacrată la art. 14 din Convenție este aplicabilă (*ibidem*, pct. 58).

166. Pe de altă parte, în cazul în care, în temeiul legislației naționale, clericii anumitor culte religioase au dreptul de a oficia căsătorii cu efecte juridice în dreptul civil, sau de a se pronunța asupra anumitor litigii de drept civil (de exemplu, în materie de familie sau moștenire), statul are interesul legitim de a lua măsuri speciale de protecție împotriva fraudei și imposturii pentru toate persoanele ale căror relații ar putea fi afectate de actele clericilor respectivi (*Serif împotriva Greciei*, pct. 50).

3. Utilizarea de către stat a unor termeni peiorativi la adresa unei comunități religioase

167. Folosirea, în documente oficiale, a unor termeni peiorativi la adresa unei comunități religioase poate constitui o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9 în măsura în care este posibil ca aceasta să aibă consecințe nefavorabile asupra exercitării libertății de religie (*Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*, pct. 84).

168. Comisia a declarat inadmisibile unele cereri având ca obiect următoarele situații:

- respingerea, de către instanța națională competentă, a cererii asociației reclamante pentru a interzice guvernului federal german să facă referire la aceasta într-o publicație guvernamentală intitulată „Așa-zisele secte de tineri și psiho-grupuri din Republica Federală Germania”. Comisia a observat că dreptul reclamantei de a-și manifesta religia nu suferise nicio atingere, întrucât publicația în litigiu nu a avut niciun impact direct asupra exercitării acestui drept. Publicația a fost făcută cu unicul scop de a informa publicul larg, cu atât mai mult cu cât, potrivit instanțelor interne, anumite activități ale reclamantei – de exemplu, susținerea înlocuirii asistenței medicale cu credința religioasă – justificau avertizarea publicului în privința lor (*Universelles Leben e.V. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei);
- un articol publicat de Ministerul Educației din Bavaria într-o revistă școlară cu scopul de a avertiza elevii cu privire la presupusele pericole legate de scientologie, precum și refuzul

instanțelor de a emite o ordonanță provizorie împotriva distribuirii acestui articol. Potrivit Comisiei, articolul în litigiu se referea la scientologie în general, ca o mișcare activă la scară mondială, nu la adepții individuali ai acestei mișcări, cum erau reclamantii. În măsura în care reclamantii denunțau atitudinea negativă a vecinilor lor și a presei locale față de ei, nu există nicio dovadă a unei legături de cauzalitate între articolul în litigiu și aceste acțiuni; în orice caz, efectele articolului erau prea indirecte și îndepărtate pentru a avea efect asupra drepturilor lor prevăzute la art. 9; prin urmare, capătul de cerere era incompatibil cu Convenția (*Keller împotriva Germaniei*, decizia Comisiei).

169. La rândul său, Curtea a constatat că art. 9 nu a fost încălcat într-o cauză în care reclamantele, asociații devotate învățămintelor lui Bhagwan Shree Rajneesh (Osho), s-au plâns cu privire la folosirea, la adresa sa și în mod repetat, în comunicări oficiale ale guvernului federal german și ale membrilor săi, a termenilor „sectă”, „sectă de tineri”, „psiho-sectă”, „pseudoreligie”, „mișcare religioasă distructivă”, „mișcare care își manipulează membrii” etc. Curtea Constituțională Federală a Germaniei a decis că guvernul avea dreptul de a folosi majoritatea termenilor în litigiu; în schimb, folosirea sintagmelor „pseudo-religie” și „mișcare religioasă distructivă”, precum și afirmația privind manipularea, erau contrare Constituției. Plecând de la prezumția că a existat o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a hotărât că ingerința urmărea scopuri legitime (siguranța publică, protecția ordinii, precum a drepturilor și libertăților altora) și era proporțională cu scopurile respective. Astfel, în exercitarea obligației lor de a informa publicul cu privire la chestiuni de interes general, autoritățile federale au dorit doar să atragă atenția cetățenilor asupra unui fenomen pe care îl considerau alarmant, și anume apariția unei multitudini de noi mișcări religioase și atractivitatea lor în rândul tinerilor. Singurul scop urmărit de autorități era de a oferi persoanelor posibilitatea, după caz, de a acționa în deplină cunoștință de cauză și de a nu se afla în dificultate doar din cauza ignoranței. În plus, comportamentul Guvernului nu i-a împiedicat în niciun fel pe reclamantii să își exercite drepturile garantate de art. 9 din Convenție; mai mult, autoritățile germane au încetat în cele din urmă să utilizeze termenii în litigiu ca urmare a recomandărilor făcute într-un raport de expertiză (*Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*).

170. Pe de altă parte, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în cazul unei femei care practica meditația în cadrul mișcării religioase Osho, internată nevoluntar într-un spital de psihiatrie, diagnosticată cu psihoză acută și ținută în spital timp de 52 de zile, timp în care medicii au încercat să îi „corecteze” convingerile adresându-i-se într-un limbaj peiorativ și îndemnând-o să „adopte o atitudine critică” față de meditația și mișcarea Osho. Curtea a evidențiat în mod expres contrastul dintre această cauză și *Leela Förderkreis e.V. și alții*, citată anterior, subliniind starea acută de dependență, de vulnerabilitate și de neputință în care s-a aflat reclamanta față de medicii de care depindea diagnosticul său și reținerea sa în spital. Curtea a constatat că a existat o ingerință în exercitarea libertății de religie a persoanei respective și că această ingerință nu a fost „prevăzută de lege” (*Mockutė împotriva Lituaniei*, pct. 107131-131).

171. Curtea a declarat inadmisibilă o cerere introdusă de un grup de adepți ai religiei Martorii lui Iehova, care s-au plâns că guvernul francez le-a încălcat dreptul la libertatea de religie prin recunoașterea statutului de utilitate publică al unei asociații cunoscute sub denumirea de „Uniunea Națională a Asociațiilor pentru Apărarea Familiilor și a Persoanei” (UNADFI), care avea ca scop „combaterea încălcărilor drepturilor omului și ale libertăților fundamentale” săvârșite de „secte distrugătoare”, asociație pe care reclamantii o acuzau că este ostilă în mod deschis comunității lor religioase. Curtea a apreciat că statul nu putea fi considerat răspunzător pentru toate acțiunile întreprinse de asociațiile cărora, având în vedere statutul lor, le-a acordat calitatea de instituție de utilitate publică. Acordarea acestei calități nu includea în niciun caz transferul unui element de autoritate publică, singurul aspect de natură să angajeze răspunderea statului pentru respectarea Convenției. În cazul în care reclamantii au considerat că acțiunile concrete ale UNADFI au adus atingere drepturilor lor, astfel de pretenții trebuiau să facă obiectul unor acțiuni în justiție corespunzătoare în

fața instanțelor interne competente. În cele din urmă, Curtea a hotărât că reclamantii nu puteau să se considere „victime” ale presupusei încălcări, iar capetele lor de cerere nu intrau sub incidența competenței sale *ratione personae* [*Gluchowski și alții împotriva Franței* (dec.)].

4. Măsurile financiare și fiscale

172. Nu există, la nivel european, niciun standard comun privind finanțarea sau tratamentul fiscal al bisericilor și cultelor, aceste chestiuni fiind strâns legate de istoria și tradițiile fiecărei țări. Prin urmare, statele beneficiază de o foarte largă marjă de apreciere în acest domeniu [*Alujer Fernández și Caballero García împotriva Spaniei* (dec.)].

173. O organizație religioasă nu poate invoca art. 9 din Convenție pentru a solicita un statut fiscal special sub pretextul libertății de religie (*Association Sivananda de Yoga Vedanta împotriva Franței*, decizia Comisiei). În consecință, libertatea de religie nu implică faptul că bisericilor sau credincioșilor acestora ar trebui să li se acorde un statut fiscal diferit față de ceilalți contribuabili [*Alujer Fernández și Caballero García împotriva Spaniei* (dec.)]. În plus, art. 9 nu poate fi interpretat în sensul că ar acorda dreptul ca lăcașurile destinate unui cult în litigiu să fie scutite de orice impozit (*Iglesia Bautista „El Salvador” și Ortega Moratilla împotriva Spaniei*, decizia Comisiei). Cu toate acestea, o măsură economică, financiară sau fiscală îndreptată împotriva unei organizații religioase poate fi uneori interpretată ca o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9 din Convenție, dacă se demonstrează că aceasta creează un obstacol real și grav în calea exercitării acestor drepturi. În special, aspectele legate de funcționarea lăcașurilor religioase, inclusiv cheltuielile angajate ca urmare a statutului fiscal al acestor lăcașuri, pot avea, în anumite circumstanțe, repercusiuni semnificative asupra exercitării dreptului membrilor grupurilor religioase la manifestarea convingerilor religioase (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit*, pct. 30; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, pct. 41).

174. Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9 în următoarele cazuri:

- impozitarea donațiilor individuale primite de Asociația Martorilor lui Iehova din Franța, însoțită de dobânzi pentru întârziere și majorări, supunând asociația reclamantă regimului fiscal de drept comun al asociațiilor și excluzând-o de la avantajele fiscale rezervate anumitor asociații, inclusiv asociațiilor religioase. Măsura în litigiu, care viza toate donațiile individuale primite de asociația reclamantă, acestea reprezentând 90 % din resursele sale, a avut ca efect privarea asociației de resursele sale vitale, aceasta nemaifiind în măsură să asigure în practică adeptilor săi libera exercitare a religiei lor. Curtea a considerat că ingerința în discuție nu a îndeplinit cerința de legalitate, din cauza formulării imprecise a articolului din Codul general al impozitelor, aplicat în speță (*Association Les Témoins de Jéhovah împotriva Franței*; a se vedea de asemenea, un caz foarte asemănător cu același rezultat, *Église Évangélique Missionnaire și Salaün împotriva Franței*);
- impozitarea donațiilor individuale primite de două asociații având ca obiect cultul aumist și construirea de temple în incinta mănăstirii din Mandarom. Anterior ajustării fiscale, asociațiile luaseră decizia de a se dizolva și de a transmite toate activele lor unei asociații al cărei obiect era în esență același, pentru ca respectiva asociație să poată continua exercitarea în mod public a cultului în discuție; administrația fiscală a introdus o acțiune la instanța competentă și a obținut revocarea transferului. Curtea a recunoscut că, întrucât viza practica și lăcașurile de cult ale religiei în discuție, măsura în litigiu se interpreta ca o ingerință în exercitarea drepturilor protejate de art. 9 din Convenție; aceasta a concluzionat că a existat o încălcare din același motiv ca în cauza *Association Les Témoins de Jéhovah împotriva Franței* (*Association Cultuelle du Temple Pyramide împotriva Franței*; *Association des Chevaliers du Lotus d’Or împotriva Franței*).

175. Pe de altă parte, Curtea a declarat inadmisibilă o cerere similară celei din cauzele citate anterior, cu deosebirea că, deși asociația reclamantă funcționa parțial cu ajutorul donațiilor individuale, impozitarea acestora nu a avut ca efect privarea acestora de resursele sale vitale sau împiedicarea activităților sale religioase [*Sukyo Mahikari France împotriva Franței* (dec.), pct. 20].

176. Curtea a constatat o încălcare a art. 14 din Convenție (interzicerea discriminării) coroborat cu art. 9 în următoarele cazuri:

- refuzul de a scuti comunitatea Martorii lui Iehova de la plata impozitelor pe succesiune și pe donație, pe motiv că o astfel de scutire era rezervată în legislația națională numai „societăților religioase recunoscute”, nu și unor organizații religioase „înregistrate”, cum era reclamanta (*Jehovas Zeugen in Österreich împotriva Austriei*);
- refuzul Direcției Afaceri Religioase din Turcia de a acoperi costurile energiei electrice ale unui centru religios alevi care găzduia un cemevi (lăcaș de cult alevi), așa cum proceda cu costurile energiei electrice ale moscheilor, bisericilor și sinagogilor. Refuzul s-a bazat pe nerecunoașterea cemevi ca „lăcaș de cult”, fapt care, la rândul său, era motivat de refuzul autorităților turce de a considera că alevismul este o religie separată, nu o simplă ramură a Islamului. Curtea a considerat că această diferență de tratament nu a avut o justificare obiectivă și rezonabilă [*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*; *Izzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC)].

177. Pe de altă parte, Curtea a constatat neîncălcarea art. 14 coroborat cu art. 9 ca urmare a refuzului autorităților britanice de a acorda o scutire totală de la anumite taxe unui templu mormon (închis publicului larg și rezervat exclusiv persoanelor care au obținut o recomandare specială), deși scutirea respectivă era acordată capelelor sau caselor de rugăciuni mormone care erau accesibile publicului. Curtea și-a exprimat îndoielile cu privire la chestiunea dacă litigiul intră sub incidența art. 9. Cu toate acestea, chiar presupunând că acesta din urmă era aplicabil, diferența de tratament invocată avea o justificare obiectivă și rezonabilă: era bazată pe ideea că accesul publicului larg la sărbătorile religioase era benefic pentru întreaga societate deoarece putea să disipeze suspiciunile și să contracareze prejudecățile într-o societate religioasă. În plus, Biserica Mormonă nu era tratată diferit față de alte comunități religioase, inclusiv Biserica Anglicană oficială, ale cărei capele private erau supuse aceleiași regim fiscal ca și templele mormone. Mai mult, ca lăcaș de cult, templul în discuție beneficia în continuare de reducerea cu 80 % a taxelor (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit*).

178. În mod similar, organele Convenției au respins capete de cerere referitoare la următoarele situații:

- faptul că administrația fiscală spaniolă a refuzat să scutească o biserică evanghelică protestantă de impozitul pe teren aferent lăcașurilor sale de cult, deși Biserica Catolică beneficia de o astfel de scutire. Comisia nu a constatat nicio aparentă discriminare în speță: astfel, scutirile fiscale acordate Bisericii Catolice erau prevăzute în acordurile încheiate între statul pârât și Sfântul Scaun, care impuneau obligații reciproce ambelor părți. În schimb, comunitatea reclamantă, care nu a solicitat niciodată încheierea unui astfel de acord cu statul, nu avea aceleași obligații față de stat ca Biserica catolică (*Iglesia Bautista „El Salvador” și Ortega Moratilla împotriva Spaniei*, decizia Comisiei);
- obligarea reclamantei, o societate care preda yoga, la plata impozitului pe profit, pe motiv că cursurile de yoga pe care le preda aveau caracter lucrativ. În plus, Comisia a respins afirmația potrivit căreia reclamanta a fost victima unei discriminări față de activitățile religioase ale altor comunități, în special ale Bisericii Catolice, al căror caracter non-profit a fost recunoscut de stat. Astfel, neavând statut de asociație religioasă, reclamanta nu se afla într-o situație

similară, nici măcar comparabilă, cu cea a unor astfel de asociații (*Association Sivananda de Yoga Vedanta împotriva Franței*, decizia Comisiei);

- decizia autorităților și instanțelor germane de a trece donația acordată reclamantei, o asociație islamică, de Partidul Socialismului Democratic pe vremea fostei Republici Democrate Germane (RDG), sub administrarea unei instituții fiduciare, precum și de a pune sechestru pe bunurile corespunzătoare. Curtea a constatat că măsura denunțată se încadra în circumstanțele excepționale legate de reunificarea Germaniei; mai exact, aceasta a fost o reglementare generală, aplicată în RDG în perioada anterioară reunificării, în vederea verificării provenienței activelor aparținând partidelor politice și organizațiilor conexe. După ce a concluzionat că ingerința în litigiu era în conformitate cu art. 1 din Protocolul nr. 1 (dreptul la respectarea bunurilor), Curtea a ajuns la aceeași concluzie în privința art. 9. Aceasta și-a exprimat îndoielile cu privire la existența unei ingerințe în exercitarea libertății de religie, deoarece măsura în litigiu nu viza nici organizarea internă a asociației reclamante, nici recunoașterea oficială a acesteia de către stat. În orice caz, măsura era prevăzută de lege, avea scopul legitim de a proteja moralitatea publică și drepturile și libertățile altora și nu a fost disproporționată în raport cu aceste obiective (*Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e.V. împotriva Germaniei* (dec.)).

179. În unele state din Europa există un *impozit religios* (impozit bisericesc, taxă religioasă etc.), care este perceput de stat și transferat ulterior anumitor organizații religioase sau este perceput de o organizație religioasă care poate solicita plata acestuia prin intermediul unei acțiuni introduse în fața instanțelor statului. În alte state, legea permite contribuabilului să aloce un procent stabilit din impozitul său pe venit unei organizații religioase concrete. Însăși existența impozitului religios nu ridică în sine o problemă în raport cu art. 9 din Convenție, deoarece dreptul statului de a percepe acest impozit este unul dintre „scopurile legitime” în sensul alin. 2 al articolului menționat (*Wasmuth împotriva Germaniei*, pct. 55; *Klein și alții împotriva Germaniei*, pct. 89). În plus, art. 1 din Protocolul nr. 1, referitor la dreptul la respectarea bunurilor, recunoaște în mod explicit competențele statului de a percepe impozite (*C. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei). Cu toate acestea, larga marjă de apreciere recunoscută statelor membre în ceea ce privește impozitul religios nu înseamnă că nu poate exista niciodată o problemă legată de libertatea de religie în acest domeniu. Dimpotrivă, Curtea a susținut că pot exista situații când ingerința legată de sistemul de colectare a impozitului religios este semnificativă și când punerea în echilibru a intereselor în discuție poate duce la constatarea unei încălcări (*Wasmuth împotriva Germaniei*, pct. 61).

180. Colectarea, de către o biserică – cu ajutorul statului, a contribuțiilor datorate de membrii săi nu aduce atingere în sine activităților enumerate la art. 9 § 1 („cultul, învățământul, practicile și îndeplinirea ritualurilor”). Într-adevăr, situația membrilor unei organizații religioase este, în acest sens, comparabilă cu obligația membrilor unei asociații private de a cotiza la aceasta, iar art. 9 nu poate fi interpretat ca acordând unei persoane dreptul de a rămâne membru al unei biserici și de a fi totuși scutită de obligațiile legale, în special financiare, care decurg din statutul de membru în conformitate cu reglementările autonome ale bisericii în discuție (*E. și G.R. împotriva Austriei*, decizia Comisiei).

181. Desigur, ca regulă generală, chiar dacă statul poate să perceapă un impozit religios sau o contribuție similară în beneficiul unei biserici, această măsură *poate viza numai membrii acesteia*. Astfel, în cazul în care statul stabilește un regim fiscal în temeiul căruia o persoană fizică este obligată, direct sau indirect, să sprijine financiar o organizație religioasă din care nu face parte, acest lucru constituie o ingerință în aspectul negativ al libertății de religie (*Klein și alții împotriva Germaniei*, pct. 81).

182. De exemplu, Curtea a constatat existența unei ingerințe într-un caz în care un soț care nu era membru al bisericii de care aparținea soția sa și căruia administrația fiscală i-a rambursat un quantum redus al impozitului fiscal datorat; era vorba de o deducere directă, cu titlu de compensare, din

cuantumul unei taxe bisericești speciale datorate de soția sa. Cu alte cuvinte, acesta era supus obligațiilor financiare ale soției sale față de o biserică din care nu făcea parte (*Klein și alții împotriva Germaniei*, pct. 81-83). Totuși, ingerința era justificată în sensul art. 9 § 2 din Convenție deoarece, în primul rând, compensația în discuție avusese loc deoarece cuplul însuși optase de bună voie pentru impozitarea comună și, în al doilea rând, reclamantul ar fi putut reveni asupra opțiunii depunând o cerere de decontare. În aceste condiții, compensarea era o modalitate proporțională pentru stat de a regulariza obligațiile fiscale ale cuplului.

183. Obligația contribuabilului de a plăti impozitul religios către o biserică al cărei membru nu este se poate justifica, de asemenea, în cazurile excepționale în care biserica respectivă îndeplinește anumite funcții de serviciu public, nu de natură religioasă, și în cazul în care impozitul respectiv este utilizat pentru a finanța doar aceste funcții nereligioase. Astfel:

- Comisia a considerat că a fost încălcat art. 9 din Convenție într-o cauză în care reclamantul, care lucra în Suedia, dar care nu avea legal statutul de „rezident” în țara respectivă, a fost obligat la plata taxei bisericești către Biserica Suedeză (luterană, care avea statut de biserică de stat la momentul respectiv) din care nu făcea parte, fără nicio posibilitate de scutire (*Darby împotriva Suediei*, raportul Comisiei, pct. 57-60). Totuși, când dosarul cauzei a ajuns la Curte, aceasta a ales să o examineze nu în raport cu art. 9 din Convenție, ci în raport cu art. 14 din Convenție coroborat cu art. 1 din Protocolul nr. 1 (discriminare între rezidenți și nerezidenți în exercitarea dreptului acestora la respectarea proprietății), considerând că acesta a fost încălcat (*Darby împotriva Suediei*, pct. 34-35);
- Curtea a declarat vădit nefondat capătul de cerere formulat de un resortisant suedez care, nefiind membru al Bisericii Suedeze, trebuia totuși să îi plătească o „taxă de dizident” reprezentând 25 % din taxa religioasă normală. Curtea a constatat că, în speță, contribuția solicitată de la reclamant era destinată finanțării sarcinilor nereligioase ale Bisericii Suedeze în interesul societății în ansamblu, precum organizarea de funeralii, îngrijirea persoanelor vârstnice și administrarea patrimoniului arhitectural național; în plus, procentul de 25 % nu era arbitrar, ci era calculat pentru a corespunde proporției costurilor unor astfel de activități în economia bisericii [*Bruno împotriva Suediei* (dec.); *Lundberg împotriva Suediei* (dec.)].

184. Toate cauzele citate mai sus au vizat *persoane fizice*. Pe de altă parte, o *societate comercială* cu scop complet lucrativ, chiar dacă este înființată și administrată de o asociație filozofică, nu poate invoca art. 9 pentru a nu plăti impozitul religios perceput pe baza unei legi aplicabile tuturor societăților comerciale (*Societatea comercială X. împotriva Elveției*, decizia Comisiei; *Kustannus OY Vapaa Ajatteli AB și alții împotriva Finlandei*, decizia Comisiei).

185. Prin urmare, un impozit privind cultele religioase nu aduce atingere în sine libertății de religie dacă legislația internă prevede posibilitatea ca persoana respectivă să *se retragă din biserică în cauză* dacă dorește acest lucru (*Klein și alții împotriva Germaniei*, pct. 113). Totuși, autoritățile interne dispun de o largă marjă de apreciere la stabilirea condițiilor în care o persoană poate fi considerată în mod valabil că a ales să părăsească o comunitate religioasă; prin urmare, acestea pot solicita indicarea clară și fără echivoc a voinței în acest sens (*Gottesmann împotriva Elveției*, decizia Comisiei).

186. Organele Convenției nu au identificat nicio aparentă încălcare a art. 9 (interpretat singur sau coroborat cu art. 14, care interzice discriminarea) în următoarele cazuri:

- aplicarea, în cazul reclamantilor, un cuplu catolic, a sistemului austriac de contribuții bisericești, potrivit căruia aceștia erau obligați să plătească contribuții periodice Bisericii Catolice; în caz de nerespectare a obligației, biserica avea dreptul de a-i acționa în justiție în fața instanțelor civile pentru a solicita plata sumelor în litigiu. Comisia a observat că obligația în litigiu putea fi evitată dacă reclamantii părăseau biserica; prin faptul că a prevăzut în mod expres această posibilitate în legislația sa, statul a introdus suficiente garanții pentru a le

asigura reclamanților exercitarea libertății de religie; pe de altă parte, reclamanții nu puteau deduce din art. 9 din Convenție vreun „drept” de a rămâne membri ai Bisericii Catolice, fiind, în același timp, scutiți de obligațiile impuse de aceasta. În plus, faptul că statul își punea instanțele civile la dispoziția bisericilor, dar și a oricăror alte persoane, pentru a obține executarea unei obligații nu ridica nicio problemă în contextul dreptului la respectarea bunurilor, garantat prin art. 1 din Protocolul nr. 1 (*E. și G.R împotriva Austriei*, decizia Comisiei);

- obligarea reclamanților, de către autoritățile elvețiene, la plata retroactivă a unui impozit religios pentru apartenența lor la Biserica Catolică într-o perioadă în care aceștia au susținut că nu mai făceau parte din această biserică. În speță, autoritățile naționale au recunoscut retragerea acestora din biserică abia din momentul în care fiecare dintre aceștia a arătat în mod explicit și clar că dorește să nu mai fie membru al acesteia, simpla barare a rubricii „religie” în declarațiile fiscale nefiind suficientă în acest sens (*Gottesmann împotriva Elveției*, decizia Comisiei);
- cazul a patru reclamanți care s-au plâns de faptul că administrația fiscală germană a calculat și a perceput taxe sau impozite religioase pe baza venitului lor cumulat și a venitului soților lor respectivi. În special, aceștia s-au plâns cu privire la necesitatea de a apela la asistența financiară a soțului/soției pentru a plăti o taxă bisericească specială, ceea ce îl pune pe credinciosul dornic să își exercite libertatea de religie într-o situație de dependență de soț/soție, sau cu privire la obligația de a plăti un impozit bisericesc nejustificat de mare deoarece în calcularea acestuia a fost inclus și venitul soțului/soției. Însă taxele sau impozitele în litigiu au fost calculate și percepute de bisericile respective, nu de stat; aceasta era așadar o activitate autonomă a fiecăreia dintre biserici și nu putea fi imputată statului german. În plus, legislația națională le acorda reclamanților libertatea de a părăsi biserica (*Klein și alții împotriva Germaniei*, pct. 113-118 și 129-134);
- posibilitatea garantată reclamanților, protestanți evangheliști spanioli, de a direcționa un anumit procent din impozitul lor pe venit fie sprijinirii economice a Bisericii Catolice, fie altor scopuri de interes social, dar nu propriei lor biserici. Curtea a constatat că comunitatea religioasă în care reclamanții erau membri nu a încercat să încheie cu statul spaniol un acord care să permită direcționarea aceluși procent din impozit către scopul dorit, deși o astfel de posibilitate era acordată de legislația națională. În ceea ce privește tratamentul fiscal specific acordat Bisericii Catolice, acesta s-a bazat pe acorduri încheiate între statul pârât și Sfântul Scaun, care impuneau ambelor părți obligații reciproce, ca de exemplu obligația bisericii de a pune patrimoniul său istoric, artistic și documentar în serviciul societății [*Alujer Fernández și Caballero García împotriva Spaniei* (dec.)];
- posibilitatea garantată contribuabililor italieni de a direcționa opt miimi din impozitul pe venit fie statului, fie Bisericii Catolice, fie uneia dintre instituțiile reprezentative ale celorlalte cinci religii care au fost de acord să primească o astfel de subvenție după ce au încheiat o convenție specială cu statul. Contrar susținerilor reclamantului, Curtea a constatat că legea garanta contribuabililor opțiunea de a nu exprima o alegere în legătură cu acest aspect, astfel încât dispoziția în litigiu nu presupunea nicio obligație de a-și manifesta convingerile religioase [*Spampinato împotriva Italiei* (dec.)];
- legislația națională care, deși garantează membrilor *tuturor* comunităților religioase legal recunoscute dreptul de a direcționa un procent din impozitul lor comunității respective, acorda în plus anumite sume anuale din bugetul de stat exclusiv bisericii naționale (în acest caz, Biserica Luterană Islandeză), clericii acesteia având statutul de funcționari publici [*Ásatrúarfélagið împotriva Islandei* (dec.)].

187. Trebuie remarcat faptul că, în cauzele menționate anterior, este vorba fie despre un impozit bisericesc specific, fie despre direcționarea voluntară, de către un contribuabil, a unui procent exact din impozitul general pe care l-a plătit administrației fiscale. Pe de altă parte, art. 9 din Convenție nu garantează contribuabilului niciun drept cu privire la *politica fiscală și bugetară generală a statului*, în cazul în care nu există nicio legătură directă și trasabilă între plata unei anumite sume și utilizarea ulterioară a acesteia. În consecință, Comisia a respins capătul de cerere formulat de un quaker pacifist care nu dorea să plătească o anumită cotă din impozitul pe venit dacă nu avea asigurarea că aceasta nu va fi alocată pentru finanțarea sectorului militar. În opinia Comisiei, obligația de a plăti impozitul este o obligație generală, care nu are, în sine, un impact precis asupra conștiinței; neutralitatea sa este ilustrată în special de faptul că niciun contribuabil nu poate să influențeze alocarea impozitelor pe care le plătește, nici să decidă în privința lor după ce au fost percepute (*C. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei; soluție confirmată în *H. și B. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei). Comisia a ajuns la aceeași concluzie în cauza unui avocat francez care era împotriva avortului și care a solicitat dreptul de a nu plăti o anumită cotă din impozit care servea la finanțarea avorturilor (*Bouessel du Bourg împotriva Franței*, decizia Comisiei).

188. Ulterior, Comisia a precizat că nu exista nicio aparentă ingerință în exercitarea libertății de religie chiar dacă statul utiliza sumele bugetare obținute din impozitele generale pentru a sprijini anumite comunități religioase sau activitățile lor religioase (*Darby împotriva Suediei*, raportul Comisiei, pct. 56).

189. În materie de *asigurări obligatorii și securitate socială*, în anii 1960, Comisia a trebuit să examineze o serie de cereri formulate de protestanți reformați din Țările de Jos care, invocând art. 9, au solicitat dreptul de a nu încheia contracte de asigurări de diferite tipuri, impuse prin lege, și de a nu se afilia la anumite organisme sau mecanisme înființate de stat. Motivarea lor era următoarea. Pe de o parte, Dumnezeu este cel care oferă oamenilor prosperitatea dar și necazurile; prin urmare, nu este permisă încercarea de a preveni sau limita în prealabil efectele unor eventuale catastrofe. Pe de altă parte, Dumnezeu în Biblie a impus tuturor creștinilor să asigure subzistența persoanelor în vârstă și a celor infirmi; prin urmare, luând această chestiune în propriile mâini și instituind un regim de pensii pensie pentru limită de vârstă finanțat de stat, autoritățile au încălcat preceptul divin expres, iar reclamantii nu doreau să fie implicați în acest păcat. În această categorie de cauze, Comisia a respins următoarele capete de cerere:

- capătul de cerere formulat de operatorul unei fabrici de produse lactate, care s-a plâns cu privire la sancțiunile pe care le-a suferit ca urmare a refuzului său de a se înscrie în serviciul de asigurări de sănătate, condiție în principiu impusă prin lege pentru creșterea animalelor; chiar și în ipoteza că a existat o ingerință în exercitarea drepturilor garantate de art. 9, aceasta era „necesară într-o societate democratică” pentru protecția „sănătății publice”, acest scop putând include, în mod rezonabil, prevenirea bolilor în rândul efectivelor de animale (*X. împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei din 14 decembrie 1962);
- capătul de cerere formulat de o biserică reformată și doi dintre reprezentanții acesteia care, deși nu se opuneau oricărei forme de asigurări, doreau totuși o scutire de la obligația de a contribui la sistemul de pensii pentru limită de vârstă. Comisia a constatat că legislația Țărilor de Jos îi scutea pe obiectorii pe motive de conștiință de la plata contribuției directe la sistem, efectuând în schimb plăți echivalente sub formă de impozite. Prin urmare, legiuitorul național a luat suficient în considerare interesele specifice ale Bisericii Reformate și nu exista nicio aparentă încălcare a art. 9 în speță (*Biserica Reformată din X. împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei);
- capătul de cerere formulat de un bărbat care s-a plâns de discriminare, în sensul că legislația neerlandeză acorda scutirea de obligația de a contribui la sistemul de pensii pentru limită de vârstă (deși obliga persoanele respective să efectueze plăți echivalente sub formă de impozite) numai persoanelor care, din motive religioase, se opuneau în mod oficial *oricărui*

tip de asigurări, ceea ce nu era cazul reclamantului (*X. împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei din 14 decembrie 1965);

- capătul de cerere formulat de un comerciant care se opune *oricărei* forme de asigurare și care a fost condamnat la amendă și confiscarea vehiculului său profesionist pentru că a condus vehiculul fără să fi încheiat o asigurare obligatorie de răspundere civilă. În speță, reclamantul a recunoscut că putea beneficia de scutirea prevăzută de lege; totuși, având în vedere că oricum efectua plăți echivalente sub formă de impozite, acesta a considerat că această posibilitate era inacceptabilă din punct de vedere moral. Comisia a considerat că ingerința denunțată era „necesară într-o societate democratică” pentru protecția „drepturilor altora”, și anume terți care ar fi putut fi victime ale unor eventuale accidente (*X. împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei din 31 mai 1967).

190. Într-o perioadă ceva mai recentă, Comisia a respins, de asemenea, o cerere similară formulată de un medic din Țările de Jos care era adeptul învățăturilor antropozofiei și care a solicitat dreptul de a nu se înscrie într-un sistem de pensii de serviciu pentru limită de vârstă, conform prevederilor legii. Comisia a constatat că obligația de a fi membru al unui sistem de pensii se aplica tuturor medicilor generaliști pe o bază perfect neutră, despre care nu se putea spune că avea o legătură strânsă cu religia sau convingerile persoanei respective (*V. împotriva Țărilor de Jos*, decizia Comisiei).

191. Curtea a concluzionat că nu a existat nicio aparentă încălcare a art. 14 (interzicerea discriminării) coroborat cu art. 9, ca urmare a faptului că fondul primar de asigurări de sănătate i-a obligat pe liderii unei asociații de inspirație creștină „având scopul de a acționa pentru dezvoltarea deplină a omului prin artă și frumusețe” să contribuie la sistemul general de asigurări sociale, pe motiv că activitatea acestora, pentru care asociația acoperea toate costurile, era o activitate „plătită”, nu o activitate „voluntară”, în sensul legii. Reclamanta s-a considerat victima unui tratament discriminatoriu în comparație cu clericii altor culte, ale căror activități religioase nu se încadrau în sistemul general de asigurări sociale, precum și cu alți voluntari din aceeași federație de care aparținea reclamanta. Curtea a subliniat că, în conformitate cu legislația franceză, călugării și călugărițele datorau contribuții la sistemul general de asigurări sociale, având în același timp posibilitatea de a fi înscriși într-un sistem special; cu toate acestea, când participau la activități în afara formării lor religioase, intrau sub incidența sistemului general de asigurări sociale [*Office culturel de Cluny împotriva Franței* (dec.)].

5. Măsuri adoptate împotriva partidelor politice de inspirație religioasă

192. Art. 9 nu interzice subvenționarea partidelor politice și nici nu conferă dreptul de a participa la alegeri în calitate de partid politic (*X., Y. și Z. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei).

193. Curtea nu a declarat niciodată că înființarea unui *partid politic inspirat de postulatele unei religii* ar fi o formă de „manifestare a religiei” protejată de art. 9 din Convenție. Pe de altă parte, Curtea a trebuit să examineze cauze introduse de astfel de partide și să pună în discuție măsurile luate de state împotriva acestora. În această privință, Curtea a hotărât că un partid politic poate să promoveze o modificare a legii sau a structurilor legale ori constituționale ale statului, cu două condiții: i) mijloacele folosite în acest scop trebuie să fie legale și democratice; ii) modificarea propusă trebuie ea însăși să fie compatibilă cu principiile democratice fundamentale. Rezultă de aici în mod necesar că un partid politic ai cărui lideri incită la folosirea violenței sau propun un proiect politic care nu respectă democrația ori vizează distrugerea acesteia, precum și nerespectarea drepturilor și libertăților pe care le recunoaște aceasta, nu poate să se prevaleze de protecția Convenției împotriva sancțiunilor aplicate pentru aceste motive. Cu condiția îndeplinirii cerințelor de mai sus, un partid politic inspirat din valorile morale ale unei religii nu poate fi considerat încă de la început ca încălcând principiile fundamentale ale democrației, așa cum sunt acestea reflectate în Convenție [*Refah Partisi (Partidul Prosperității) și alții împotriva Turciei* (MC); *Staatkundig Gereformeerde Partij împotriva Țărilor de Jos* (dec.), pct. 71].

Pe de altă parte, orice stat contractant poate, în mod legitim, să împiedice normele de drept privat de inspirație religioasă să încalce ordinea publică și valorile democrației în sensul Convenției [*Refah Partisi (Partidul Prosperității) și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 128].

194. Astfel, Curtea a constatat:

- neîncălcarea art. 11 din Convenție (libertatea de asociere) în cazul dizolvării unui partid politic din Turcia și interzicerea, temporară, a exercitării de funcții comparabile în orice alt partid politic, aplicată conducerii acestuia. Curtea a constatat, printre altele, că partidul făcea eforturi în vederea stabilirii unui regim politic bazat pe legea Șaria (care ar fi incompatibil cu democrația) și a unui sistem multijuridic de drept privat, care permite discriminarea pe motive de sex a persoanelor, ca de exemplu poligamia și privilegiile pentru bărbați în materie de divorț și succesiune (care ar fi contrar egalității sexelor, una dintre valorile fundamentale protejate de Convenție) [*Refah Partisi (Partidul Prosperității) și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 128];
- inadmisibilitatea pe motiv de incompatibilitate *ratione materiae* cu Convenția a unei cereri formulate de un „partid politic islamic global”, care s-a plâns de interzicerea, de către autoritățile germane competente, a activităților sale pe teritoriul german. Curtea a considerat că respectivul partid, întrucât milita pentru distrugerea violentă a statului Israel și exterminarea sau expulzarea locuitorilor acestuia, nu putea să se prevaleze de protecția conferită de art. 9, 10 și 11 prin aplicarea art. 17 din Convenție (interzicerea abuzului de drept) [*Hizb Ut-Tahrir și alții împotriva Germaniei* (dec.)];
- inadmisibilitatea, ca vădit nefondată, a unei cereri formulate de un partid politic neerlandez de inspirație protestantă reformată, care a făcut plângere împotriva unei hotărâri a Curții Supreme a Țărilor de Jos în care se declara că statul trebuie să ia măsuri (necesitate) pentru a pune capăt practicii partidului de a nu admite femeile în cadrul organelor sale de conducere și în listele de candidați pentru alegeri; această practică era motivată de o convingere sinceră, bazată pe textul anumitor pasaje din Biblie. Curtea a examinat cererea în raport cu art. 9, 10 și 11 din Convenție, fără să le diferențieze. Lăsând la o parte chestiunea dacă partidul reclamant putea să se considere „victimă” înainte de luarea unei măsuri specifice împotriva sa, Curtea a declarat că poziția partidului respectiv cu privire la rolul femeilor în politică era în contradicție flagrantă cu valorile fundamentale ale Convenției. Curtea a considerat că, în speță, nu era decisiv faptul că nicio femeie nu a dorit până în acel moment să candideze pentru partidul reclamant [*Staatkundig Gereformeerde Partij împotriva Țărilor de Jos* (dec.)].

B. Obligații negative: respectarea autonomiei organizațiilor religioase

1. Principiul autonomiei organizațiilor religioase

195. În mod tradițional și universal, comunitățile religioase există ca structuri organizate. Atunci când în joc se află organizarea comunității religioase, art. 9 se interpretează prin prisma art. 11 din Convenție, care protejează viața asociativă împotriva oricărei ingerințe nejustificate a statului. Sub acest aspect, dreptul credincioșilor la libertatea de religie presupune posibilitatea comunității religioase de a funcționa în mod pașnic, fără ingerință arbitrară din partea statului. *Autonomia comunităților religioase* este indispensabilă pentru pluralism într-o societate democratică și constituie însăși baza protecției oferite de art. 9 din Convenție. Aceasta este de interes direct nu doar pentru organizarea comunităților respective ca atare, ci și pentru exercitarea efectivă a dreptului la libertatea de religie de către toți membrii activi ai acestora. Dacă organizarea vieții comunității nu ar fi protejată de art. 9 din Convenție, toate celelalte aspecte ale libertății de religie a persoanei ar fi vulnerabile

[*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), pct. 62 și 91; *Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), pct. 127]. Structura internă a unei organizații religioase și condițiile pentru a dobândi calitate de membru constituie mijloace prin care aceste organizații își manifestă convingerile și își păstrează tradițiile religioase (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, pct. 150).

196. Principiul autonomiei enunțat mai sus interzice statului să oblige o comunitate religioasă să admită noi membri ori să îi excludă pe alții. Organizațiile religioase trebuie să fie complet libere să decidă condițiile și modalitățile de admitere a noilor membri și de excludere a membrilor existenți (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, pct. 146 și 150).

197. În cadrul activităților lor, comunitățile religioase se supun normelor pe care adepții acestora le consideră adesea ca fiind de origine divină. Ceremoniile religioase au o semnificație și o valoare sacră pentru credincioși atunci când sunt oficiate de personalul clerical (episcopi, preoți, pastori, rabini, imami, muftii etc.) care sunt împuterniciți în acest sens în temeiul acelor norme. Personalitatea acestora din urmă este, cu siguranță, importantă pentru orice membru activ al comunității, iar participarea lor la viața comunității este așadar o manifestare specială a religiei care, în sine, beneficiază de protecția conferită de art. 9 din Convenție [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), pct. 62; *Miroļubovs și alții împotriva Letoniei*, pct. 80].

198. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 ca urmare a măsurilor de reglementare a vieții religioase a ciprioților greci de religie ortodoxă din „Republica Turcă a Ciprului de Nord”, întrucât autoritățile acesteia din urmă nu au aprobat numirea preoților în regiune, deși mai exista unul singur pentru întreaga regiune [*Cipru împotriva Turciei* (MC), pct. 243-246].

199. Pedepsirea unei persoane pentru simplul motiv că a acționat în calitate de lider religios al unui grup care îl urmează de bună voie – chiar dacă acest lucru nu a fost recunoscut de stat – nu poate fi compatibil cu cerințele pluralismului religios într-o societate democratică (*Serif împotriva Greciei*, pct. 51). Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9 ca urmare a condamnării penale a reclamantului, teolog musulman grec, pentru „uzurparea funcțiilor de preot al unei religii cunoscute” și „purtarea în public, fără drept, a ținutei de preot al acestei religii”. În speță, reclamantul fusese ales muftiul cultului musulman din Rodopi de către credincioși musulmani, dar nu fusese recunoscut de stat, care numise o altă persoană pe acel post. Într-adevăr, acesta participase la o serie de slujbe religioase ca muftiu, însă nu încercase niciodată să exercite funcțiile judiciare și administrative prevăzute de legislația statului privind muftiul și personalul clerical al „religiilor recunoscute” (*ibidem*). Într-un caz similar, care însă viza persoana aleasă ca muftiu al cultului musulman din Xanthi, Curtea a ajuns la aceeași concluzie, precizând că eventuala tensiune pe care prezența a doi muftii ar putea să o creeze în rândul locuitorilor din zonă nu era suficientă pentru a justifica ingerința în litigiu deoarece rolul autorităților de stat este tocmai acela de a se asigura că grupurile opuse se tolerează [*Agga împotriva Greciei* (nr. 2); a se vedea de asemenea *Agga împotriva Greciei* (nr. 3) și *Agga împotriva Greciei* (nr. 4)].

200. În ceea ce privește, în special, Armata Salvării, a cărei structură internă se bazează pe folosirea unor grade similare celor din armată și pe purtarea uniforme, Curtea a hotărât că acest fapt se interpretează ca o manifestare legitimă a convingerilor religioase ale organizației respective. Prin urmare, nu se poate afirma cu seriozitate că, în consecință, Armata Salvării ar aduce atingere integrității ori siguranței statului (*Filiala Moscova a Armatei Salvării împotriva Rusiei*, pct. 92). La modul general, folosirea termenilor și alegoriilor militare de către o organizație religioasă nu este suficientă, în sine, pentru a justifica restrângerea activităților sale (a se vedea, în contextul art. 10 interpretat prin prisma art. 9, *Ibragim Ibragimov și alții împotriva Rusiei*, pct. 120).

2. Amestecul statului în conflictele intra- sau interconfesionale

201. O „societate democratică” este caracterizată de pluralism, toleranță și deschidere. Deși, uneori, interesele indivizilor trebuie să se subordoneze intereselor grupului, democrația nu se reduce la

supremația constantă a opiniei unei majorități, ci impune un echilibru care asigură persoanelor minoritare un tratament just și care evită orice abuz de poziție dominantă [*Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), pct. 108]. Pluralismul se bazează, de asemenea, pe recunoașterea și respectarea, cu adevărat, a diversității și dinamicii tradițiilor culturale, a identităților etnice și culturale, a convingerilor religioase, precum și a ideilor și conceptelor artistice, literare și socioeconomice. Interacțiunea armonioasă dintre persoane și grupuri cu identități diferite este esențială pentru coeziunea socială. Respectarea diversității religioase este, cu siguranță, una dintre cele mai importante provocări actuale, motiv pentru care autoritățile trebuie să perceapă diversitatea religioasă nu ca pe o amenințare, ci o bogăție [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 109].

202. Pluralismul și democrația trebuie să se bazeze pe dialog și pe spiritul compromisului, care necesită în mod inevitabil din partea persoanelor diferite concesii care se justifică în scopul protejării și promovării idealurilor și valorilor unei societăți democratice [*S.A.S. împotriva Franței* (MC), pct. 128]. Într-o societate democratică, în care mai multe religii sau ramuri ale aceleiași religii coexistă în cadrul aceleiași populații, se poate dovedi necesară adăugarea de limitări la această libertate pentru a concilia interesele diferitelor grupuri și pentru a asigura respectarea convingerilor tuturor. Cu toate acestea, în exercitarea puterii sale de reglementare în acest domeniu și în relația sa cu diversele religii, culte și convingeri, statul trebuie să fie neutru și imparțial; aceasta are de a face cu menținerea pluralismului și a bunei funcționări a democrației (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 115-116).

203. În acest context, Curtea a subliniat adesea rolul statului ca organizator neutru și imparțial al exercitării diferitelor culte, religii și convingeri, și a precizat că acest rol contribuie la ordine publică, pace religioasă și toleranță într-o societate democratică [*Bayatyan împotriva Armeniei* (MC), pct. 120; *S.A.S. împotriva Franței* (MC), pct. 127]. Aceasta se aplică relațiilor dintre credincioși și necredincioși, precum și relațiilor dintre adepții diferitelor religii, culte și credințe [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), pct. 60].

204. Obligația de neutralitate nu se poate interpreta ca având potențialul de a diminua rolul unei credințe sau al unei biserici îmbrățișate din punct de vedere tradițional și cultural de populația unei anumite țări (*Membrii Congregației Martorilor lui Iehova din Gldani și alții împotriva Georgiei*, pct. 132). Astfel, decizia de a continua sau nu o tradiție se circumscrie, în principiu, marjei de apreciere a statului pârât. Curtea trebuie, de altfel, să țină seama de faptul că Europa este caracterizată de o mare diversitate în rândul statelor membre care o alcătuiesc, în special în ceea ce privește dezvoltarea culturală și istorică. Pe de altă parte, referirea la o tradiție nu poate scuti un stat contractant de obligația sa de a respecta drepturile și libertățile consacrate în Convenție și în protocoalele sale [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), pct. 68].

205. Obligația de neutralitate și imparțialitate a statului este incompatibilă cu orice putere de apreciere din partea statului cu privire la legitimitatea convingerilor religioase sau a modurilor de exprimare a acestora [*Manoussakis și alții împotriva Greciei*, pct. 47; *Bayatyan împotriva Armeniei* (MC), pct. 120]. În mod similar, când exercitarea dreptului la libertatea de religie sau a unuia dintre aspectele sale este condiționată, în conformitate cu legislația națională, de un sistem de autorizare prealabilă, intervenția unei autorități eclesiastice recunoscute în procedura de acordare a autorizației – în special când această autoritate aparține unei alte confesiuni, ierarhii sau supuneri – nu poate fi compatibilă cu cerințele art. 9 § 2 din Convenție (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 117; *Vergos împotriva Greciei*, pct. 34).

206. Obligația de neutralitate interzice statului, inclusiv instanțelor naționale, să soluționeze chestiunea *apartenenței confesionale* a unei persoane sau a unui grup, această sarcină fiind prerogativa exclusivă a autorităților spirituale supreme ale comunității religioase în discuție [*Mirojubovs și alții împotriva Letoniei*, pct. 89-90; *İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 121]. Cu alte cuvinte, statul nu poate „să impună” ori „să reîncadreze” în mod arbitrar apartenența religioasă a unei persoane sau a unui grup împotriva voinței sale. Numai cele mai întemeiate și

imperative motive pot justifica intervenția statului în acest domeniu [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 110]. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în următoarele cazuri:

- o decizie luată de Direcția Afaceri Religioase din Letonia în contextul unui conflict care sfâșia comunitatea locală de vechi ortodocși (adepti ai Vechii Biserici Ruse); reieșea în mod clar din această decizie, adoptată pe baza a două avize emise de experți care nu erau, niciunul, adepti ai vechii religii ortodoxe, că prin împărtășania făcută la un preot al Bisericii Ortodoxe Ruse, reclamantii și-au schimbat *ipso facto* religia. Punerea în aplicare a acestei decizii a dus la expulzarea reclamantilor din propriul lăcaș de cult (*Miroļubovs și alții împotriva Letoniei*, pct. 33-36 și 88-89);
- imposibilitatea reclamantului de a obține înlocuirea mențiunii „islam” din cartea sa de identitate cu mențiunea „alevi” deoarece autoritatea de stat responsabilă de afacerile din domeniul religiei musulmane considera că religia alevi reprezenta doar o ramură a islamului (*Sinan Işık împotriva Turciei*, pct. 45-46).

207. În plus, Curtea a concluzionat că a fost încălcat art. 9, interpretat singur, dar și coroborat cu art. 14 din Convenție, ca urmare a respingerii, de către guvernul turc, a cererii din partea unui grup de alevi prin care aceștia solicitau tratament egal cu cel acordat islamului sunnit. Printre altele, aceștia solicitau ca serviciile legate de exercitarea cultului alevi să constituie serviciu public; ca cemevi-urile (lăcașurile de cult ale adeptilor alevi) să primească statut de lăcașuri de cult; ca membrii personalului clerical al cultului alevi să fie angajați cu statut de funcționari, iar în buget să se prevadă o alocare specială pentru exercitarea cultului alevi. Respingerea cererii se baza, în principal, pe refuzul de a considera religia alevi ca religie sau cult separat(ă) (și menținerea sa oficială în rândul ordinelor *soufi* interzise în anii 1920). În opinia Curții, atitudinea autorităților, care au refuzat să țină seama de particularitățile alevismului, a încălcat obligația de neutralitate și imparțialitate care le revenea. Circumstanța că a existat o discuție internă în cadrul comunității alevi cu privire la regulile de bază ale credinței sale și ale revendicărilor sale nu schimba faptul că aceasta era o comunitate religioasă adânc înrădăcinată în istoria și cultura Turciei și, astfel, beneficia de drepturile garantate de art. 9 din Convenție. Pe lângă refuzul de a recunoaște cemevi-urile ca lăcașuri de cult, lipsa unui cadru juridic clar pentru cultele minoritare nerecunoscute (cum era religia alevi) a creat numeroase probleme juridice, structurale și financiare referitoare la posibilitatea de a construi lăcașuri de cult, la primirea de donații sau subvenții, calitate procesuală etc. Autoritățile turce și-au depășit astfel marja de apreciere, deși foarte largă. Curtea a constatat, de asemenea, că a existat o discriminare între reclamantii și adeptii versiunii majoritare a islamului sunnit, aceștia din urmă având drepturile și serviciile sus-menționate [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC)].

208. În mod similar, Curtea a constatat o încălcare a art. 11, interpretat prin prisma art. 9 din Convenție, ca urmare a respingerii de către autoritățile macedonene a cererii de înregistrare a unei comunități *soufi bektashi* care era deja recunoscută ca persoană juridică de 15 de ani, pe motiv că izvoarele doctrinei sale și preceptele de bază erau identice cu cele ale religiei islamice (*Bektashi Community și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*).

209. Măsurile statului care favorizează un lider al unei comunități religioase divizate sau care urmăresc să constrângă acea comunitate, contrar propriilor dorințe, să accepte o conducere unică constituie de asemenea o încălcare a libertății de religie. Este adevărat că, în unele țări, independența și unitatea bisericii majoritare și dominante din punct de vedere istoric sunt considerate a fi de cea mai mare importanță pentru societate în ansamblu [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*]. Cu toate acestea, într-o societate democratică, în care statul este garantul suprem al pluralismului, inclusiv al pluralismului religios, rolul autorităților nu este de a lua măsuri care pot favoriza una dintre interpretările religiei în detrimentul altora, sau care urmăresc să oblige o comunitate divizată ori o parte a acesteia să accepte, contrar voinței sale, o conducere unică [*Hassan și Tchaouch împotriva*

Bulgariei (MC), pct. 78; *Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 117]. Astfel, în cazul în care un grup de credincioși și/sau clerici se separă de comunitatea din care au făcut parte anterior sau chiar decid să își schimbe religia, un astfel de act constituie o exercitare colectivă a „libertății de a-și schimba religia sau convingerea”, garantat în mod explicit prin art. 9 § 1 din Convenție (*MiroJubovs și alții împotriva Letoniei*, pct. 93). Prin urmare, autoritățile naționale nu pot obliga credincioșii să își practice convingerile în cadrul unei organizații deja recunoscute sau înregistrate pe motiv că, în opinia acestor autorități, convingerile lor sunt identice cu cele ale acestei religii (*Genov împotriva Bulgariei*, pct. 46). Rolul autorităților statului nu este de a opri cauza tensiunii prin eliminarea pluralismului, ci de a se asigura că se tolerează grupurile aflate în opoziție – fie vorba și de unele rezultate dintr-unul și același grup – (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, pct. 123).

210. Rolul statului ca garant suprem al pluralismului religios îl poate obliga uneori să fie mediator între părți adverse; în principiu, această *mediere* este în conformitate cu art. 9, cu condiția ca aceasta să fie neutră, iar autoritățile statului să acționeze cu prudență în acest domeniu dificil (*Înaltul Consiliu Spiritual al comunității musulmane împotriva Bulgariei*, pct. 80). În orice caz, orice decizie luată de autoritățile statului în acest domeniu trebuie să se bazeze pe o evaluare acceptabilă a faptelor relevante (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, pct. 138).

211. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 din Convenție în următoarele cazuri:

- refuzul autorităților moldovene de a acorda recunoaștere juridică Mitropoliei Basarabiei, o biserică ortodoxă autonomă aflată sub autoritatea Patriarhiei de la București (Biserica Ortodoxă Română), pe motiv că o astfel de recunoaștere ar aduce atingere intereselor Mitropoliei Moldovei, din cadrul Patriarhiei de la Moscova (Biserica Ortodoxă Rusă), deja recunoscută de Guvern. Refuzând recunoașterea pe motiv, în special, că biserica reclamantă era doar un „grup schismatic” față de Biserica Rusă și declarând că credincioșii bisericii reclamante puteau să își manifeste religia în cadrul altei biserici ortodoxe, recunoscute de stat, Guvernul moldovean nu și-a îndeplinit obligația de neutralitate și imparțialitate (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*);
- refuzul arbitrar al autorităților ucrainene de a recunoaște și de a înregistra modificările aduse statutului unei parohii ortodoxe, adoptate de plenul membrilor săi, în temeiul cărora parohia urma să treacă de sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Ruse (Patriarhia Moscovei) sub cea a Bisericii Ortodoxe Ucrainene (Patriarhia Kievului). În speță, unul dintre principalele aspecte ale arbitrariului consta în faptul că autoritățile și instanțele ucrainene au ignorat complet organizarea internă a parohiei, prevăzută în statutul său, au considerat „enoriași” persoane care nu erau așa ceva conform statutului și au concluzionat că plenul în discuție nu era legitim deoarece persoanele sus-menționate nu au participat la acesta. Întrucât instanțele interne nu au remediat caracterul arbitrar al deciziilor autorităților administrative, Curtea a constatat încălcarea art. 9 din Convenție coroborat cu art. 6 § 1 și art. 11 (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*).

212. În cauza *MiroJubovs și alții împotriva Letoniei*, obiectul litigiului l-a constituit amestecul statului într-un conflict care sfâșia, din interior, o comunitate religioasă. Însă întâmplarea a făcut ca statul să fie implicat într-un conflict intra-confesional la apariția căruia a contribuit chiar el, în mod direct. În acest sens, trebuie menționate trei hotărâri pe care Curtea le-a pronunțat în trei cauze similare îndreptate împotriva Bulgariei. Toate aceste cauze fac parte din contextul istorico-politic deosebit al țării, care, începând din 1989, a lansat o tranziție rapidă de la regimul comunist totalitar la democrație. După această dată, statul bulgar a aplicat o politică de intervenție în funcționarea internă a celor două și totodată cele mai importante comunități religioase din țară, și anume creștinii ortodocși și musulmanii. Guvernul a încercat în primul rând să realizeze înlocuirea liderilor celor două organizații religioase, din cauza presupusei lor colaborări cu fostul regim comunist; această politică a declanșat imediat o scindare în cadrul fiecărei comunități în discuție. Ulterior, în cursul alegerilor legislative,

fiecare guvern consecutiv a luat măsuri cu scopul de a aduce fiecare dintre comunități sub conducerea unică a liderilor religioși considerați loiali din punct de vedere politic partidului aflat la guvernare, marginalizându-i pe liderii grupului din opoziție. În plus, în practica administrativă a autorităților bulgare, legea privind cultele religioase a fost interpretată în mod sistematic ca interzicând funcționarea a două organizații paralele care aparțin unei singure culte și ca necesitând, pentru fiecare cult, o conducere unică, singura care ar fi recunoscută de stat (pentru un rezumat general al situației, a se vedea *Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei*, pct. 68 și 127).

213. În acest context, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 din Convenție în toate cele trei cauze; situațiile au fost următoarele:

- intervenția Guvernului bulgar în alegerea liderilor comunității musulmane, prin recunoașterea, fără motiv sau explicație, a liderilor părții adverse reclamanților ca fiind singurii reprezentanți legitimi ai comunității în ansamblu. Desigur, Curtea Supremă a Bulgariei a hotărât că Consiliul de Miniștri era obligat să examineze cererea de înregistrare depusă de primul reclamant, însă Guvernul a refuzat să se conformeze dispoziției respective. Curtea a concluzionat că ingerința în litigiu nu a fost „prevăzută de lege”, aceasta fiind arbitrară și bazată pe dispoziții legale care acordau puterii executive o marjă de apreciere nelimitată [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC)];
- faptul că autoritățile naționale au organizat o conferință pentru unificarea musulmanilor bulgari pentru a pune capăt scindării sus-menționate și au intervenit foarte activ în pregătirea și desfășurarea conferinței, în special în ceea ce privește selectarea participanților. În această cauză, reclamantul era Înalțul Consiliu Spiritual al comunității musulmane, care reprezenta tabăra adversă celei a domnilor Hassan și Tchaouch, și refuza să recunoască legitimitatea conferinței în litigiu. În speță, autoritățile bulgare au exercitat presiune asupra comunității musulmane scindate pentru a o constrânge să accepte o singură conducere, în loc să ia act de eșecul eforturilor de reunificare și, după caz, să continue să acționeze ca mediatori pentru ambele părți într-un spirit de dialog. Curtea a concluzionat că ingerința în litigiu a fost „prevăzută de lege” și a urmărit un scop legitim, dar a fost disproporționată față de acest scop [*Înalțul Consiliu Spiritual al comunității musulmane împotriva Bulgariei*];
- ingerința statului într-un conflict care a scindat Biserica Ortodoxă Bulgară, conflict la apariția căruia a contribuit guvernul însuși în mod direct în 1992, când a declarat nevalidă alegerea Patriarhului Maxim ca șef al bisericii și a numit în locul său o conducere temporară (cunoscută sub denumirea de „Sinodul alternativ”). Având în vedere circumstanțele speciale ale cauzei, Curtea a respins argumentul guvernului potrivit căruia membrii „Sinodului alternativ” și adepții acestora ar fi fost liberi să înființeze și să înregistreze propria biserică alături de biserica condusă de Patriarhul Maxim; litigiul nu avea ca obiect refuzul de a recunoaște o organizație religioasă, ci intervenția statului în treburile interne ale unei comunități scindate între două conduceri, fiecare dintre acestea considerând-o pe cealaltă necanonică pe baza unor argumente care, la prima vedere, nu erau nici inventate, nici nerezonabile. Prin faptul că a ajutat una dintre părțile la conflict să obțină competență exclusivă de reprezentare și control asupra afacerilor întregii comunități ortodoxe, cu excluderea părții adverse, faptul că a acordat sprijinul organelor de ordine publică pentru expulzarea adepților bisericii reclamante din lăcașurile de cult ocupate de aceștia, statul bulgar nu și-a îndeplinit obligația de neutralitate [*Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei*; a se vedea de asemenea *Sotirov și alții împotriva Bulgariei* (dec.)].

214. Pe de altă parte, Curtea a concluzionat că nu a existat nicio aparentă încălcare a art. 9 (interpretat singur sau coroborat cu art. 14 din Convenție) în cazul presupusei neexecutări a unei hotărâri cu autoritate de lucru judecat, prin care se garanta parohiei catolice elene acces la cimitirul

pe care îl folosea în comun cu parohia ortodoxă, și asta în contextul schimbării religiei efectuate de fostul preot ortodox și o parte din enoriași, care s-au convertit la religia bisericii greco-catolice. Curtea a constatat că autoritățile au luat măsuri adecvate și rezonabile pentru atenuarea conflictului (inclusiv alocarea de fonduri pentru construirea unei noi biserici greco-catolice și înființarea unui cimitir nou); cu privire la hotărârea în litigiu, parohia reclamantă însăși nu a acționat în mod diligent pentru a asigura executarea ei corespunzătoare [*Parohia Greco-Catolică Pesceana și alții împotriva României* (dec.), pct. 43].

215. Trebuie să se facă diferența între imixtiunea statului într-un conflict inter- sau intra-confesional și simplul fapt că autoritățile naționale *trag consecințele laice inevitabile* ale unui litigiu religios deja existent la apariția căruia nu au contribuit ele însele și la care nu au participat [*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. împotriva Germaniei* (dec.); *Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien împotriva Austriei*, decizia Comisiei]. De exemplu, Curtea a declarat inadmisibil ca vădit nefondat capătul de cerere formulat de o comunitate greco-ortodoxă, care s-a plâns de obligația de a înapoia statului o biserică pusă la dispoziția sa în urmă cu peste 150 de ani. În speță, în 1828, regele Ludovic I de Bavaria a pus acea clădire la dispoziția „cultului grec, dar în proprietatea statului”. Cu toate acestea, în anii 1970, comunitatea a rupt relațiile cu mitropolia locală a Patriarhiei Constantinopolului, căreia îi aparținuse anterior, și a trecut sub jurisdicția „adevăraților creștini ortodocși”. În urma unei serii de acțiuni introduse de statul Bavaria, instanțele germane au hotărât că punerea la dispoziție făcută în 1828 ar trebui să fie considerată revocată și că biserica ar trebui să revină statului pentru ca acesta să o transfere mitropoliei. Într-adevăr, potrivit instanțelor, folosirea clădirii în litigiu de către reclamantă devenise contrară intențiilor donatorului inițial (regele Ludovic I), care dorise să acorde această biserică unui grup cu adevărat reprezentativ al comunității greco-ortodoxe locale și în comuniune cu Biserica Greco-Ortodoxă și Patriarhia Constantinopolului; însă comunitatea reclamantă încetase să îndeplinească aceste condiții. Având în vedere motivele reținute de instanțele interne, Curtea nu a constatat nicio ingerință, din partea autorităților naționale, într-un conflict intra-bisericesc și nicio atingere adusă principiului neutralității statului [*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. împotriva Germaniei* (dec.)].

216. Tot *dreptul de folosire a unui lăcaș de cult* a fost în litigiu în cauza *Miroļubovs și alții împotriva Letoniei*, în care reclamantii, adepți ai Vechii Biserici Ruse din Letonia, au pierdut posibilitatea de folosire a lăcașului lor în favoarea unui grup opus, întrucât Direcția Afaceri Religioase decisesese că respectivii își schimbaseră *de facto* convingerea și nu mai puteau să reprezinte în mod legitim comunitatea religioasă respectivă. Constatând încălcarea art. 9 din Convenție, Curtea a avut grijă să facă diferența între această cauză și decizia *Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. împotriva Germaniei*; în special, acesta a subliniat că autoritățile letone au comis o adevărată ingerință în conflictul religios, în loc să se limiteze la formularea consecințelor juridice în plan laic (*Miroļubovs și alții împotriva Letoniei*, pct. 94).

3. Conflicte între organizațiile religioase și membrii acestora (credincioși și clerici)

217. Statele nu sunt obligate să impună comunităților religioase aflate sub jurisdicția lor să asigure libertatea de religie și de exprimare a credincioșilor și clericilor lor (*X. împotriva Danemarcei*, decizia Comisiei). Într-adevăr, trăsătura comună a multor religii este aceea că își stabilesc *regulile doctrinale* de comportament față de care adepții lor trebuie să se conformeze în viața lor privată (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, pct. 118). Prin urmare, art. 9 din Convenție nu garantează un drept de dizidență în cadrul unui organism religios. Respectarea autonomiei comunităților religioase recunoscute de stat implică, în special, acceptarea de către stat a dreptului comunităților respective de a reacționa, în conformitate cu propriile reguli și interese, la orice mișcări divergente

care ar putea apărea în interiorul lor și care ar putea prezenta un pericol pentru coeziunea, imaginea sau unitatea lor. Prin urmare, nu este de competența autorităților naționale să fie arbitru între organizațiile religioase și diferitele entități dizidente care există sau pot apărea în sfera lor [*Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României* (MC), pct. 165; *Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), pct. 128]. În mod similar, art. 9 nu garantează credincioșilor dreptul de a alege liderii spirituali ai comunității lor sau de a se opune alegerii ori numirii personalului clerical în cadrul acesteia [*Kohn împotriva Germaniei* (dec.); *Sotirov și alții împotriva Bulgariei* (dec.)]. Într-adevăr, în caz de dezacord în materie de doctrină sau organizație între o comunitate religioasă și un membru al acesteia, libertatea de religie a acestuia din urmă se exercită prin libertatea de a părăsi comunitatea în discuție (*X. împotriva Danemarcei*, decizia Comisiei; *Miroļubovs și alții împotriva Letoniei*, pct. 80).

218. Cu toate acestea, din art. 9 § 1 nu se poate deduce vreun „drept” de a obliga Biserica la „anularea” botezului sau confirmării care s-a realizat în copilărie (*X. împotriva Islandei*, decizia Comisiei).

219. Organele Convenției au declarat inadmisibile cererile privind următoarele situații:

- decizia Ministerului Cultelor din Danemarca de a iniția proceduri disciplinare împotriva unui pastor al Bisericii Naționale (Luterane) din Danemarca pentru că a supus botezul copiilor unei condiții suplimentare care nu era impusă de Biserică (*X. împotriva Danemarcei*, decizia Comisiei);
- hotărârea colegiului clerical din cadrul Bisericii Naționale (Luterane) Suedeze din acea vreme, confirmată de guvern, de a-l declara pe reclamant nepotrivit pentru postul de pastor deoarece, nefiind de acord ca femeile să devină preoți, nu s-a declarat pregătit să coopereze cu o femeie-preot (*Karlsson împotriva Suediei*, decizia Comisiei);
- obiecția reclamantului, preot în cadrul Bisericii Anglicane, față de decizia Sinodului general al acestei biserici de a include femei în personalul clerical (*Williamson împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei);
- decizia comitetului pentru căsătorii din cadrul mișcării penticostale de a revoca dreptul reclamantilor de a oficia căsătorii recunoscute de stat, pe motiv că respectivii nu mai făceau parte din acea mișcare (*Spetz și alții împotriva Suediei*, decizia Comisiei);
- plângerea unui fost membru al consiliului de administrație al comunității evreiești din Hanovra, cu privire la executarea, de către instanțele germane, a deciziei Curții de Arbitraj de pe lângă Consistoriul central al evreilor din Germania, în care se declara că acesta și-a pierdut funcția și se dispunea expulzarea sa din lăcașurile comunității respective; în speță, nu a existat nicio ingerință din partea statului, întrucât acesta din urmă s-a limitat la executarea deciziei contestate, fără a verifica temeinicia acesteia, dar respectând autonomia internă a comunității evreiești [*Kohn împotriva Germaniei* (dec.)].

4. Conflicte între organizațiile religioase și salariații acestora

220. Datorită autonomiei lor, comunitățile religioase pot avea nevoie de un anumit grad de loialitate din partea persoanelor care lucrează pentru ele sau le reprezintă. Într-adevăr, trăsătura comună a multor religii este aceea că își stabilesc regulile doctrinale de comportament față de care adepții lor trebuie să se conformeze în viața lor privată (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, pct. 118). La aprecierea proporționalității unei măsuri restrictive adoptate de statul sau de organizația religioasă în discuție, trebuie să se țină seama de natura funcției deținute de aceste persoane. În special, *misiunea specifică* atribuită persoanei în discuție în cadrul unei organizații religioase este un aspect care trebuie luat în considerare pentru a stabili dacă persoana respectivă trebuie să se supună unei obligații de *loialitate sporită* [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), pct. 131]. Astfel, este

necesar să se acorde o pondere deosebită apropierii dintre activitatea acestei persoane și misiunea de proclamare a organizației religioase în discuție (*Schüth împotriva Germaniei*, pct. 69).

221. În ceea ce privește în special *profesorii de religie*, nu este nerezonabil, pentru o biserică sau o comunitate religioasă, să le solicite acestora o anumită loialitate față de aceasta, în măsura în care aceștia pot fi considerați reprezentanți ai acestora. Existența unei divergențe între ideile care trebuie predate și convingerile personale ale unui profesor poate ridica o problemă de credibilitate atunci când profesorul respectiv militează în mod activ și public împotriva ideilor în discuție. Într-adevăr, este rezonabil să se accepte că, pentru a fi credibilă, predarea religiei trebuie realizată de o persoană al cărei mod de viață și ale cărei declarații publice nu sunt în contradicție flagrantă cu religia în discuție, mai ales că aceasta urmărește să reglementeze viața privată și convingerile personale ale adeptilor săi [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), pct. 137-138].

222. Pe de altă parte, nu este suficient pentru o comunitate religioasă să invoce o atingere reală sau potențială adusă autonomiei sale pentru a justifica orice ingerință în exercitarea drepturilor concurente ale angajaților săi, protejate și ele de Convenție (și în special art. 8, 9, 10 și 11). De asemenea, este necesar ca respectiva comunitate religioasă să demonstreze, prin prisma circumstanțelor cauzei, că riscul invocat este probabil și ridicat, că ingerința în litigiu nu depășește ceea ce este necesar pentru evitarea acestui risc și nici nu servește unui scop străin în vederea exercitării autonomiei comunității religioase. În plus, aceasta nu trebuie să aducă atingere esenței dreptului în discuție. Prin urmare, atunci când Curtea este sesizată în privința unui conflict între dreptul la autonomie al unei comunități religioase și un drept concurent al unei alte persoane protejate tot de Convenție, instanțele naționale sunt cele care trebuie să efectueze o examinare detaliată a circumstanțelor cauzei și să pună într-un echilibru just interesele divergente implicate. Statul trebuie să garanteze aceste două drepturi și, în cazul în care protecția unuia dintre ele implică o atingere adusă altuia, să aleagă mijloacele adecvate pentru a face ca atingerea să fie proporțională cu scopul urmărit. În acest context, statul dispune de o largă marjă de apreciere [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), pct. 123 și 132].

223. Pentru a ajunge la un echilibru just, ambele drepturi trebuie considerate ca meritând să fie considerate de valoare egală: soluția unei cereri nu poate, în principiu, să varieze în funcție de faptul că a fost introdusă la Curte în temeiul art. 9, de organizația religioasă care se consideră victima unei atingeri aduse dreptului său la autonomie, sau în temeiul altui articol care garantează celeilalte părți la litigiu un drept concurent [*Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României* (MC), pct. 160].

224. În temeiul Convenției, un angajator a cărui etică are la bază o religie sau o convingere filozofică poate impune angajaților săi obligații de loialitate specifice. Cu toate acestea, o decizie de concediere întemeiată pe nerespectarea unei astfel de obligații nu poate fi supusă, în numele dreptului de autonomie al angajatorului, unei proceduri restrânse de control judecătoresc, efectuate de instanța competentă a statului, fără a se ține seama de natura funcției persoanei în cauză și fără a se pune în balanță efectiv interesele aflate în joc prin prisma principiului proporționalității (*Schüth împotriva Germaniei*, pct. 69).

225. În plus, în cadrul punerii în balanță a intereselor opuse, sus-menționate, prezintă o importanță deosebită faptul că un angajat concediat de un angajator bisericesc are posibilități limitate de a găsi un nou loc de muncă. Acest lucru este cu atât mai adevărat atunci când angajatorul ocupă o poziție predominantă într-un anumit sector de activitate și beneficiază de anumite derogări de la legislația generală, sau în cazul în care formarea angajatului concediat este atât de specifică încât este dificil, dacă nu imposibil, să găsească un post nou în afara bisericii angajatoare [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), pct. 144; *Schüth împotriva Germaniei*, pct. 73].

226. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a obligațiilor pozitive ce îi reveneau statului pârât în temeiul art. 8 din Convenție (dreptul la respectarea vieții private) în cazul organistului și dirijorului corului unei biserici catolice germane care a fost concediat (cu preaviz) pe motiv că, întrucât și-a părăsit soția și

avea o relație extraconjugală cu o altă femeie (de la care aștepta un copil), și-a încălcat obligația de loialitate față de Biserica Catolică, în opinia căreia o astfel de situație constituie adulter și o încălcare a caracterului indisolubil al căsătoriei. Întrucât instanțele de muncă germane nu i-au dat câștig de cauză reclamantului, Curtea nu a atacat decizia pe fond a acestora, dar a criticat modul în care acestea au ajuns la o concluzie. În speță, instanțele nu au explicat suficient de ce interesele bisericii angajatoare aveau o pondere mai mare decât drepturile reclamantului și de ce nu au pus în balanță drepturile reclamantului și cele ale angajatorului într-un mod compatibil cu Convenția. În special, nu au fost puse în balanță interesele bisericii cu dreptul reclamantului la respectarea vieții private și de familie, ci numai cu interesul său de a fi păstrat pe locul de muncă; nu s-a examinat în mod corespunzător problema gradului de apropiere a activității reclamantului față de misiunea de mărturisire a credinței bisericii, nici posibilitatea ca acesta să găsească un alt loc de muncă corespunzător calificării sale; instanțele interne nu au abordat în mod adecvat faptul că reclamantul nu combătuse pozițiile Bisericii Catolice, ci, mai degrabă, nu a reușit să le respecte în practică. În plus, Curtea a considerat că acceptarea de către reclamant a obligației de loialitate față de Biserica catolică, făcută de către reclamant în momentul semnării contractului său de muncă, nu putea fi interpretată ca un angajament personal neechivoc de a trăi în abstenență în caz de despărțire sau divorț (*Schüth împotriva Germaniei*).

227. Pe de altă parte, Curtea a concluzionat că nu s-a încălcat art. 8 în următoarele cazuri:

- concedierea (fără preaviz) a directorului pentru Europa din cadrul Departamentului de Relații Publice al Bisericii lui Isus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă („Biserica Mormonă”) din Germania, după ce acesta i-a dezvăluit superiorului său ierarhic faptul că are o relație extraconjugală. Spre deosebire de cauza *Schüth împotriva Germaniei*, Curtea a acceptat raționamentul instanțelor pentru litigii de muncă; acestea din urmă au demonstrat în mod suficient că obligațiile de loialitate impuse reclamantului erau acceptabile în sensul în care acestea erau menite să mențină credibilitatea Bisericii Mormone, având în vedere gravitatea adulterului în opinia acesteia, precum și poziția importantă și publică ocupată de reclamant în cadrul acesteia. De asemenea, instanțele germane au prezentat suficiente motive pentru care angajatorul nu era obligat să aplice pentru prima dată o sancțiune mai ușoară, de exemplu un avertisment (*Obst împotriva Germaniei*);
- nereînnoirea contractului de muncă al reclamantului, un preot catolic redus la statutul de mirean, care era căsătorit ca urmare a dispensei de la obligația de celibat acordată de Sfântul Scaun și care anterior fusese angajat ca profesor de religie și etică catolică în cadrul unui liceu public; această decizie s-a bazat pe o notă a episcopiei locale, din care reieșea că publicitatea făcută de presă cu privire la situația sa familială și afilierea sa la „Mișcarea pro-celibat opțional” a preoților cauzase „scandal”, în sensul dreptului canonic. Curtea a recunoscut, pe de o parte, că o măsură mai puțin restrictivă nu ar fi avut, cu siguranță, aceeași eficacitate în ceea ce privește menținerea credibilității Bisericii Catolice și, pe de altă parte, consecințele pentru reclamant ale nereînnoirii contractului nu păreau excesive în circumstanțele cauzei, în special având în vedere faptul că el însuși s-a pus, în cunoștință de cauză, într-o situație contrară în totalitate preceptelor Bisericii [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC)].

228. În ceea ce privește drepturile concurente ale unui angajat garantate de art. 9 din Convenție, Curtea a constatat neîncălcarea obligațiilor pozitive ce decurg din acest articol în cazul unei educatoare angajate la o grădiniță administrată de Biserica Protestantă din Germania, concediată fără preaviz pe motiv că era, în același timp, membră activă a unei comunități denumite „Biserica Universală/Fraternitatea Umanității”, ale cărei învățăminte erau considerate de Biserica Protestantă ca fiind complet incompatibile cu ale sale. În speță, instanțele interne au efectuat o examinare aprofundată a circumstanțelor cauzei, ajungând la un echilibru fundamentat între interesele divergente aflate în joc, și nu era deloc nerezonabilă ideea că interesul reclamantei de a fi menținută pe postul respectiv trebuia să cedeze în fața celui al Bisericii Protestante – de a rămâne credibilă în

opinia populației și a părinților copiilor care frecventau grădinița, precum și de a evita orice risc de influențare a copiilor de către o educatoare care era membra unei confesiuni în contradicție cu preceptele bisericii respective (*Siebenhaar împotriva Germaniei*).

229. În ceea ce privește *libertatea de exprimare* a persoanelor angajate de organizații religioase, protejată de *art. 10* din Convenție, Comisia a declarat inadmisibilă cererea unui medic salariat al unui spital catolic din Germania, care fusese concediat pentru că a semnat o scrisoare deschisă care a fost publicată în presă și în care a exprimat o opinie despre avort contrară poziției Bisericii Catolice. Deși a considerat că reclamantul nu renunțase la libertatea de exprimare pentru simplul fapt că a acceptat un loc de muncă într-un spital catolic, Comisia a observat că acesta a acceptat în mod liber o obligație de loialitate față de biserică, ceea ce limitase, într-o anumită măsură, libertatea sa de exprimare. Pentru a proteja această libertate, reclamantul avea la dispoziția sa instanțe naționale, în a căror jurisprudență s-a afirmat că dreptul bisericilor de a-și impune propriile opinii asupra angajaților nu era nelimitat și că cerințele excesive nu erau acceptabile. Cu toate acestea, nu era nerezonabil să se considere că postul de medic dintr-un spital catolic era legat de exercitarea uneia dintre misiunile principale ale bisericii și că obligația de a se abține să facă declarații despre avort contrare poziției bisericii nu era excesivă, având în vedere importanța capitală pe care aceasta o acordă acestei probleme (*Rommelfanger împotriva Germaniei*, decizia Comisiei).

230. Pe de altă parte, Curtea a constatat o încălcare a *art. 10* în cazul nereînnoirii contractului de muncă al unui profesor de filozofia dreptului la *Università Cattolica del Sacro Cuore* din Milano, întrucât Congregația pentru educație catolică a Sfântului Scaun i-a refuzat aprobarea pe motiv că unele dintre pozițiile sale „se opun în mod clar doctrinei catolice”, dar nu a precizat conținutul acestor poziții. Curtea a recunoscut că nu era de competența autorităților statului să examineze fondul deciziei adoptate în cadrul Congregației. Însă reclamantul nu avea cunoștință de presupusele opinii heterodoxe care îi erau imputate, iar instanțele interne și-au limitat examinarea legalității deciziei atacate doar la faptul că Consiliul Facultății de Drept constatare existența refuzării aprobării. Comunicarea acestor elemente nu ar fi implicat în niciun fel o hotărâre a autorităților judiciare cu privire la compatibilitatea pozițiilor reclamantului cu doctrina catolică; în schimb, i-ar fi permis acestuia să știe și, prin urmare, să poată contesta conform principiului contradictorialității presupusa incompatibilitate dintre opiniile menționate și activitatea sa didactică la „Università Cattolica”. Importanța acordată interesului acesteia din urmă de a oferi o educație inspirată de doctrina catolică nu putea merge atât de departe încât să aducă atingere înseși esenței garanțiilor procedurale de care reclamantul trebuia să beneficieze în temeiul *art. 10* din Convenție (*Lombardi Vallauri împotriva Italiei*).

231. În ceea ce privește posibila *libertate sindicală* a clericilor și altor membri ai personalului religios, Curtea trebuie, mai întâi, să stabilească dacă respectivii își îndeplinesc misiunea în contextul unei „relații de muncă” sub incidența *art. 11* din Convenție. Dacă da, instanțele naționale trebuie să se asigure că, în cadrul organizațiilor religioase, atât libertatea de asociere (garantată de *art. 11* din Convenție), cât și autonomia cultelor religioase (garantată de *art. 9*) pot fi exercitate în conformitate cu legislația în vigoare, inclusiv Convenția. În ceea ce privește ingerințele în exercitarea dreptului la libertate de asociere, din *art. 9* din Convenție decurge dreptul cultelor de a avea o opinie proprie asupra activităților colective ale membrilor lor care ar putea amenința autonomia lor și că această opinie trebuie, în principiu, să fie respectată de autoritățile naționale. Cu toate acestea, nu este suficient ca o organizație religioasă să afirme existența unei atingeri reale sau potențiale în autonomia sa pentru a pune în conformitate cu cerințele prevăzute la *art. 11* din Convenție orice ingerință în exercitarea dreptului la libertatea sindicală al membrilor săi. De asemenea, aceasta trebuie să demonstreze, având în vedere circumstanțele cauzei, că riscul invocat este real și grav, că ingerința în litigiu în exercitarea libertății de asociere nu depășește ceea ce este necesar pentru a-l înlătura și nu are alt scop fără legătură cu exercitarea autonomiei organizației religioase [*Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României* (MC), pct. 159].

232. În conformitate cu aceste principii, Curtea a constatat că art. 11 din Convenție nu a fost încălcat în cazul respingerii de către autoritățile române a cererii de recunoaștere și înregistrare a unui sindicat constituit de un grup de salariați clericali și neclericali ai Bisericii Ortodoxe Române fără acordul și binecuvântarea chiriarhului lor. Respingerea cererii s-a bazat pe Statutul canonic al Bisericii, care a fost aprobat prin hotărâre de guvern și face parte din legislația națională. Având în vedere toate informațiile pe care le deține, Curtea a hotărât că, fără a aduce atingere aspectelor specifice ale situației lor și a misiunii lor spirituale, membrii clerici ai Bisericii Ortodoxe Române își desfășoară misiunea în cadrul unui „raport de muncă”; prin urmare, aceștia puteau, în principiu, să se prevaleze de libertatea sindicală în sensul art. 11, cu atât mai mult cu cât instanțele române recunoscuseră deja în mod expres dreptul personalului clerical și neclerical al Bisericii Ortodoxe de a se organiza în sindicate. În schimb, Curtea a hotărât că ingerința în litigiu putea fi considerată proporțională cu scopurile legitime urmărite și, prin urmare, conformă cu cerințele prevăzute la art. 11 § 2 din Convenție. Respingând cererea de înregistrare a sindicatului reclamant, statul s-a abținut pur și simplu să se amestece în organizarea și funcționarea autonomă a Bisericii Ortodoxe Române, respectându-și astfel obligația de neutralitate. Într-adevăr, cererea de înregistrare a sindicatului nu îndeplinea cerințele Statutului Bisericii deoarece membrii acestuia nu au respectat procedura specială prevăzută pentru înființarea unei astfel de asociații. În plus, nimic nu îi împiedica pe membrii sindicatului reclamant să beneficieze de dreptul lor garantat prin art. 11 din Convenție înființând o asociație ale cărei obiective ar fi compatibile cu Statutul Bisericii și care nu ar pune la îndoială structura ierarhică tradițională a Bisericii și modul în care sunt luate deciziile în cadrul acesteia [*Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României* (MC)].

233. În ceea ce privește *dreptul de acces la instanțe*, garantat prin art. 6 § 1 din Convenție, Curtea a declarat inadmisibilă o cerere formulată de doi foști preoți ai Bisericii Husite Cehoslovace, care au fost concediați prin decizia Consiliului parohial și care au introdus în fața instanțelor mai multe acțiuni în constatarea ilegalității deciziei sus-menționate și plățirea arieratelor la salarii. Au avut câștig de cauză la al doilea punct, dar nu la primul punct, întrucât instanțele cehe s-au declarat incompetente să revizuiască fondul unei decizii care este exclusiv de competența bisericii, având în vedere autonomia acesteia. Curtea a concluzionat că acțiunile introduse de reclamânți nu aveau ca obiect un „drept” care ar putea fi invocat, în mod justificat, ca fiind recunoscut în dreptul intern, și că acest capăt de cerere era, prin urmare, incompatibil *ratione materiae* [*Dudová și Duda împotriva Republicii Ceha* (dec.)].

C. Obligații pozitive

1. Protecția împotriva atacurilor fizice, verbale sau simbolice din partea terților

234. Persoanele care aleg să își exercite libertatea de a-și manifesta religia nu se pot aștepta în mod rezonabil ca aceasta să fie protejată împotriva oricărei critici. Dimpotrivă, membrii unei comunități religioase trebuie să tolereze și să accepte respingerea convingerilor lor religioase de către alte persoane și chiar și răspândirea, de către alte persoane, a unor doctrine ostile credinței lor (*Dubowska și Skup împotriva Poloniei*, decizia Comisiei). Cu toate acestea, răspunderea statului poate fi angajată în cazul în care convingerile religioase fac obiectul unei forme de opoziție sau de negare la un asemenea nivel încât descurajează pe adepții acestora să își exercite libertatea de a le avea sau de a le exprima. În astfel de cazuri, statului i se poate cere să garanteze celor care susțin aceste credințe exercitarea în mod pașnic a dreptului garantat de art. 9 (*Church of Scientology și alții împotriva Suediei*, decizia Comisiei; *Begheluri împotriva Georgiei*, pct. 160). Într-adevăr, un stat poate avea anumite obligații pozitive inerente respectării efective a drepturilor garantate de art. 9 din Convenție, care pot include adoptarea unor măsuri pentru a asigura respectarea libertății de religie chiar și în relațiile dintre persoane; astfel de măsuri pot, în anumite circumstanțe, să constituie o cale legală de a evita ca

o persoană să fie perturbată de la exercitarea cultului său ca urmare a activităților altora (*Dubowska și Skup împotriva Poloniei*, decizia Comisiei).

235. În cazul în care un grup de persoane organizează o manifestație publică pentru a-și arăta opoziția față de convingerile sau practicile unei comunități religioase, intră în conflict două drepturi fundamentale: dreptul manifestanților la libertatea de exprimare și de întrunire pașnică (art. 10 și art. 11 din Convenție) și dreptul comunității religioase de a-și manifesta pașnic credința, fără nicio ingerință externă nejustificată. Toate aceste drepturi sunt protejate în mod egal de Convenție; niciunul dintre acestea nu este absolut, iar exercitarea lor poate fi supusă limitărilor prevăzute la alin. 2 de la articolele sus-menționate. Convenția nu stabilește *a priori* nicio ierarhie a acestor drepturi: în principiu, acestea merită să fie respectate în mod egal. Prin urmare, trebuie să se stabilească un echilibru între ele, astfel încât să se respecte importanța lor într-o societate bazată pe pluralism, toleranță și deschidere a spiritului. Astfel, statul trebuie să respecte trei principii, și anume:

1. pe cât posibil într-un mod rezonabil, statul trebuie să se asigure că cele două drepturi concurente sunt protejate; această obligație le revine autorităților naționale chiar și atunci când actele care ar putea împiedica exercitarea liberă a unui drept provin de la persoane fizice;
2. în acest scop, statul trebuie să se asigure că există un cadru legal corespunzător – în special pentru a proteja aceste drepturi de atacuri din partea terților – și să ia măsuri eficace pentru a asigura respectarea lor în practică;
3. în exercitarea competenței sale de control la nivel european, Curtea este cea care trebuie să verifice, având în vedere cauza în ansamblu, dacă autoritățile naționale au realizat un echilibru just între diferitele drepturi concurente consacrate în Convenție. În acest sens, Curtea nu trebuie să profite de avantajul care îi este conferit prin posibilitatea de a examina cauza după trecerea timpului, *a posteriori*. De asemenea, nu are sarcina de a se substitui instanțelor naționale, care sunt mai în măsură decât o instanță internațională să decidă unde se situează echilibrul just și care sunt cele mai bune mijloace pentru a-l atinge. Acest lucru este valabil în special atunci când poliția este cea care trebuie, pe moment, să găsească echilibrul just; având în vedere dificultățile cu care se confruntă poliția în societățile contemporane, obligațiile pozitive care le revin poliției sau altor autorități nu trebuie interpretate ca impunând o povară insuportabilă sau excesivă (*Karahmed împotriva Bulgariei*, pct. 91-96).

236. Conform acestei logici, Curtea a constatat o încălcare a:

- art. 9, interpretat singur și coroborat cu art. 14 din Convenție (interzicerea discriminării), în cazul unei agresiuni fizice în timpul unei adunări pașnice a Martorilor lui Iehova, agresiunea fiind înfăptuită de un grup de persoane conduse de un preot ortodox caterisit și constând în lovirea cu violență și umilirea reclamanților; cărțile lor religioase au fost arse în fața lor. Poliția a refuzat să intervină prompt la fața locului pentru a-i proteja pe reclamanți; ulterior, aceștia s-au confruntat cu indiferența totală a autorităților competente, care, din ostilitate față de religia Martorii lui Iehova, au refuzat să aplice legea și să dea curs plângerilor acestora (*Membrii Congregației Martorilor lui Iehova din Gldani și alții împotriva Georgiei*; a se vedea de asemenea *Begheluri împotriva Georgiei* și *Tsartsidze și alții împotriva Georgiei*, în care era vorba și de acte de intimidare chiar din partea poliției);
- art. 9, interpretat singur (dar nu și a art. 14), în cazul unei manifestații care a devenit violentă – dar legale, deoarece fusese în prealabil declarată în conformitate cu legea –, organizată de membrii unui partid politic împotriva unei ședințe de rugăciune de vineri, care a avut loc în interiorul și exteriorul moscheii din Sofia, capitala Bulgariei (strigăte și gesturi amenințătoare; aruncare de ouă; plasarea de portavoce pe acoperișul clădirii pentru a acoperi sunetul rugăciunii; tentativa de a incendia covoarele de rugăciune; lovituri primite de membrii

congregației din partea manifestanților care au intrat în moschee etc.). În speță, autoritățile bulgare nu au făcut tot ce se putea aștepta din partea lor pentru a garanta ambelor părți libera exercitare a drepturilor lor respective. Astfel, cunoscând poziția foarte negativă a partidului respectiv față de islam și turci, autoritățile ar fi putut reduce la minim riscul de violență alocând manifestanților un spațiu la o distanță rezonabilă față de moschee, lucru pe care nu l-au făcut. În plus, numărul agenților de poliție la fața locului a fost în mod clar insuficient pentru a controla situația, iar atitudinea lor nu a fost suficient de activă pentru a-i proteja pe membrii congregației. În fine, ancheta declanșată de autorități în urma faptelor nu a corespuns cerințelor de eficacitate (*Karahmed împotriva Bulgariei*).

237. Pe de altă parte, art. 9 (ca și art. 10 sau 11) nu poate fi interpretat ca autorizând o persoană fizică în dezacord cu o organizație religioasă să întrerupă în orice moment o ceremonie ori să deranjeze ordinea publică în timpul acesteia. De exemplu, Curtea a declarat vădit nefondat capătul de cerere formulat de o credincioasă de religie ortodoxă din România, care milita împotriva unor presupuse abuzuri din partea ierarhilor bisericii sale; aceasta a fost condamnată la amendă contravențională pentru tulburarea ordinii în timpul unei slujbe oficiate de Patriarhul ortodox al României, când a strigat (sau a zis cu voce tare) că acesta „nu este vrednic să fie pomenit”. Având în vedere faptul că scopul amenzii aplicate nu era acela de a sancționa exprimarea unei opinii, ci tulburarea ordinii publice, Curtea a considerat că autoritățile au reacționat în limita marjei de apreciere care le era recunoscută în materie [*Bulgaru împotriva României* (dec.)].

238. În ceea ce privește *reprezentarea provocatoare a obiectelor de venerare religioasă*, Curtea a hotărât că, în anumite cazuri, aceasta poate încălca drepturile credincioșilor în temeiul art. 9 (*Otto-Preminger-Institut împotriva Austriei*, pct. 47). Totuși, până în prezent, aproape întotdeauna a examinat această situație ipotetică în contextul art. 10 din Convenție (libertatea de exprimare), pronunțându-se asupra capetelor de cerere formulate de persoane sancționate pentru nerespectarea sentimentelor credincioșilor (*ibidem*; *Wingrove împotriva Regatului Unit*; *I.A. împotriva Turciei*; *Giniewski împotriva Franței*; *Klein împotriva Slovaciei*; *X. Ltd. și Y. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei).

239. Pe de altă parte, până în prezent, organele Convenției au respins întotdeauna capetele de cerere formulate în temeiul art. 9 de persoane care s-au plâns de ultraj contra sentimentelor lor religioase. În special, dreptul de a nu suferi nicio ingerință în exercitarea drepturilor garantate de art. 9 nu implică în mod necesar și în orice caz dreptul de a introduce o acțiune în justiție, de orice fel, împotriva acelor care, prin intermediul unei lucrări sau publicații, afectează sensibilitatea religioasă a unei persoane sau a unui grup de persoane (*Dubowska și Skup împotriva Poloniei*, decizia Comisiei). Organele Convenției au respins acest tip de capete de cerere în următoarele situații:

- respingerea, pe motivul lipsei calității procesuale, a unei acțiuni în despăgubire introduse de Biserica Scientologică și având ca obiect afirmațiile ostile la adresa scientologiei, făcute de un profesor de teologie în timpul unei conferințe și publicate într-un ziar local; într-adevăr, nu s-a stabilit că acele afirmații i-au împiedicat pe reclamânți să își exercite drepturile în temeiul art. 9 (*Church of Scientology și alții împotriva Suediei*, decizia Comisiei);
- refuzul autorităților britanice de a pune în mișcare o acțiune penală împotriva lui Salman Rushdie și a unei edituri pentru scrierea și, respectiv, publicarea romanului „Versetele satanice”, considerat o blasfemie din punct de vedere islamic (*Choudhury împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei);
- decizia Parchetului polonez de încetare a urmăririi penale pentru ultraj public contra sentimentelor religioase, îndreptată împotriva redactorului-șef al unei reviste săptămânale pentru publicarea, pe copertă, a unei imagini a Fecioarei cu Pruncul aparținându-i lui Czestochowa – o icoană foarte venerată în toată Polonia –, imagine în care cele două fețe erau înlocuite cu măști de gaze. Parchetul a concluzionat că imaginea a fost utilizată pentru

a ilustra informații despre poluarea aerului din Polonia și nu a urmărit, cu intenție, să aducă atingere sentimentelor religioase. Comisia a constatat că reclamantii aveau la dispoziție o cale de atac împotriva ultrajului contra sentimentelor lor religioase, pe care au folosit-o și care a fost respinsă de Parchet în urma unei aprecieri detaliate a circumstanțelor cauzei în ansamblu și a intereselor aflate în joc. În aceste condiții, reclamantii nu au fost descurajați să își exercite drepturile în temeiul art. 9, simplul fapt că autoritățile au ajuns în cele din urmă la concluzia că nu a existat nicio infracțiune neconstituind, în sine, o lipsă de protecție a drepturilor garantate de acest articol. Din același motiv, Comisia a constatat absența unei discriminări interzise de art. 14 (*Dubowska și Skup împotriva Poloniei*, decizia Comisiei; *Kubalska și Kubalska-Holuj împotriva Poloniei*, decizia Comisiei);

- o cerere îndreptată împotriva Danemarcei de un cetățean marocan cu reședința în Maroc și două asociații marocane cu sediul și activitatea în această țară, care s-au plâns cu privire la refuzul autorităților daneze de a interzice sau de a sancționa publicarea unei serii de caricaturi despre Profetul Islamului, Mohammed. Curtea a constatat că nu exista nicio relație judiciară, în sensul art. 1 din Convenție, între reclamantii și Danemarca, chiar și în temeiul unui act extrateritorial [*Ben El Mahi și alții împotriva Danemarcei* (dec.)].

2. Religia la locul de muncă, în armată și în instanță

240. Curtea a considerat legitimă obligarea funcționarilor publici, în virtutea statutului lor, la rezervă în raport cu art. 10 din Convenție (libertatea de exprimare) sau la discreție în exprimarea publică a convingerilor lor religioase, în raport cu art. 9 din Convenție. Îndatoririle deontologice ale unui înalt funcționar care reprezintă statul pot afecta viața sa privată atunci când, datorită comportamentului său – chiar și în particular –, funcționarul poate prejudicia imaginea sau reputația instituției pe care o reprezintă. Convenția nu exclude posibilitatea de a impune funcționarilor o anumită îndatorire de rezervă sau o anumită reținere pentru a garanta neutralitatea serviciului public și pentru a asigura respectarea principiului laicității. De asemenea, nu exclude posibilitatea de a sancționa funcționarii ca urmare a apartenenței lor la partide politice sau grupuri cu idei rasiste sau xenofobe ori la secte care stabilesc o legătură de solidaritate rigidă și indisolubilă între membrii lor sau care urmăresc o ideologie contrară normelor democrației (*Sodan împotriva Turciei*, pct. 42 și 52). Cu toate acestea, simpla proximitate sau apartenență, reală sau presupusă, a unui funcționar la o mișcare religioasă nu poate constitui un motiv suficient în sine pentru a lua o măsură împotriva sa, cât timp nu s-a demonstrat în mod clar nici că acesta nu a fost imparțial sau a primit instrucțiuni din partea membrilor acestei mișcări, nici că mișcarea respectivă constituie un pericol real pentru securitatea națională (*Sodan împotriva Turciei*, pct. 54).

241. Cu privire la dreptul *personalului militar* de a-și manifesta religia în cadrul serviciului lor, Curtea a hotărât că statele pot adopta pentru armatele lor reglementări disciplinare prin care se interzice un astfel de comportament, în special o atitudine contrară ordinii stabilite pentru îndeplinirea cerințelor serviciului militar. Astfel, Curtea a constatat că nu a existat nicio ingerință în libertatea de religie a unui judecător militar, colonel în cadrul Forțelor Aeriene Turce, pe motiv că „comportamentul și faptele sale denotau că acesta a adoptat opinii fundamentaliste ilegale”. Curtea a declarat că, optând pentru cariera militară, reclamantul a acceptat de bunăvoie sistemul de disciplină militară; însă acest sistem implică, prin natura sa, posibilitatea de a impune personalului militar anumite limite asupra drepturilor și libertăților care nu pot fi impuse civililor. În speță, în limitele aplicate cerințelor vieții militare, reclamantul avusese întotdeauna posibilitatea să îndeplinească obligațiile rituale impuse de religia sa; cât despre măsura în litigiu, aceasta nu se baza pe opiniile și convingerile sale religioase ori pe modul în care își îndeplinea îndatoririle religioase, ci pe comportamentul și faptele sale, care aduceau atingere disciplinei militare și principiului laicității [*Kalaç împotriva Turciei*; a se vedea de asemenea *Çinar împotriva Turciei* (dec.); *Acarca împotriva Turciei* (dec.); *Sert împotriva Turciei* (dec.)].

242. În alte cauze, organele Convenției au precizat în mod expres că, în contextul special al Turciei, limitările specifice serviciului militar pot include obligația personalului militar de a renunța la implicarea într-o mișcare fundamentalistă islamică, al cărei scop și plan de acțiune îl constituie preluarea supremației normelor religioase [*Tepeli și alții împotriva Turciei* (dec.); *Yanaşık împotriva Turciei*, decizia Comisiei]. În special, nu constituie ingerință în exercitarea dreptului la libertatea de religie faptul că o academie militară din Turcia le-a interzis implicarea într-o mișcare fundamentalistă islamică studenților care au ales cariera militară și care aveau posibilitatea de a-și îndeplini obligațiile religioase în limitele impuse de viața militară (*ibidem*).

243. În cazul personalului civil, Curtea a constatat o încălcare a art. 8 din Convenție, interpretat prin prisma art. 9, într-o cauză în care era vizat prefectul adjunct al capitalei Turciei (Ankara), transferat într-un post echivalent într-un oraș cu o importanță administrativă mai scăzută, pe motiv că avea convingeri religioase determinate, că avea o personalitate „închisă” și că soția sa purta vâlul islamic, – și asta în pofida faptului că acesta își demonstrase imparțialitatea în exercitarea atribuțiilor sale. Iar purtarea vâlului de către soția reclamantului era o chestiune ce ținea de viața privată a reclamantilor și nu era vizată de nicio reglementare (*Sodan împotriva Turciei*, pct. 54).

244. Curtea a urmat o logică similară în cazul unei *judecătore* din Rusia, care a fost revocată din funcție pe motiv că nu și-a îndeplinit obligațiile inerente puterii judecătorești și că a adus atingere autorității acesteia din urmă. În speță, reclamanta s-a folosit de funcția sa de magistrat pentru a promova interesele comunității sale religioase și pentru a intimida părți implicate în procesele pe care trebuia să le judece (de exemplu, s-a rugat în public în timpul ședințelor, a promis anumitor părți să decidă în favoarea lor dacă aderă la biserica sa și a criticat public moralitatea anumitor părți din punctul de vedere al moralei creștine). În consecință, reclamanta a fost revocată nu din cauza apartenenței sale la o comunitate religioasă sau din cauza convingerilor sale religioase, ci din cauza faptelor sale concrete, incompatibile cu funcția de judecător și contrare principiului statului de drept. Curtea a decis așadar că a existat o ingerință în exercitarea, de către reclamantă, a drepturilor prevăzute la art. 10 și 9, dar că ingerința a fost proporțională cu scopurile legitime urmărite [*Pitkevich împotriva Rusiei* (dec.)].

245. Într-o etapă anterioară, Comisia a respins o cerere formulată de un avocat hirotonit preot catolic dar fără să fi efectuat vreodată sarcini preoțești, care s-a plâns (în raport cu art. 9, interpretat singur și coroborat cu art. 14) de respingerea, de către ministrul Justiției din Belgia, a candidaturii sale pentru un post de judecător supleant, funcția de judecător fiind incompatibilă cu statul ecleziastic în temeiul legislației belgiene. Comisia a observat, pe de o parte, că reclamantul nu a fost în niciun fel afectat în exercitarea religiei sale, inclusiv a îndatoririlor sale preoțești, iar pe de altă parte, Convenția în sine nu garantează dreptul de a candida pentru un post în magistratură (*Demeester împotriva Belgiei*, decizia Comisiei; a se vedea, cu toate acestea, în contextul art. 3 din Protocolul nr. 1, *Seyidzade împotriva Azerbaidjanului*).

246. În cadrul *raporturilor de muncă din sectorul public*, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 din Convenție în cazul concedierii reclamantei, responsabilă de piscina unei școli profesionale publice din Bulgaria, pe motivul apartenenței sale la o comunitate evanghelică protestantă, și asta în contextul general al unei campanii politice și mediatice îndreptate împotriva acestei comunități religioase. Deși concedierea în litigiu a fost conformă cu legislația muncii și s-a bazat în mod oficial pe o modificare a criteriilor de calificare pentru postul său și pe introducerea unor noi criterii pe care reclamanta nu le îndeplinea, analiza situației în fapt în ansamblu a determinat Curtea să concluzioneze că motivul real al măsurii l-au constituit, într-adevăr, apartenența religioasă și convingerile religioase ale reclamantei. În plus, guvernul nu a prezentat nicio probă a existenței unor acuzații credibile conform cărora reclamanta ar fi făcut prozelitism la școală sau ar fi comis o abatere profesională (*Ivanova împotriva Bulgariei*).

247. *Preceptele ritualice* ale anumitor religii (a nu se confunda cu *preceptele etice* menționate *supra*, la pct. II.A.2. Obiecția pe motive de conștiință: dreptul de a nu acționa împotriva conștiinței și convingerilor sale) poate, în unele cazuri, să intre în conflict cu obligațiile profesionale ale adepților acestora, care pretind prin urmare ca angajatorul lor (public sau privat) să ia măsuri specifice pentru a le *armoniza*. Cu toate acestea, Curtea a hotărât că art. 9 nu garantează, în sine, dreptul de a absenta de la locul de muncă în zilele de sărbători religioase specifice (*Kosteski împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, pct. 45).

248. În cauzele examinate sub acest aspect, Comisia a refuzat întotdeauna să acorde reclamantilor protecția prevăzută la art. 9 § 1 din Convenție, considerând că măsurile luate împotriva lor nu au fost motivate de convingerile lor religioase, ci justificate de obligațiile contractuale specifice existente între părțile implicate și angajatorii acestora. Comisia a decis astfel în următoarele ipoteze:

- refuzul autorităților școlare britanice de a-i aproba reclamantului, învățător de religie musulmană și salariat al unor școli publice, absența de la locul de muncă pe durata rugăciunilor de amiază de vineri de la moschee, constrâns să demisioneze, apoi reîncadrat în muncă cu fracțiune de normă și cu o reducere a salariului. Comisia a refuzat să analizeze în detaliu dacă și în ce măsură islamul impunea obligația de prezență la rugăciunile colective de vineri; aceasta a remarcat pur și simplu faptul că reclamantul a acceptat, de bunăvoie, obligațiile pedagogice în temeiul contractului său de muncă, el însuși punându-se în incapacitatea de a munci în sistemul de învățământ public și de a participa la rugăciunile de amiază de vineri. În plus, în primii 6 ani de activitate salariată, reclamantul nu a absentat în zilele de vineri și nici nu a întrebat angajatorul dacă poate să absenteze pentru a merge la moschee. În plus, având în vedere nevoile legate de organizarea unui sistem școlar, nu era de competența Comisiei să aprecieze, în locul autorităților naționale, care ar fi fost cea mai bună politică de urmat în acest domeniu (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 12 martie 1981);
- revocarea unui funcționar al Căilor Ferate Finlandeze pentru nerespectarea programului de lucru pe motiv că Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea, al cărei membru era, interzicea membrilor săi să lucreze în zilele de vineri după apusul soarelui. Pe de altă parte, Comisia nu a constatat nicio aparentă discriminare religioasă (art. 14 din Convenție) ca urmare a faptului că legislația națională prevedea, în general, că duminica este ziua de odihnă săptămânală (*Konttinen împotriva Finlandei*, decizia Comisiei);
- concedierea unei salariate de către un angajator din sectorul privat (o agenție de voiaj) ca urmare a refuzului acesteia de a lucra duminica (*Stedman împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei).

249. În mod similar, Curtea a constatat că nu s-a încălcat art. 9 din Convenție în cazul sancțiunilor disciplinare (sub forma reducerii temporare a salariului) aplicate unui reclamant, salariat al societății publice de energie electrică care s-a declarat musulman pentru a absenta de la locul de muncă de două ori în cursul aceluiași an, cu ocazia sărbătorilor religioase musulmane. Instanțele interne au recunoscut că legea garanta cetățenilor musulmani dreptul la concediu plătit în zilele lor de sărbătoare religioasă; cu toate acestea, în cazul particular al reclamantului, sinceritatea afilierii sale religioase declarate era incertă, întrucât nu avea cunoștință de principiile fundamentale ale islamului, iar anterior respectase întotdeauna sărbătorile creștine. Astfel, instanțele interne au concluzionat că reclamantul s-a declarat musulman doar pentru a putea beneficia de zile suplimentare de concediu. Curtea a acceptat că, în cazul în care legea instituie un privilegiu sau o scutire cu caracter special pentru membrii unei comunități religioase, nu se încalcă art. 9 dacă acestora li se impune sarcina de a prezenta măcar o justificare minimă a situației reale a apartenenței la acel cult (urmând aceeași logică ca în cauzele privind obiecția pe motive de conștiință, în care reclamantul trebuie, în principiu, să fie în măsură să justifice sinceritatea convingerilor sale). Prin urmare, deși și-a exprimat îndoielile cu privire la

chestiunea dacă în speță era vorba de o „manifestare” a presupusei religii a reclamantului, Curtea a considerat că ingerința era „necesară într-o societate democratică” pentru protecția drepturilor altora, în sensul art. 9 § 2. Aceasta a concluzionat, de asemenea, că nu a existat nicio discriminare în sensul art. 14 (*Kosteski împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*).

250. Cu privire la *libertatea de religie a părților la un proces*:

- Comisia a declarat inadmisibilă cererea a doi cetățeni austrieci de cult mozaic, inculpați într-un proces civil, care s-au plâns de refuzul instanței de a amâna audierea programată în timpul Sărbătorii Corturilor (*Sucot*, sărbătoare evreiască). Examinând cauza în principal în raport cu art. 6 § 1 (dreptul la un proces echitabil), Comisia a constatat lipsa de diligență din partea reclamantilor, care au informat cu întârziere instanța despre această incompatibilitate. Din același motiv, Comisia a respins și capetele de cerere formulate de reclamanti în temeiul art. 9 interpretat singur și coroborat cu art. 14 (interzicerea discriminării) (*S.H. și H.V. împotriva Austriei*, decizia Comisiei);
- Curtea a constatat neîncălcarea art. 9 din Convenție în cazul refuzului autorității judecătorești de a amâna o ședință de judecată la care trebuia să participe reclamantul, avocat de cult mozaic, în calitate de reprezentant al unuia dintre reclamanti într-un proces penal; întrucât data ședinței a coincis cu o sărbătoare evreiască obligatorie, reclamantul nu s-a prezentat, iar ședința s-a desfășurat în absența sa. Curtea a considerat că reclamantul trebuia să se aștepte la respingerea cererii sale de amânare în conformitate cu prevederile legale în vigoare și că ar fi putut aranja înlocuirea sa în ședința respectivă (*Francesco Sessa împotriva Italiei*).

3. Libertatea de religie a deținuților

251. Autoritățile naționale sunt obligate să respecte libertatea de religie a deținuților, abținându-se de la orice ingerință nejustificată în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9 din Convenție și luând, după caz, măsuri pozitive pentru a permite exercitarea liberă a acestor drepturi, având în vedere cerințele specifice din mediul penitenciar. În special, faptul de a fi obligat la rugăciune, la citirea unor cărți religioase și la meditație în prezența altor deținuți reprezintă un inconvenient aproape inevitabil în penitenciar, ceea ce nu încalcă însăși esența dreptului de a-și manifesta religia [*Kovalkovs împotriva Letoniei* (dec.)]. Cu toate acestea, ca regulă generală, art. 9 nu garantează unui deținut nici dreptul la prozelitism în unitatea în care este cazat, nici dreptul de a-și manifesta religia în afara unității respective [*J.L. împotriva Finlandei* (dec.)].

252. În mod similar, art. 9 nu garantează unui deținut nici dreptul de a fi recunoscut ca „deținut politic” cu statut deosebit față de cel al altor deținuți, nici dreptul de a se sustrage aplicării normelor penitenciare generale, ca de exemplu obligația de a presta muncă, de a purta ținuta penitenciară și de a face curățenie în propria cameră (*McFeeley și alții împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei; *X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 6 martie 1982). De asemenea, Comisia a decis că art. 9 nu impune statului o obligație generală de a pune la dispoziția deținuților dotări pe care aceștia din urmă le consideră necesare pentru exercitarea religiei sau pentru dezvoltarea filozofiei de viață (*X. împotriva Austriei*, decizia Comisiei din 15 februarie 1965).

253. În principiu, aceleași principii generale se aplică detenției în penitenciar și detenției la domiciliu, în cazul în care legislația statului respectiv prevede o astfel de măsură (*Süveges împotriva Ungariei*, pct. 147-157). Același lucru este valabil și pentru detenția străinilor în vederea expulzării (*C.D. și alții împotriva Greciei*, pct. 78-79).

254. Curtea a constatat o încălcare a art. 9 din Convenție în următoarele cazuri:

- imposibilitatea deținuților de a fi vizitați de un preot sau pastor [*Poltoratski împotriva Ucrainei*, pct. 163-171; *Mozer împotriva Republicii Moldova și Rusiei* (MC), pct. 197-199];
- refuzul autorităților competente de a le permite reclamantilor, aflați în stare de arest preventiv, participarea la sărbătorile religioase desfășurate în capela penitenciarului, cumulat cu ridicarea cărților și obiectelor religioase, aceste măsuri neavând nicio bază în legislația națională (*Igors Dmitrijevs împotriva Letoniei*; *Moroz împotriva Ucrainei*, pct. 104-109);
- refuzul administrației penitenciarului de a-i asigura hrană fără carne reclamantului, care era budist, deși un astfel de demers nu ar fi fost o povară excesivă pentru penitenciar (*Jakóbski împotriva Poloniei*).

255. Pe de altă parte, organele Convenției au concluzionat că nu a existat nicio aparentă încălcare a art. 9 în următoarele situații:

- interdicția de a-și lăsa barba să crească, aplicată unui persoane condamnate budiste (motivată de necesitatea de a nu împiedica identificarea sa) și refuzul de a-i restitui mătaniile, ridicate în vederea gestionării la primirea sa în locul de deținere. Comisia a considerat că aceste restrângeri erau în conformitate cu art. 9 § 2, în măsura în care acestea aveau drept scop protejarea ordinii publice (*X. împotriva Austriei*, decizia Comisiei din 15 februarie 1965);
- pretinsa imposibilitate, pentru un britanic deținut în Germania, de a participa la ritualurile Bisericii Anglicane sau de a avea acces la un pastor anglican. Comisia a constatat că, în realitate, reclamantul a avut acces la cultul protestant și pastori protestanți (*X. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei din 16 decembrie 1966);
- interdicția trimiterii de articole pentru publicare într-o revistă budistă, aplicată unui deținut budist, întrucât reclamantul nu a demonstrat în ce mod practicarea religiei sale necesita sau presupunea publicarea unor astfel de articole (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 20 decembrie 1974), precum și respingerea cererii unui alt deținut budist de a-i fi aprobată abonarea la o revistă catolică, aceasta din urmă fiind foarte clar lipsită de orice legătură cu religia sa (*X. împotriva Austriei*, decizia Comisiei din 15 februarie 1965);
- condițiile de detenție ale unui evreu ortodox, căruia i s-a oferit hrană vegetariană cușer și care a beneficiat de vizite din partea unui evreu laic, cu asistența preotului capelan al penitenciarului, eforturile autorităților pentru a garanta drepturile religioase ale reclamantului fiind aprobate de marele rabin (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 5 martie 1976);
- cazul a patru musulmani aflați într-un centru de primire în vederea expulzării lor de pe teritoriul țării, care s-au plâns că au fost forțați să mănânce carne de porc; din dosar reiese că hrana oferită deținuților musulmani nu conținea carne de porc și că doi dintre furnizorii care aprovizionau centrul erau ei înșiși musulmani și livrau mâncăruri fără carne de porc (*C.D. și alții împotriva Greciei*, pct. 78-79);
- interceptarea și ridicarea, de către administrația penitenciarului, a unei cărți filozofice și religioase comandate de un deținut de religie taoistă, pe motiv că respectiva carte conținea un capitol, cu ilustrații, despre arte marțiale; ingerința a fost necesară pentru a proteja „drepturile și libertățile altora” (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 18 mai 1976);
- refuzul directorului penitenciarului de a-l înscrie pe reclamant în registrele de evidență ca adept al religiei „Wicca”. Comisia a considerat că, în cazul în care o astfel de mențiune era însoțită de anumite privilegii și înlesniri pentru reclamant pentru a-și putea practica religia, era rezonabilă solicitarea ca religia declarată să fie identificabilă; însă reclamantul nu a prezentat niciun fapt pentru a putea stabili existența obiectivă a unei astfel de religii (*X.*

împotriva Regatului Unit, decizia Comisiei din 4 octombrie 1977). Într-un caz similar, Comisia a respins cererea depusă de un deținut care pretindea că este „adorator al luminii” („*Lichtanbeter*”), dar nu explica în ce consta practica religiei sale sau în ce mod autoritățile ar fi împiedicat această practică (*X. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei din 1 aprilie 1970);

- o serie de pedepse disciplinare aplicate reclamantului pentru refuzul de a purta ținuta penitenciară și de a face curățenie în celulă. În speță, reclamantul a afirmat că, în calitate de sikh, nu recunoaște nicio altă autoritate între el și Dumnezeu, cu atât mai mult cu cât a solicitat statutul de „deținut politic” (de unde și refuzul de a purta ținuta penitenciară); în plus, întrucât provenea dintr-o castă înaltă, considera „inacceptabil din punct de vedere cultural” să dea cu mătura (de unde refuzul de a face curățenie în celulă). Comisia a declarat primul capăt de cerere (cu privire la ținuta penitenciară) incompatibil cu Convenția (în parte *ratione materiae* și în parte *ratione personae*), iar celălalt capăt de cerere vădit nefondat: chiar și în ipoteza existenței unei ingerințe în exercitarea libertății de religie a reclamantului, aceasta era necesară pentru protecția sănătății și justificată în sensul art. 9 § 2 (*X. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei din 6 martie 1982);
- o pedeapsă disciplinară aplicată unui deținut pentru refuzul de a lucra într-o imprimărie pe motiv că, fiind adept al veganismului, considera inacceptabil din punct de vedere moral să lucreze cu produse despre care se presupune că au fost testate pe animale (în speță, coloranți). Chiar și în ipoteza existenței unei ingerințe în exercitarea drepturilor reclamantului prevăzute la art. 9, aceasta era în conformitate cu alin. 2 al aceluiași articol. Pe de o parte, Comisia a admis argumentul guvernului pârât, potrivit căruia era necesară menținerea în penitenciar a unui sistem de prestare a muncii de către deținuți care să fie echitabil și liber de favoritism; pe de altă parte, a constatat caracterul moderat al sancțiunii (*W. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei);
- respingerea cererii reclamantului, considerat periculos și încadrat într-un regim special de siguranță sporită, pentru a merge la slujba religioasă, deși acesta putea asista din celulă la slujbă și nu susținuse niciodată că i-au fost împiedicate întâlnirile cu capelanul penitenciarului [*Indelicato împotriva Italiei* (dec.); a se vedea, de asemenea, *Natoli împotriva Italiei*, decizia Comisiei];
- respingerea cererii reclamantului, care își executa pedeapsa la domiciliu, pentru ieșire în zilele de duminică în vederea participării la slujba religioasă, în special pe motiv că cererea sa a fost exprimată în termeni prea generali și nu a indicat biserica sau locul de rugăciune unde dorea să meargă (*Süveges împotriva Ungariei*, pct. 153-154);
- refuzul administrației penitenciarului de a-i acorda reclamantului, adept al mișcării *Hare Krishna*, o sală separată pentru lectură, rugăciune, meditație și oficierea serviciului religios, precum și ridicarea bețișoarelor de tămâie, aceasta din urmă fiind motivată de necesitatea de a respecta drepturile codeținuților [*Kovalkovs împotriva Letoniei* (dec.)].

256. Curtea a respins, de asemenea, plângerile unui reclamant care a fost condamnat pentru mai multe infracțiuni foarte grave și a fost internat nevoluntar într-un spital de psihiatrie. Întrucât reclamantul s-a declarat Martor al lui Iehova, conducerea spitalului i-a oferit posibilitatea de a menține legătura cu această organizație religioasă; cu toate acestea, a fost mustrat pentru că a predicat și a distribuit pliante altor pacienți, precum și salariaților spitalului. Curtea a constatat că măsura era necesară pentru menținerea ordinii în cadrul unității și pentru protejarea intereselor celorlalți pacienți. În rest, Curtea a concluzionat că drepturile reclamantului prevăzute la art. 9 au fost respectate [*J.L. împotriva Finlandei* (dec.)].

Lista cauzelor citate

Jurisprudența citată în prezentul ghid face trimitere la hotărâri și decizii pronunțate de Curte, precum și la decizii și rapoarte ale Comisiei Europene a Drepturilor Omului („Comisia”).

Dacă nu se specifică altfel după denumirea cauzei, referința citată este cea a unei hotărâri pe fond, pronunțate de o Cameră a Curții. Mențiunea „(dec.)” se referă la o decizie a Curții, iar mențiunea „(MC)” semnalează că respectiva cauză a fost examinată de Marea Cameră.

Hotărârile unei camere care nu sunt „definitive” în sensul art. 44 din Convenție, la data acestei actualizări, sunt marcate în lista de mai jos cu un asterisc (*). Art. 44 pct. 2 § Convenție prevede următoarele: „Hotărârea unei Camere devine definitivă: a) atunci când părțile declară că ele nu vor cere retrimiteră cauzei în fața Marii Camere; sau b) la 3 luni de la data hotărârii, dacă retrimiteră cauzei în fața Marii Camere nu a fost cerută; sau c) atunci când Colegiul Marii Camere respinge cererea de retrimiteră formulată potrivit art. 43.”. În cazul în care Colegiul Marii Camere admite cererea de retrimiteră, hotărârea Camerei devine caducă, iar Marea Cameră va pronunța ulterior o hotărâre definitivă.

Hyperlink-urile către cauzele citate în versiunea electronică a ghidului fac trimitere la baza de date HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) care oferă acces la jurisprudența Curții (hotărârile și deciziile pronunțate de Marea Cameră, de cameră și de comitet; cauzele comunicate, avizele consultative și rezumatele juridice extrase din Nota informativă privind jurisprudența), precum și la cea a Comisiei (decizii și rapoarte) și la rezoluțiile Comitetului de Miniștri. Unele decizii ale Comisiei nu apar în baza de date HUDOC și sunt disponibile numai în format tipărit al volumului corespunzător al Anuarului Convenției europene a drepturilor omului.

Curtea pronunță hotărârile și deciziile în limba engleză și/sau franceză, cele două limbi oficiale. Baza de date HUDOC oferă, de asemenea, acces la traduceri ale unora dintre cauzele principale ale Curții în peste 30 de limbi neoficiale. În plus, include legături către aproximativ o sută de culegeri de jurisprudență în format electronic prezentate de terți.

—A—

Abrahamsson împotriva Suediei, nr. 12154/86, decizia Comisiei din 5 octombrie 1987

Acarca împotriva Turciei (dec.), nr. 45823/99, 3 octombrie 2002

Adyan și alții împotriva Armeniei, nr. 75604/11 și 21759/15, 12 octombrie 2017

Agga împotriva Greciei (nr. 2), nr. 50776/99 și 52912/99, 17 octombrie 2002

Agga împotriva Greciei (nr. 3), nr. 32186/02, 13 iulie 2006

Agga împotriva Greciei (nr. 4), nr. 33331/02, 13 iulie 2006

Ahmet Arslan și alții împotriva Turciei, nr. 41135/98, 23 februarie 2010

Aktas împotriva Franței (dec.), nr. 43563/08, 30 iunie 2009

Al-Nashif împotriva Bulgariei (dec.), nr. 50963/99, 25 ianuarie 2001

Al-Nashif împotriva Bulgariei, nr. 50963/99, 20 iunie 2002

Alexandridis împotriva Greciei, nr. 19516/06, 21 februarie 2008

Alujer Fernández și Caballero García împotriva Spaniei (dec.), nr. 53072/99, 14 iunie 2001

Angeleni împotriva Suediei, nr. 10491/83, decizia Comisiei din 3 decembrie 1986, Decizii și rapoarte (DR) 51

A.R. împotriva Elveției (dec.), nr. 22338/15, 19 decembrie 2017

Araç împotriva Turciei (dec.), nr. 9907/02, 19 decembrie 2006

Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia de Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei, nr. 3532/07, 16 noiembrie 2017
Arrowsmith împotriva Regatului Unit, nr. 7050/75, raportul Comisiei din 12 octombrie 1978, DR 19
Ásatrúarfélagið împotriva Islandei (dec.), nr. 22897/08, 18 septembrie 2012
Association Cultuelle du Temple Pyramide împotriva Franței, nr. 50471/07, 31 ianuarie 2013
Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei, nr. 36915/10 și 8606/13, 24 mai 2016
Association des Chevaliers du Lotus d'Or împotriva Franței, nr. 50615/07, 31 ianuarie 2013
Association Les Témoins de Jéhovah împotriva Franței, nr. 8916/05, 30 iunie 2011
Association Sivananda de Yoga Vedanta împotriva Franței, nr. 30260/96, decizia Comisiei din 16 aprilie 1998

—B—

B.C. împotriva Elveției, nr. 19898/92, decizia Comisiei din 30 august 1993, DR 75
Baciu împotriva României (dec.), nr. 76146/12, 17 septembrie 2013
Balsytė-Lideikienė împotriva Lituaniei (dec.), nr. 72596/01, 24 noiembrie 2005
Bayatyan împotriva Armeniei (MC), nr. 23459/03, CEDO 2011
Begheluri împotriva Georgiei, nr. 28490/02, 7 octombrie 2014
*Bektashi Community și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei**, nr. 48044/10 și alte 2, 12 aprilie 2018
Belcacemi și Oussar împotriva Belgiei, nr. 37798/13, 11 iulie 2017
Ben El Mahi și alții împotriva Danemarcei (dec.), nr. 5853/06, CEDO 2006-XV
Bernard și alții împotriva Luxemburgului, nr. 17187/90, decizia Comisiei din 8 septembrie 1993, DR 75
Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova și alții împotriva Moldovei, nr. 952/03, 27 februarie 2007
Biserica Catolică Chania împotriva Greciei, 16 decembrie 1997, *Culegere de hotărâri și decizii* 1997-VIII
Biserica Reformată din X. împotriva Țărilor de Jos, nr. 1497/62, decizia Comisiei din 14 decembrie 1962
Biserica Scientologică din Moscova împotriva Rusiei, nr. 18147/02, 5 aprilie 2007
Blumberg împotriva Germaniei (dec.), nr. 14618/03, 18 martie 2008
Boffa și alții împotriva San Marino, nr. 26536/95, decizia Comisiei din 15 ianuarie 1998, DR 95
Boychev și alții împotriva Bulgariei, nr. 77185/01, 27 ianuarie 2011
Boudelal împotriva Franței (dec.), nr. 14894/14, 13 iunie 2017
Bouessel du Bourg împotriva Franței, nr. 20747/92, decizia Comisiei din 18 februarie 1993
Bruno împotriva Suediei (dec.), nr. 32196/96, 28 august 2001
Bukharatyan împotriva Armeniei, nr. 37819/03, 10 ianuarie 2012
Buldu și alții împotriva Turciei, nr. 14017/08, 3 iunie 2014
Bulgaru împotriva României (dec.), nr. 22707/05, 15 mai 2012
Buscarini și alții împotriva San Marino (MC), nr. 24645/94, CEDO 1999-I
Butan împotriva României (dec.), nr. 34644/02, 5 ianuarie 2010

—C—

C. împotriva Regatului Unit, nr. 10358/83, decizia Comisiei din 15 decembrie 1983, DR 37
C.D. și alții împotriva Greciei, nr. 33441/10 și alte 2, 19 decembrie 2013
C.J., J.J. și E.J. împotriva Poloniei, nr. 23380/94, decizia Comisiei din 16 ianuarie 1996, DR 84
C.R. împotriva Elveției (dec.), nr. 40130/98, 14 octombrie 1999
Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova împotriva Moldovei (dec.), nr. 12282/02, 14 iunie 2005
Centrul Biblic al Republicii Ciuvașia împotriva Rusiei, nr. 33203/08, 12 iunie 2014

Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței (MC), nr. 27417/95, CEDO 2000-VII
Chappell împotriva Regatului Unit, nr. 12587/86, decizia Comisiei din 14 iulie 1987, DR 53
Chassagnou și alții împotriva Franței (MC), nr. 25088/94 și alte 2, CEDO 1999-III
Choudhury împotriva Regatului Unit, nr. 17439/90, decizia Comisiei din 5 martie 1991
Church of Scientology și alții împotriva Suediei, nr. 8282/78, decizia Comisiei din 14 iulie 1980, DR 21
Church of Scientology of St Petersburg și alții împotriva Rusiei, nr. 47191/06, 2 octombrie 2014
Cipru împotriva Turciei (MC), nr. 25781/94, CEDO 2001-IV
Çinar împotriva Turciei (dec.), nr. 39334/98, 9 iulie 2002
Cserjés împotriva Ungariei (dec.), nr. 45599/99, 5 aprilie 2001
Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei, nr. 32093/10, 2 decembrie 2014

—D—

D. împotriva Franței, nr. 10180/82, decizia Comisiei din 6 decembrie 1983, DR 35
Dahlab împotriva Elveției (dec.), nr. 42393/98, CEDO 2001-V
Dakir împotriva Belgiei, nr. 4619/12, 11 iulie 2017
Daratsakis împotriva Greciei, nr. 12902/87, decizia Comisiei din 7 octombrie 1987
Darby împotriva Suediei, nr. 11581/85, raportul Comisiei din 9 mai 1989
Darby împotriva Suediei, 23 octombrie 1990, seria A nr. 187
Das Universelle Leben Aller Kulturen Weltweit e.V. împotriva Germaniei (dec.), nr. 60369/11, 17 noiembrie 2015
Dautaj împotriva Elveției (dec.), nr. 32166/05, 20 septembrie 2007
Demeester împotriva Belgiei (dec.), nr. 8493/79, decizia Comisiei din 8 octombrie 1981
Deschomets împotriva Franței (dec.), nr. 31956/02, 16 mai 2006
Dimitras și alții împotriva Greciei, nr. 42837/06 și alte 4, 3 iunie 2010
Dimitras și alții împotriva Greciei (nr. 2), nr. 34207/08 și 6365/09, 3 noiembrie 2011
Dimitras și alții împotriva Greciei (nr. 3), nr. 44077/09 și alte 2, 8 ianuarie 2013
Dimitrova împotriva Bulgariei, nr. 15452/07, 10 februarie 2015
Dogru împotriva Franței, nr. 27058/05, 4 decembrie 2008
Dor împotriva României (dec.), nr. 55153/12, 25 august 2015
Dubowska și Skup împotriva Poloniei, nr. 33490/96 și 34055/96, decizia Comisiei din 18 aprilie 1997, DR 89
Dudová și Duda împotriva Republicii Cehe (dec.), nr. 40224/98, 30 ianuarie 2001

—E—

E. și G.R. împotriva Austriei, nr. 9781/82, decizia Comisiei din 14 mai 1984, DR 37
Ebrahimian împotriva Franței, nr. 64846/11, CEDO 2015
Efstratiou împotriva Greciei, 18 decembrie 1996, *Culegere de hotărâri și decizii* 1996-VI
Église Évangélique Missionnaire și Salaün împotriva Franței, nr. 25502/07, 31 ianuarie 2013
El Majjaoui și Stichting Toubia Moskee împotriva Țărilor de Jos (dec.), nr. 25525/03, 14 februarie 2006
El Majjaoui și Stichting Toubia Moskee împotriva Țărilor de Jos (scoatere de pe rol) (MC), nr. 25525/03, 20 decembrie 2007
El Morsli împotriva Franței (dec.), nr. 15585/06, 4 martie 2008
Enver Aydemir împotriva Turciei, nr. 26012/11, 7 iunie 2016
Erçep împotriva Turciei, nr. 43965/04, 22 noiembrie 2011
Eweida și alții împotriva Regatului Unit, nr. 48420/10 și alte 3, CEDO 2013

—F—

Filiala Moscova a Armatei Salvării împotriva Rusiei, nr. 72881/01, CEDO 2006-XI
F.L. împotriva Franței (dec.), nr. 61162/00, 3 noiembrie 2005
F.P. împotriva Germaniei, nr. 19459/92, decizia Comisiei din 29 martie 1993
Fernández Martínez împotriva Spaniei (MC), nr. 56030/07, CEDO 2014
Feti Demirtaş împotriva Turciei, nr. 5260/07, 17 ianuarie 2012
Finska Församlingen i Stockholm și Hautaniemi împotriva Suediei, nr. 24019/94, decizia Comisiei din 11 aprilie 1996, DR 85
Folgerø și alții împotriva Norvegiei (MC), nr. 15472/02, CEDO 2007-III
Francesco Sessa împotriva Italiei, nr. 28790/08, CEDO 2012
Fränklin-Beentjes și CEFLU-Luz da Floresta împotriva Țărilor de Jos (dec.), nr. 28167/07, 6 mai 2014
Fusu Arcadie și alții împotriva Republicii Moldova, nr. 22218/06, 17 iulie 2012

—G—

Gamaledyn împotriva Franței (dec.), nr. 18527/08, 30 iunie 2009
Genov împotriva Bulgariei, nr. 40524/08, 23 martie 2017
Giniewski împotriva Franței, nr. 64016/00, CEDO 2006-I
Glas Nadejda EOOD și Anatoli Elenkov împotriva Bulgariei, nr. 14134/02, 11 octombrie 2007
Gluchowski și alții împotriva Franței (dec.), nr. 44789/98, 14 decembrie 1999
Gottesmann împotriva Elveției, nr. 10616/83, decizia Comisiei din 4 decembrie 1984, DR 40
Gough împotriva Regatului Unit, nr. 49327/11, 28 octombrie 2014
Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. împotriva Germaniei (dec.), nr. 52336/99, 18 septembrie 2007
Gromada Ukrayinskoyi Greko-Katolitskoyi Tserkvy Sela Korshiv împotriva Ucrainei (dec.), nr. 9557/04, 3 mai 2016
Grzelak împotriva Poloniei, nr. 7710/02, 15 iunie 2010
Güler și Uğur împotriva Turciei, nr. 31706/10 și 33088/10, 2 decembrie 2014
Gündüz împotriva Turciei (dec.), nr. 59997/00, 9 noiembrie 2004
Gütl împotriva Austriei, nr. 49686/99, 12 martie 2009

—H—

H. și B. împotriva Regatului Unit, nr. 11991/86, decizia Comisiei din 18 iulie 1986
Habitants d'Alseberg et de Beersel împotriva Belgiei, nr. 1474/62, decizia Comisiei din 26 iulie 1963
Habitants de Leeuw-St. Pierre împotriva Belgiei, nr. 2333/64, decizia Comisiei din 15 iulie 1965
Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei, nr. 57792/15, CEDO 2017
Hasan și Eylem Zengin împotriva Turciei, nr. 1448/04, 9 octombrie 2007
Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei (MC), nr. 30985/96, CEDO 2000-XI
Hernandez Sanchez împotriva Spaniei, nr. 30479/96, decizia Comisiei din 4 septembrie 1996
Herrmann împotriva Germaniei (MC), nr. 9300/07, 26 iunie 2012
Hizb Ut-Tahrir și alții împotriva Germaniei (dec.), nr. 31098/08, 12 iunie 2012
Hoffmann împotriva Austriei, 23 iunie 1993, seria A nr. 255-C
Hubaux împotriva Belgiei, nr. 11088/84, decizia Comisiei din 9 mai 1988

—I—

İ.A. împotriva Turciei, nr. 42571/98, CEDO 2005-VIII
Ibragim Ibragimov și alții împotriva Rusiei, nr. 1413/08 și 28621/11, 28 august 2018
Iera Moni Profitou Iliou Thiras împotriva Greciei (dec.), nr. 32259/02, 21 noiembrie 2002

Iglesia Bautista „El Salvador” și Ortega Moratilla împotriva Spaniei, nr. 17522/90, decizia Comisiei din 11 ianuarie 1992, DR 72
Igors Dmitrijevs împotriva Letoniei, nr. 61638/00, 30 noiembrie 2006
Înaltul Consiliu Spiritual al comunității musulmane împotriva Bulgariei, nr. 39023/97, 16 decembrie 2004
Indelicato împotriva Italiei (dec.), nr. 31143/96, 6 iulie 2000
Institut de prêtres français și alții împotriva Turciei, nr. 26308/95, decizia Comisiei din 19 ianuarie 1998, DR 92
Institut de prêtres français și alții împotriva Turciei (soluționare amiabilă), nr. 26308/95, 14 decembrie 2000
ISKCON și alții împotriva Regatului Unit, nr. 20490/92, decizia Comisiei din 8 martie 1994, DR 76
Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e.V. împotriva Germaniei (dec.), nr. 53871/00, CEDO 2002-X
Ismailova împotriva Rusiei, nr. 37614/02, 29 noiembrie 2007
Ivanova împotriva Bulgariei, nr. 52435/99, 12 aprilie 2007
Izzettin Doğan și alții împotriva Turciei (MC), nr. 62649/10, CEDO 2016

—J—

J.L. împotriva Finlandei (dec.), nr. 32526/96, 16 noiembrie 2000
Jakóbski împotriva Poloniei, nr. 18429/06, 7 decembrie 2010
Jasvir Singh împotriva Franței (dec.), nr. 25463/08, 30 iunie 2009
Jehovas Zeugen in Österreich împotriva Austriei, nr. 27540/05, 25 septembrie 2012
Jenik împotriva Austriei (dec.), nr. 37794/07 și alte 7, 20 noiembrie 2012
Johannische Kirche și Peters împotriva Germaniei (dec.), nr. 41754/98, CEDO 2001-VIII
Johnston și alții împotriva Irlandei, 18 decembrie 1986, seria A nr. 112
Jones împotriva Regatului Unit (dec.), nr. 42639/04, 13 septembrie 2005
Josephides împotriva Turciei (dec.), nr. 21887/93, 24 august 1999
Juma Mosque Congregation și alții împotriva Azerbaidjanului (dec.), nr. 15405/04, 8 ianuarie 2013

—K—

K. împotriva Țărilor de Jos, nr. 15928/89, decizia Comisiei din 13 mai 1992
K. și V. împotriva Țărilor de Jos, nr. 11086/84, decizia Comisiei din 16 iulie 1987
Karaahmed împotriva Bulgariei, nr. 30587/13, 24 februarie 2015
Kalaç împotriva Turciei, 1 iulie 1997, *Culegere de hotărâri și decizii* 1997-IV
Karaduman împotriva Turciei, nr. 16278/90, decizia Comisiei din 3 mai 1993, DR 74
Karaduman împotriva Turciei (dec.), nr. 41296/04, 3 aprilie 2007
Karakuzey împotriva Germaniei, nr. 26568/95, decizia Comisiei din 16 octombrie 1996
Karlsson împotriva Suediei, nr. 12356/86, decizia Comisiei din 8 septembrie 1988, DR 57
Keller împotriva Germaniei, nr. 36283/97, decizia Comisiei din 4 martie 1998
Kenar împotriva Turciei (dec.), nr. 67215/01, 1 decembrie 2005
Kervanci împotriva Franței, nr. 31645/04, 4 decembrie 2008
Khan împotriva Regatului Unit, nr. 11579/85, decizia Comisiei din 7 iulie 1986, DR 48
Kimlya și alții împotriva Rusiei, nr. 76836/01 și 32782/03, CEDO 2009
Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen împotriva Danemarcei, 7 decembrie 1976, seria A nr. 23
Klein și alții împotriva Germaniei, nr. 10138/11 și alte 3, 6 aprilie 2017
Knudsen împotriva Norvegiei, nr. 11045/84, decizia Comisiei din 8 martie 1985, DR 42
Kohn împotriva Germaniei (dec.), nr. 47021/99, 23 martie 2000
Kokkinakis împotriva Greciei, 25 mai 1993, seria A nr. 260-A

Kontakt-Information-Therapie și Hagen împotriva Austriei, nr. 11921/86, decizia Comisiei din 12 octombrie 1988, DR 57
Konttinen împotriva Finlandei, nr. 24949/94, decizia Comisiei din 3 decembrie 1996, DR 87
Köse și alții împotriva Turciei (dec.), nr. 26625/02, CEDO 2006-II
Kosteski împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei, nr. 55170/00, 13 aprilie 2006
Koppi împotriva Austriei, nr. 33001/03, 10 decembrie 2009
Kuznetsov împotriva Ucrainei, nr. 39042/97, 29 aprilie 2003
Kuznetsov și alții împotriva Rusiei, nr. 184/02, 11 ianuarie 2007
Kovalkovs împotriva Letoniei (dec.), nr. 35021/05, 31 ianuarie 2012
Krupko și alții împotriva Rusiei, nr. 26587/07, 26 iunie 2014
Kubalska și Kubalska-Holuj împotriva Poloniei, nr. 35579/97, decizia Comisiei din 22 octombrie 1997
Kurtuluş împotriva Turciei (dec.), nr. 65500/01, CEDO 2006-II
Kustannus OY Vapaa Ajatteliija AB și alții împotriva Finlandei, nr. 20471/92, decizia Comisiei din 15 aprilie 1996, DR 85

—L—

Lachiri împotriva Belgiei, nr. 3413/09, 18 septembrie 2018
Lajda și alții împotriva Republicii Cehe (dec.), nr. 20984/05, 3 martie 2009
Lang împotriva Austriei, nr. 28648/03, 19 martie 2009
Larissis și alții împotriva Greciei, 24 februarie 1998, *Culegere de hotărâri și decizii 1998-I*
Lautsi și alții împotriva Italiei (MC), nr. 30814/06, CEDO 2011 (extrase)
Le Cour Grandmaison și Fritz împotriva Franței, nr. 11567/85 și 11568/85, decizia Comisiei din 6 iulie 1987, DR 53
Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei, nr. 58911/00, 6 noiembrie 2008
Leyla Şahin împotriva Turciei (MC), nr. 44774/98, CEDO 2005-XI
Löffelmann împotriva Austriei, nr. 42967/98, 12 martie 2009
Logan împotriva Regatului Unit, nr. 24875/94, decizia Comisiei din 6 septembrie 1996, DR 86
Lombardi Vallauri împotriva Italiei, nr. 39128/05, 20 octombrie 2009
Lotter împotriva Bulgariei (dec.), nr. 39015/97, 6 februarie 2003
Lotter și Lotter împotriva Bulgariei (soluționare amiabilă), nr. 39015/97, 19 mai 2004
Lundberg împotriva Suediei (dec.), nr. 36846/97, 28 august 2001

—M—

Magyar Keresztény Mennonita Egyház și alții împotriva Ungariei, nr. 70945/11 și alte 8, CEDO 2014
Mann Singh împotriva Franței (dec.), nr. 24479/07, 13 noiembrie 2008
Manoussakis și alții împotriva Greciei, 26 septembrie 1996, *Culegere de hotărâri și decizii 1996-IV*
Mansur Yalçın și alții împotriva Turciei, nr. 21163/11, 16 septembrie 2014
Martins Casimiro și Cerveira Ferreira împotriva Luxemburgului (dec.), nr. 44888/98, 27 aprilie 1999
Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei, nr. 302/02, 10 iunie 2010
Marty împotriva Elveției (dec.), nr. 21566/93, decizia Comisiei din 30 august 1993
Masaev împotriva Moldovei, nr. 6303/05, 12 mai 2009
McFeeley și alții împotriva Regatului Unit, nr. 8317/78, decizia Comisiei din 15 mai 1980, DR 20
Membrii Congregației Martorilor lui Iehova din Gldani și alții împotriva Georgiei, nr. 71156/01, 3 mai 2007
Metodiev și alții împotriva Bulgariei, nr. 58088/08, 15 iunie 2017
Mignot împotriva Franței (dec.), nr. 37489/97, decizia Comisiei din 21 octombrie 1998
Miroļubovs și alții împotriva Letoniei, nr. 798/05, 15 septembrie 2009
Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei, nr. 45701/99, CEDO 2001-XII

Mockutė împotriva Lituaniei, nr. 66490/09, 27 februarie 2018
Moroz împotriva Ucrainei, nr. 5187/07, 2 martie 2017
Mozer împotriva Republicii Moldova și Rusiei (MC), nr. 11138/10, CEDO 2016
Murphy împotriva Irlandei, nr. 44179/98, CEDO 2003-IX

—N—

N.F. împotriva Italiei, nr. 37119/97, CEDO 2001-IX
Natoli împotriva Italiei, nr. 26161/95, decizia Comisiei din 18 mai 1998
Nolan și K. împotriva Rusiei, nr. 2512/04, 12 februarie 2009
Nyyssönen împotriva Finlandei, nr. 30406/96, decizia Comisiei din 15 ianuarie 1998

—O—

Obst împotriva Germaniei, nr. 425/03, 23 septembrie 2010
Office culturel de Cluny împotriva Franței (dec.), nr. 1002/02, 22 martie 2005
Omkarananda și Divine Light Zentrum împotriva Elveției, nr. 8118/77, decizia Comisiei din 19 martie 1981, DR 25
Otto-Preminger-Institut împotriva Austriei, 20 septembrie 1994, seria A nr. 295-A
Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției, nr. 29086/12, CEDO 2017
Ouardiri împotriva Elveției (dec.), nr. 65840/09, 28 iunie 2011
Öz împotriva Germaniei, nr. 32168/96, decizia Comisiei din 3 decembrie 1996

—P—

Palau-Martinez împotriva Franței, nr. 64927/01, CEDO 2003-XII
Pannulo și Forte împotriva Franței (dec.), nr. 37794/97, 23 noiembrie 1999
Papavasylakis împotriva Greciei, nr. 66899/14, 15 septembrie 2016
Parohia Greco-Catolică Pesceana și alții împotriva României (dec.), nr. 35839/07, 14 aprilie 2015
Parry împotriva Regatului Unit (dec.), nr. 42971/05, CEDO 2006-XV
Pavlidis și Georgakis împotriva Turciei (dec.), nr. 9130/09 și 9143/09, 2 iulie 2013
Pendragon împotriva Regatului Unit, nr. 31496/98, decizia Comisiei din 19 octombrie 1998
Pentidis și alții împotriva Greciei, 9 iunie 1997, *Culegere de hotărâri și decizii* 1997-III
Perry împotriva Letoniei, nr. 30273/03, 8 noiembrie 2007
Phull împotriva Franței (dec.), nr. 35753/03, CEDO 2005-I
Pichon și Sajous împotriva Franței (dec.), nr. 49853/99, CEDO 2001-X
Pitkevich împotriva Rusiei (dec.), nr. 47936/99, 8 februarie 2001
Poltoratski împotriva Ucrainei, nr. 38812/97, CEDO 2003-V
Pretty împotriva Regatului Unit, nr. 2346/02, CEDO 2002-III

—R—

Ranjit Singh împotriva Franței (dec.), nr. 27561/08, 30 iunie 2009
Razaghi împotriva Suediei (dec.), nr. 64599/01, 11 martie 2003
Refah Partisi (Partidul Prosperității) și alții împotriva Turciei (MC), nr. 41340/98 și alte 3, CEDO 2003-II
Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei, nr. 40825/98, 31 iulie 2008
Reprezentanța Uniunii Consiliilor Evreilor din Fosta Uniune Sovietică și Uniunea Organizațiilor Religioase Evreiești din Ucraina împotriva Ucrainei (dec.), nr. 13276/05, 1 aprilie 2014

Revert și Legallais împotriva Franței, nr. 14331/88 și 14332/88, decizia Comisiei din 8 septembrie 1989, DR 62
Rommelfanger împotriva Germaniei, nr. 12242/86, decizia Comisiei din 6 septembrie 1989, DR 62
Rupprecht împotriva Spaniei (dec.), nr. 38471/10, 19 februarie 2013
Rymsko-Katolytska Gromada Svyatogo Klimientiya v Misti Sevastopoli împotriva Ucrainei (dec.), nr. 22607/02, 3 mai 2016

—S—

S.A.S. împotriva Franței (MC), nr. 43835/11, CEDO 2014
S.H. și H.V. împotriva Austriei, nr. 19860/91, decizia Comisiei din 13 ianuarie 1993
Sadik Amet și alții împotriva Greciei (dec.), nr. 64756/01, 10 octombrie 2002
Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei, nr. 412/03 și 35677/04, 22 ianuarie 2009
Salonen împotriva Finlandei, nr. 27868/95, decizia Comisiei din 2 iulie 1997, DR 90
Saniewski împotriva Poloniei (dec.), nr. 40319/98, 26 iunie 2001
Savda împotriva Turciei, nr. 42730/05, 12 iunie 2012
Savez crkava „Riječ života” și alții împotriva Croației, nr. 7798/08, 9 decembrie 2010
Schüth împotriva Germaniei, nr. 1620/03, CEDO 2010
Scientology Kirche Deutschland e.V. împotriva Germaniei, nr. 34476/97, decizia Comisiei din 7 aprilie 1997, DR 89
Schilder împotriva Țărilor de Jos (dec.), nr. 2158/12, 16 octombrie 2012
Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien împotriva Austriei, nr. 20966/92, decizia Comisiei din 30 noiembrie 1994
Serif împotriva Greciei, nr. 38178/97, CEDO 1999-IX
Şerife Yiğit împotriva Turciei (MC), nr. 3976/05, 2 noiembrie 2010
Sert împotriva Turciei (dec.), nr. 47491/99, 8 iulie 2004
Seyidzade împotriva Azerbaidjanului, nr. 37700/05, 3 decembrie 2009
Siebenhaar împotriva Germaniei, nr. 18136/02, 3 februarie 2011
Šijakova și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei (dec.), nr. 67914/01, 6 martie 2003
Sinan Işık împotriva Turciei, nr. 21924/05, CEDO 2010
Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României (MC), nr. 2330/09, CEDO 2013
Skugar și alții împotriva Rusiei (dec.), nr. 40010/04, 3 decembrie 2009
Societatea X. împotriva Elveției, nr. 7865/77, decizia Comisiei din 27 februarie 1979, DR 16
Sodan împotriva Turciei, nr. 18650/05, 2 februarie 2016
Sofianopoulos și alții împotriva Greciei (dec.), nr. 1977/02 și alte 2, CEDO 2002-X
Sotirov și alții împotriva Bulgariei (dec.), nr. 13999/05, 5 iulie 2011
Spampinato împotriva Italiei (dec.), nr. 23123/04, 29 martie 2007
Spetz și alții împotriva Suediei, nr. 20402/92, decizia Comisiei din 12 octombrie 1994
Staatkundig Gereformeerde Partij împotriva Țărilor de Jos (dec.), nr. 58369/10, 10 iulie 2012
Stedman împotriva Regatului Unit, nr. 29107/95, decizia Comisiei din 9 aprilie 1997, DR 89
Sukyo Mahikari France împotriva Franței (dec.), nr. 41729/09, 8 ianuarie 2013
Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei, nr. 77703/01, 14 iunie 2007

—T—

Tanyar și alții împotriva Turciei (dec.), nr. 74242/01, 7 iunie 2005
Tarhan împotriva Turciei, nr. 9078/06, 17 iulie 2012
Tennenbaum împotriva Suediei, nr. 16031/90, decizia Comisiei din 3 mai 1993
Tepeli și alții împotriva Turciei (dec.), nr. 31876/96, 11 septembrie 2001

The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit, nr. 7552/09, 4 martie 2014
Thlimmenos împotriva Greciei (MC), nr. 34369/97, CEDO 2000-IV
Tiğ împotriva Turciei (dec.), nr. 8165/03, 24 mai 2005
Tsartsidze și alții împotriva Georgiei, nr. 18766/04, 17 ianuarie 2017
Tsaturyan împotriva Armeniei, nr. 37821/03, 10 ianuarie 2012

—U—

Union des Athées împotriva Franței, nr. 14635/89, raportul Comisiei din 6 iulie 1994
Universelles Leben e.V. împotriva Germaniei, nr. 29745/96, decizia Comisiei din 27 noiembrie 1996

—V—

V. împotriva Țărilor de Jos, nr. 10678/83, decizia Comisiei din 5 iulie 1984, DR 39
Valsamis împotriva Greciei, 18 decembrie 1996, *Culegere de hotărâri și decizii* 1996-VI
Van den Dungen împotriva Țărilor de Jos, nr. 22838/93, decizia Comisiei din 22 februarie 1995, DR 80
Vartic împotriva României (nr. 2), nr. 14150/08, 17 decembrie 2013
Van Schijndel și alții împotriva Țărilor de Jos, nr. 30936/96, decizia Comisiei din 10 septembrie 1997
Vereniging Rechtswinkels Utrecht împotriva Țărilor de Jos, nr. 11308/84, decizia Comisiei din 13 martie 1986, DR 46
Vergos împotriva Greciei, nr. 65501/01, 24 iunie 2004
Viel împotriva Franței (dec.), nr. 41781/98, 14 decembrie 1999
Von Pelser împotriva Italiei, nr. 14254/88, decizia Comisiei din 9 noiembrie 1990

—W—

W. împotriva Regatului Unit, nr. 18187/91, decizia Comisiei din 10 februarie 1993
Wasmuth împotriva Germaniei, nr. 12884/03, 17 februarie 2011
Williamson împotriva Regatului Unit, nr. 27008/95, decizia Comisiei din 17 mai 1995
Wingrove împotriva Regatului Unit, 25 noiembrie 1996, *Culegere de hotărâri și decizii* 1996-V

—X—

X. împotriva Germaniei, nr. 2413/65, decizia Comisiei din 16 decembrie 1966
X. împotriva Germaniei, nr. 3110/67, decizia Comisiei din 19 iulie 1968
X. împotriva Germaniei, nr. 4445/70, decizia Comisiei din 1 aprilie 1970
X. împotriva Germaniei, nr. 6167/73, decizia Comisiei din 18 decembrie 1974, DR 1
X. împotriva Germaniei, nr. 8741/79, decizia Comisiei din 10 martie 1981, DR 24
X. împotriva Austriei, nr. 1753/63, decizia Comisiei din 15 februarie 1965
X. împotriva Austriei, nr. 1718/62, decizia Comisiei din 22 aprilie 1965
X. împotriva Austriei, nr. 4982/71, decizia Comisiei din 22 martie 1972
X. împotriva Austriei, nr. 8652/79, decizia Comisiei din 15 octombrie 1981, DR 26
X. împotriva Danemarcei, nr. 7374/76, decizia Comisiei din 8 martie 1976, DR 5
X. împotriva Islandei, nr. 2525/65, decizia Comisiei din 6 februarie 1967
X. împotriva Țărilor de Jos, nr. 1068/61, decizia Comisiei din 14 decembrie 1962
X. împotriva Țărilor de Jos, nr. 2065/63, decizia Comisiei din 14 decembrie 1965
X. împotriva Țărilor de Jos, nr. 2988/66, decizia Comisiei din 31 mai 1967
X. împotriva Țărilor de Jos, nr. 2648/65, decizia Comisiei din 6 februarie 1968
X. împotriva Regatului Unit, nr. 5442/72, decizia Comisiei din 20 decembrie 1974, DR 1

X. împotriva Regatului Unit, nr. 5947/72, decizia Comisiei din 5 martie 1976, DR 5
X. împotriva Regatului Unit, nr. 6886/75, decizia Comisiei din 18 mai 1976, DR 5
X. împotriva Regatului Unit, nr. 7291/75, decizia Comisiei din 4 octombrie 1977, DR 11
X. împotriva Regatului Unit, nr. 7992/77, decizia Comisiei din 12 iulie 1978, DR 14
X. împotriva Regatului Unit, nr. 8160/78, decizia Comisiei din 12 martie 1981, DR 22
X. împotriva Regatului Unit, nr. 8231/78, decizia Comisiei din 6 martie 1982, DR 28
X. împotriva Suediei, nr. 172/56, decizia Comisiei din 20 decembrie 1957
X. împotriva Suediei, nr. 434/58, decizia Comisiei din 30 iunie 1959
X. împotriva Suediei, nr. 911/60, decizia Comisiei din 10 aprilie 1961
X. împotriva Suediei, nr. 7911/77, decizia Comisiei din 12 decembrie 1977, DR 12
X. și Church of Scientology împotriva Suediei, nr. 7805/77, decizia Comisiei din 5 mai 1979, DR 16
X. Ltd. și Y. împotriva Regatului Unit, nr. 8710/79, decizia Comisiei din 7 mai 1982, DR 28
X., Y. și Z. împotriva Germaniei, nr. 6850/74, decizia Comisiei din 18 mai 1976, DR 5

—Y—

Yanaşık împotriva Turciei, nr. 14524/89, decizia Comisiei din 6 ianuarie 1993, DR 74

—Z—

Z. și T. împotriva Regatului Unit (dec.), nr. 27034/05, CEDO 2006-III